

С.М. Железняк, О.В. Ламонова



МАСТЕРСТВО ИСКУССТВО 5



С.М. ЖЕЛЕЗНЯК, О.В. ЛАМОНОВА

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

*Підручник для 5 класу
загальноосвітніх навчальних закладів*



*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки,
молоді та спорту України
(Наказ МОНмолодьспорту України
від 04.01.2013 р. №10)*

Железняк С. М.

Ж51 Образотворче мистецтво : підруч. для 5-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. М. Железняк, О. В. Ламонова. — К. : Генеза, 2013. — 176 с.

ISBN 978-966-11-0259-9.

З підручника «Образотворче мистецтво» учні дізнаються про те, що таке мистецтво та які є види образотворчого мистецтва, про види графіки та її техніки, про прийоми композиції, про види живопису, про скульптуру і декоративно-ужиткове мистецтво, про поєднання різних видів мистецтв, а також про творчість відомих українських і зарубіжних художників.

**УДК 373.5:741+741(075.3)
ББК 85.15я721**

© Железняк С. М.,
Ламонова О. В., 2013
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2013

ISBN 978-966-11-0259-9



Шановні п'ятикласники!

Що таке мистецтво?.. Питання складне й водночас просте. Словники, енциклопедії пропонують довгі і складні визначення. Поміркуємо про мистецтво і ми.

Озираючись навколо, уважно подивімося, що нас оточує. Книжкова ілюстрація, вишитий рушник, стінопис у соборі, ювелірна прикраса – усе це твори мистецтва і їх створили люди. Тобто мистецтво – це один з видів людської діяльності.

Чи кожна людина може ним займатися? Напевне, так. Перші такі спроби ми робили ще зовсім маленькими, коли брали олівець, пензель і починали малювати





або коли щось ліпили з пластиліну. Тоді лінії, кольорові плями на папері раптово перетворювалися на будинок, сонце, наших друзів, загадкових прибульців з космосу. Ми намагалися відтворити навколишній світ і втілити наші фантазії.

Те саме робить художник, але набагато майстерніше, ніж ми, бо сумлінно навчається цього довгі роки. Він зображує реальний світ, тобто природу, а також свої враження, мрії, настрої. У результаті виникає мистецький твір, у якому ми можемо відгадати думки художника.

Отже, **мистецтво** – це один з видів діяльності людини, у якому художньо відображається її внутрішній світ і світ, що її оточує. Проте визначення – це лише початок вашого знайомства з образотворчим мистецтвом.

Автори

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ



Запитання
для самоперевірки



Робота
в групах



Практичне
завдання



Зробіть разом
з батьками



Вступ. ЩО ТАКЕ МИСТЕЦТВО



С. Шишко. Дніпро восени

1. ВИДИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Мистецтво поєднує в собі багато видів творчої діяльності людини. Це література, музика, театр, кіно та ін. Такі різноманітні види людської творчості мають назву видів мистецтва. Серед них виділяють живопис, графіку та скульптуру, що разом з художньою фотографією становлять *образотворче мистецтво*. Сама назва «образотворче» пояснює: це мистецтво, що «творює образи», які ми можемо бачити очима. Тісно з ним пов'язані архітектура та декоративно-ужиткове мистецтво (ДУМ), дизайн, садово-паркове мистецтво, комп'ютерна графіка. Вся сукупність цих мистецтв має ще й іншу, узагальнюючу, назву – *візуальне мистецтво*. Кожен

вид мистецтва має свій спосіб відображення навколишнього світу, у ньому використовуються свої характерні матеріали, він по-різному задовольняє людські потреби.

Архітектура – це окремі будинки та їхні ансамблі (групи), площі, навіть цілі міста, які створюють середовище життя людей. Найкращі будинки та їхні ансамблі інколи стають символами міст і навіть країн, як-от Софійський майдан у Києві чи піраміди в Єгипті.

Декоративно-ужиткове мистецтво прикрашає наше повсякденне життя. Про це свідчить його назва. Французьке слово *декор* означає прикраса. Це меблі, посуд, тканини, килими, ювелірні вироби. У багатьох таких творах зберігаються традиції народного мистецтва.

Найпопулярнішим видом образотворчого мистецтва є **живопис**. Це зображення фарбами на полотні, стіні або іншій поверхні предметів, явищ, людей тощо. Художник, маляючи фарбами, намагається створити на площині образ об'ємного, реального світу. Розрізняють живопис *станковий* (звичайна картина в рамі), *монументальний* (фреска, мозаїка, вітраж, настінний розпис), *театрально-декораційний* (театральна декорація, декоративне панно).

Поряд із живописом існує **мистецтво графіки**. До нього належать малюнки, ескізи майбутніх картин, книжкові ілюстрації,



Пам'ятник Богдану Хмельницькому на Софійському майдані в Києві (скульптор М. Микешин)



Софійський собор у Києві

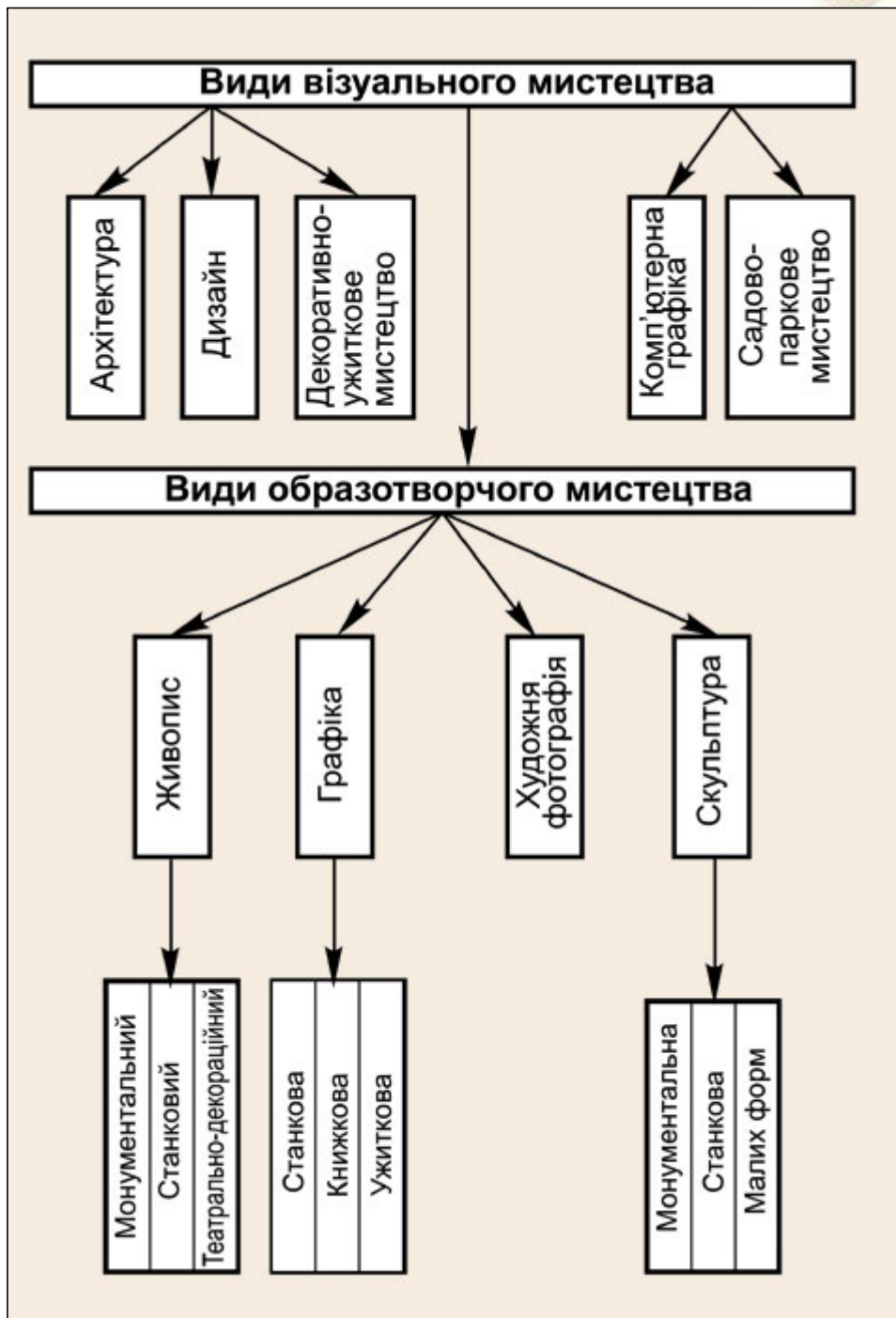


Схема «Види мистецтва»





Скіфська пектораль (шийна прикраса)
з кургану Товста Могила



Леонардо да Вінчі. Джоконда (Мона Ліза)

начерки. Усе це *оригінальна графіка*, бо вона виконана художником власноруч. Існує також *друкована графіка*: плакати, репродукції, ілюстрації, гравюри, офорти тощо. Інколи графічна робота існує як окремий твір мистецтва. Тоді його називають *станковим* за аналогією з картиною. Існують також графіка *книжкова* (обкладинки, ілюстрації) і *ужиткова (промислова)* – *графічний дизайн* (оформлення наклейок, етикеток, упаковок).

Слово *скульптура* в перекладі з латинської означає вирізати, висікати. Твори скульптури мають об'ємну форму. Їх висікають чи вирізають з твердих матеріалів – каменю, мармуру, дерева або ліплять з м'яких – глини, воску та ін. Скульптура буває різних видів: *станкова* – це скульптурний твір, що існує сам по собі як незалежний витвір мистецтва; *монументальна* скульптура – це пам'ятники, монументи, вона пов'язана з архітектурним середовищем; *скульптура малих форм*.



1. Які види мистецтва ви можете назвати? Які з них належать до образотворчого мистецтва?
2. До якого виду мистецтва належить пам'ятник Богдану Хмельницькому на Софійському майдані в Києві?
3. Чи є творами мистецтва вази для квітів або книжки? Чому? До якого виду мистецтва вони належать?



Г. Якутович. Ілюстрація до п'єси І. Кочерги «Свіччине весілля»



Ф. Нірод. Ескіз декорації до опери Джузеппе Верді «Дон Карлос»





Джотто ді Бондоне. Богоматір з немовлям

2. ІЗ ЧОГО ПОЧИНАЄТЬСЯ КАРТИНА. ФОРМАТ

Із чого починається картина? Насамперед художник вирішує, що саме він бажає зобразити, тобто обирає сюжет картини. Але безпосередньо робота над нею починається з вибору її формату. Термін *формат* не випадково нагадує слово «форма». Адже це – форма того, на чому буде виконано зображення, тобто дошки, полотна, картону чи паперового аркуша.

Певна річ, можна просто взяти для вашої майбутньої картини – малюнка аквареллю або гуашшю – стандартний аркуш з альбому. Але навіть у цьому разі ви подумаете, як краще розташувати на ньому зображення – горизонтально чи вертикально. А може, найвдалішою формою стане коло чи трикутник?

Картини у формі кола чи трикутника? Хіба такі бувають?



Старовинний китайський пейзаж



Ганс Гольбейн Молодший.
Дармштадтська Мадонна



Клод Лоррен. Сільський пейзаж з краєвидом
на замок Гандольфо

Виявляється, бувають.

Звичайно, більшість картин, що їх створили художники, мають знайомий усім прямокутний формат. Щоправда, тут є свої особливості. Скажімо, на горизонтальному прямокутнику краще виглядають краєвиди – роздивляючись таку картину, ми ніби «прогулюємось» нею. Давні китайські художники створювали горизонтальні картини-краєвиди у вигляді сувоїв. Вони були надзвичайно довгими, їх навіть ніколи не розгортали повністю і роздивлялися частинами – прогулянка виходила дуже тривалою! Підходить горизонтальний формат і для картини, на якій зображено якусь цікаву подію, – тут глядач немов стає її випадковим свідком і лише поступово дізнається, що саме відбувається. А от людину частіше зображують на картині вертикального формату: так її постать привертає до себе найбільшу увагу, а саме це і є метою художника.

Існують картини, дуже витягнуті по горизонталі, їх називають *фризи*. Вони можуть зображувати, наприклад, подію з великою кількістю персонажів. Картини, що дуже витягнуті по вертикалі, також існують – адже саме такий формат найліпше передає, приміром, красу квітки на довгій стеб-



Пу Хуа.
Хризантеми



О. Головін. Портрет Беркман



С. Железняк. Фороський парк

лині, довгоногих і довгошійх птахів, як-от лелеки чи журавля. Зазвичай такі твори мають прикрашальний, декоративний характер. Їх розміщують, для прикладу, уздовж стіни великої зали чи по обидва боки дверей.

Порівняно рідко художники обирають для своєї майбутньої картини квадратний формат. Ця геометрична форма, дуже стала і спокійна, найліпше підходить для зображення того, що не рухається, скажімо фруктів і овочів, красивого посуду, різних побутових речей. Проте митці минулих часів використовували квадратний формат частіше. Обирали вони й інші несподівані формати. Приміром, круглі картини, які називають *тондо*, створювали найвідоміші художники: Сандро Боттічеллі, Рафаель Санті і Мікеланджело Буонарроті. Одна з найславетніших у світі картин –



Філіп Фейт. Сім років великого достатку



Мікеланджело Буонарроті.
Тондо Доні



Серж Філінгер.
Хліб з маслом, або Сніданок художника

«Святе Сімейство» Мікеланджело – має саме такий формат, і тому її називають ще «Тондо Доні» (Доні – ім'я її замовника).

Художники, які зображували людей (портретисти), завжди дуже шанували овальний формат. Зазвичай це був овал, витягнутий вертикально вгору. Проте, якщо художник мав зобразити, скажімо, двох братів чи сестер або батьків з дитиною, вертикальний овал «клали на бік» – інакше дві, а тим більше три моделі в ньому просто не вмістилися б. Овальний формат для портретів використовують і нині – така картина виглядає особливо урочистою і парадною.

Митці, які прикрашали декоративними розписами церкви чи палаці, могли отримати замовлення і на зображення в півколі. Воно розташовувалося над парадними дверима, під кам'яною дугою – аркою.

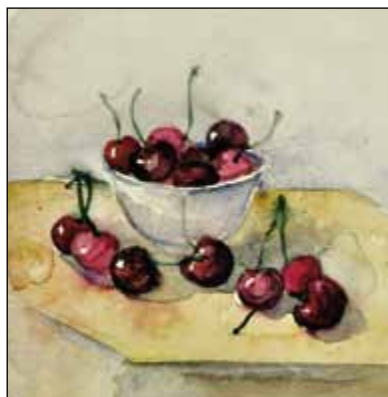
Дуже рідкісними є картини трикутного формату. Художники, у тому числі й сучасні, звертаються до нього заради цікавого експерименту. Сюжети з реального життя в такому форматі навряд чи будуть виглядати переконливо, сцени ж казкові, фантастичні чи просто орнаментальні мотиви – набагато ліпше.

Портретисти – художники, які зображували людей.

Автопортрет – зображення художника, яке виконав він сам.



Северин Розен. Натюрморт



Учнівська робота

А ось народні майстри і художники декоративно-ужиткового мистецтва однаково вдало використовують усі можливі формати. Адже коло – це тарілка або таця, овал – писанка, прямокутник – стіна хати чи стінка скрині, трикутник – квітчаста або мереживна хустка.

Проте все сказане не означає, що не існує краєвидів у колі, горизонтальних портретів або зображень речей в овалі. Єдиним правилом для вибору формату завжди є лише задум художника.



1. Які формати для картин є можливими?
2. Чи бачили ви картини незвичайного формату? Які саме?



Намалюйте свої літні враження у якомусь незвичному форматі. Чому ви обрали саме такий формат?

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуаш, пензлі.

План роботи:

- Олівцем на аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) зображення. Продумайте деталі.
- Підготуйте малюнок для подальшої роботи з фарбами: зітріть усі допоміжні і зайві лінії.
- На палітрі поруч підберіть кольори. Почати роботу фарбами краще з тих кольорів, які вам зрозуміліші.
- Наприкінці роботи подивіться на результат загалом – чи немає якихось деталей, які б заважали сприйняттю роботи з невеликої відстані. Для цього відійдіть на кілька кроків і подивіться на роботу. Все, що вам не подобається, виправте.



Обговоріть усім класом ваші твори. Завдяки яким засобам вдалося найкраще втілити свій задум?



Леонардо да Вінчі (1452–1519) – видатний італійський живописець, скульптор, архітектор, вчений, інженер. Він написав теоретичний «Трактат про живопис». Митець працював у різних містах Італії. «Мадонну з квіткою» («Мадонну Бенуа») і уславлену «Мону Лізу» («Джоконду») створено у Флоренції. У трапезній міланського монастиря Санта Марія делье Граціє знаходиться інший шедевр Леонардо да Вінчі – монументальна фреска «Темна вечеря». Останні роки життя майстра пройшли у Франції, куди його запросив король Франциск I.



Леонардо да Вінчі. Леда.
Рисунок до картини

Рафаель Санті (1483–1520) – великий італійський художник. Ранні (флорентійські) твори Рафаеля – це переважно зображення Мадонни з немовлям на тлі прекрасного краєвиду. Пізніше художник працював у Римі, де виконував розписи парадних залів (станц) у Ватикані (1509–1511). Пензлю цього майстра належить славетна «Сикстинська Мадонна» (1515–1519). Рафаель Санті – автор численних портретів; одна з найкращих його робіт у цьому жанрі – «Донна Велата», зображення прекрасної невідомої жінки. Рафаель працював також як архітектор.



Рафаель Санті. Мадонна з немовлям.
Рисунок до картини

Мікеланджело Буонарроті (1475–1564) – великий італійський митець, скульптор, живописець, архітектор, поет. Найзначніша рання робота майстра – «Давид». Протягом 1508–1512 рр. Мікеланджело розписував стелю Сикстинської капели у Ватикані. Темою розпису є викладені в Біблії події від створення світу до всесвітнього потопу. Пізніше Мікеланджело розписував також вівтарну стіну Сикстинської капели, де він зобразив Страшний суд. Мікеланджело є автором архітектурно-скульптурного ансамблю капели Медічі при церкві Сан-Лоренцо у Флоренції. З 1546 р. майстер (як архітектор) очолював будівництво собору Св. Петра в Римі.



Мікеланджело Буонарроті.
Мадонна Брюгге

Сандро Боттічеллі (1445–1510) – італійський живописець і графік, автор портретів, картин на різні теми, ілюстрацій до поеми «Божественна комедія» Данте. Боттічеллі працював у Флоренції. Творчість митця відзначається особливою вишуканістю. Найвідоміші його роботи: «Весна», де зображено ідеальне царство кохання, а також «Народження Венери». Попри свою красу, світ, створений Боттічеллі, є сумним. В останні роки життя майстер пережив душевний злам. Його останні роботи – «Різдво», «Життя св. Зіновія» – сповнені, попри сюжети, болісної напруги і глибокого трагізму.



Сандро Боттічеллі.
Мадонна з плодом гранату



ЩО ВАМ ЗНАДОБИТЬСЯ ДЛЯ РОБОТИ

У роботі над малюнком важливе значення має робоче місце. Краше розташуватися так, щоб світло падало зліва, а тінь від олівця чи пензля не заважала бачити малюнок. Тримати папір (альбом, планшет, склейку) краше подалі від себе, щоб не псувати зір. За можливості ліпше мати мольберт. Папір для роботи потрібно вибирати відповідно до тих матеріалів, якими ви будете виконувати свою роботу: акварельний – для роботи аквареллю, ватман або папір для креслення – для роботи олівцями чи тушшю.



Колонкові пензлі
різного діаметра



Білячі пензлі різного діаметра



Штучні пензлі
різного діаметра



Колонкові пензлі
різного діаметра



Склейка акварельного паперу

Палітра з пензлем



Олівець, гумка

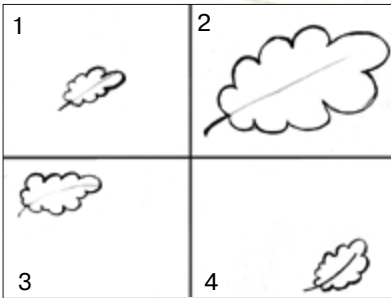
Олівці різної твердості

Етюдник

Мольберт



3. ЯК СКОМПОНУВАТИ МАЛЮНОК В ОБРАНІЙ ФОРМАТІ



Розміщення зображення на аркуші:

1. Зображення задрібно;
2. Зображення завелике;
3. Зображення занадто змістилося вгору ліворуч;
4. Зображення занадто змістилося вниз праворуч

ним, і мимоволі хочеться щось додати на спустілому краї аркуша. Художник сказав би в цьому випадку, що порушилася композиція.

Термін **композиція** походить від латинського слова *compositio*, що означає зіставлення, додавання, з'єднання, поєднання. Інши-

Драпіровка – будь-яка вільно розташована тканина, зображена на картині.



Пошук рівноваги в композиції

ми словами, це взаєморозташування предметів, зображень, частин зображення, за якого вони виглядають як найліпше. Вважається, що хороша композиція – це така, коли не хочеться нічого ні додати, ні поміняти місцями.

Річ у тім, що між форматом і зображенням існує певна залежність. Якщо ви зрушуєте малюнок з одного краю аркуша на інший, то водночас змінюється і відчуття від зображення. Воно починає здаватися невірноваже-

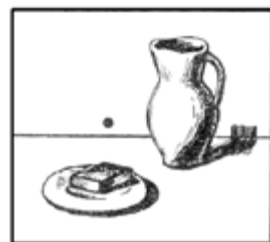
ним, і мимоволі хочеться щось додати на спустілому краї аркуша. Художник сказав би в цьому випадку, що порушилася композиція. Термін **композиція** походить від латинського слова *compositio*, що означає зіставлення, додавання, з'єднання, поєднання. Інши-

ми словами, це взаєморозташування предметів, зображень, частин зображення, за якого вони виглядають як найліпше. Вважається, що хороша композиція – це така, коли не хочеться нічого ні додати, ні поміняти місцями. Спробуймо зробити таку вправу: у прямокутник, де вже намальовано два яблука і скатертину, **драпіровку**, треба додати третє яблуко, щоб врівноважити композицію. Роблячи цю просту вправу, ми помічаємо, що занадто зсунуте вбік яблуко і зсунута на край столу тарілка перешкоджають досягти потрібної композиційної рівноваги.

Варто також зважати на те, що на наше сприйняття формату впливають



притаманні людині особливості. Так, якщо розділити аркуш паперу навпіл, нам чомусь буде здаватися, що верхня частина трохи більша, ніж нижня. Можливо, це відбувається тому, що, спостерігаючи за навколишнім світом, ми мимоволі звикаємо до того, що нижня частина чи дерева, чи гори, чи навіть ліхтарного стовпа масивніша, ніж верхня. Ніби нижня частина є основою для верхньої, яка на неї тисне. Тому, малюючи будь-що, ми маємо зміщувати зображення трошечки вгору. Адже зоровий центр площини аркуша перебуває саме там.



І ще дещо цікаве. Оскільки наше око звикло читати літери зліва направо, ліва і права частини картини нам також здаються неоднаковими. Ліва нам здається «важчою». Тому роблячи композицію, її необхідно ледь помітно зсунути ліворуч, до зорового центру картини.

Знаходження зорового центру зображення



1. Що таке композиція?
2. Які особливості сприйняття формату властиві людині?

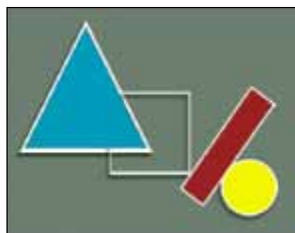


Виріжте з кольорового паперу різні геометричні фігури і спробуйте зробити з них композицію: врівноважену, неуврівноважену, роздрібнену.

Інструменти та матеріали: декілька аркушів кольорового паперу, ножиці, клей.

План роботи:

- На аркуші скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) кожне зображення.
- Спробуйте знайти декілька варіантів врівноваженої композиції, міняючи фігури місцями.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення, а також пропорції кожної окремої фігури.
- Так само спробуйте знайти кілька варіантів неуврівноваженої композиції.
- Найвдаліші варіанти наклейте на тло (зробіть аплікацію).



Розділ 1. ГРАФІКА



І. Шишкін. На дачі

4. БОТАНІЧНІ ЗАМАЛЬОВКИ

Навчальний малюнок – лабораторія мистецтва. У малюнку, як вчений у своїх дослідах, ми відкриваємо закони природи. Слово *натура* в перекладі з латинської означає *природа*.

Уважне спостереження за природою навчає нас іноді ліпше, ніж книжка. Неможливо навчитися малювати лише за книжками. Тільки спостереженнями з олівцем у руках можна опанувати художню грамоту, отримати насолоду від чарівного відтворення на папері об'ємного навколишнього світу – *натури* за допомогою олівця. Прагнення художника наблизитися в своїй творчості до світу, який він бачить, до природи проходить крізь уся історію образотворчого мистецтва. На цей складний шлях вивчення законів мистецтва стаємо віднині і ми.

Є люди, які вважають, що секрет успіху в малюванні залежить від якоїсь формули, вивчиш її – і ти художник. Та насправді, якщо ми хочемо навчитися малювати, ми маємо весь час спо-



стерігати природу і життя навколо себе. Адже природа – головний учитель.

Спостережливість виховується під час малювання невеличких дрібниць, побачених у природі: листя, гілочок, квітів, трави, яка пробивається крізь каміння, сухих пеньків. Це так звані ботанічні замальовки. Вони вимагають від нас дуже уважного ставлення до деталей, ретельної проробки кожної з них.

Колись, у далекі часи, коли люди ще не винайшли фотоапарат, ботанічні замальовки давали єдину змогу розповісти, як виглядали рослини, скажімо, у Південній Америці. Адже засушена в гербарії квітка не давала повного уявлення про те, як вона виглядала в природі. Дослідники минулого мимоволі ставали художниками і створювали цілі альбоми із зображеннями екзотичних квітів і рослин. Робота художника перетворювалася на роботу дослідника.

Починаючи з XV ст. необхідність у створенні докладних визначників рослин змусила долучати до цієї роботи художників. Так з'явилися ботанічні ілюстратори.

Одним з перших найвідоміших ботанічних ілюстраторів і був Альбрехт Дюрер з Німеччини. Він досяг досконалості в зображенні рослин. Дюрер радив молодим художникам: «Докладно вичайте природу. Керуйтеся природою, не відходьте від неї, не



Леонардо да Вінчі. Лілія



Альбрехт Дюрер. Аквілегія звичайна





Ілюстрації з книжки XIX ст. «Лінденія — іконографія орхідей»

думайте, що ви зможете створити щось краще самостійно. Це буде вашою помилкою, адже справжнє мистецтво сховане в природі, і той, хто може зобразити його, володіє ним».

Починаючи працювати над замальовкою, ми визначаємо джерело освітлення, з'ясуємо найсвітліші місця і тіні, порівнюємо, наприклад, ширину листочка з його довжиною, один листочок з іншим, визначаємо, де на нашій натурі найсвітліше місце, звідки падає світло, як розташовуються тіні. Тільки в разі такого прискіпливого спостереження нам вдасться зробити справжній «портрет» нашої природи.



1. На що слід звернути увагу, роблячи ботанічні замальовки?
2. Як ви розумієте слово *натура* в образотворчому мистецтві?
3. Що ви помітили особливого, малюючи з природи?



Учнівські роботи. Ботанічні замальовки



Учнівські роботи. Ботанічні замальовки



На вулиці знайдіть модель для малювання та принесіть її в приміщення. Це може бути гілочка, рослинка, квітка тощо. Спробуйте її зобразити. Збережіть свій малюнок, він знадобиться навесні для вправ з декоративно-ужиткового мистецтва.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гумка, олівці, гелева ручка, фарби, пензлі.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) зображення.
- Порівняйте його пропорції загалом і пропорції різних частин зображення: довжину до висоти. Виправте помилки в побудові.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- Виявіть найсвітліше та найтемніше місця зображення. Усі інші тональні відтінки потрібно порівнювати із цими «маячками».
- Наприкінці роботи занадто світлі ділянки пригасіть, занадто темні трошки висвітліть, якщо побачите, що в ході роботи викривились пропорції, виправте.

Альбрехт Дюрер (1471–1528) – німецький художник і графік. Двічі відвідав Італію, мистецтво якої значно вплинуло на його творчість. Автор теоретичного твору «Чотири книги про пропорції людини», створив численні гравюри на дереві, а також на міді (найвідоміші його роботи – гравюри на міді «Лицар, диявол і смерть», «Меланхолія», «Св. Ієронім»). Серед живописних робіт виділяється «Свято чоток»; композиція цієї картини відрізняється надзвичайною продуманістю і гармонійністю. Автор численних портретів.



Альбрехт Дюрер.
Автопортрет

МАТЕРІАЛИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬ У ГРАФІЦІ



Пастель

лінію можна розтерти, досягаючи ефекту «прозорості». Для отримання різних відтінків накладають один колір на інший. Поліски та найсвітліші контрасти краще зробити поверх малюнка білою фарбою з гуаші.

Пастель. Ця суха фарба, яку використовують у графіці, має вигляд кольорової крейди. Тому пастель дає змогу відобразити не лише тон, а й колір. Працювати пастеллю краще на тонованому папері.

Композиційний підготовчий начерк слід робити крейдою нейтрального кольору. Потім малюнок виконують від найтемніших до найсвітліших плям. Густу насичену



Вугіль

вибирається м'якушкою хліба, але розтирати його не можна – тоді не допоможе й гумка. Незважаючи на численні переваги, вугіль має один недолік: малюнок вуглем недовговічний. Роботи обов'язково треба закріплювати фіксажем (наприклад, лаком для волосся).

Вугіль. Малюючи вуглем, можна досягти великого багатства тональних переходів: від глибоких оксамитових плям до легких сріблястих штрихів. Загострена навскіс вугільна паличка дає змогу зробити і тонку дзвінку лінію, і широкий мазок. Малюють вуглем на білому, тонованому папері, картоні, полотні. Вугіль легко збивається з поверхні ганчіркою,



Соус

Соусом можна працювати прийомами, схожими на акварель. Цікавими є ефекти роботи, яка спочатку зроблена сухим соусом, а потім, за бажанням автора, деякі елементи малюнка розмиваються водою. Соусом можна малювати на попередньо змоченому папері, досягаючи ефектів роботи «по-мокрому», коли фарбник розходить по поверхні, не лишаючи чітких контурів. Папір краще використовувати цупкий, який би під впливом води не розкисав.

Соус. Матеріал сипкий, як вугіль і пастель, але на відміну від них він розчиняється водою. Соусом можна працювати прийомами, схожими на акварель. Цікавими є ефекти роботи, яка спочатку зроблена сухим соусом, а потім, за бажанням автора, деякі елементи малюнка розмиваються водою. Соусом можна малювати на попередньо змоченому папері, досягаючи ефектів роботи «по-мокрому», коли фарбник роз-



Олівці та фломастери

Звичні для дітей фломастери для сучасного художника також є графічним матеріалом. Ними виконують начерки, ескізи, проекти. Фломастерні картинки дуже яскраві, насичені кольором, контрастні.

Сучасні графічні матеріали. Кольорові олівці, до яких ми звикли з раннього дитинства, є матеріалом у графічному мистецтві. У наш час художники використовують олівці для передачі об'єму і кольору, рисуєчи натюрморти, пейзажі, портрети. Цікаво використовують олівці і в створенні ілюстрацій до дитячих книжок, де художник зображує картинку, подібні до дитячих малюнків.



5. ГРАФІКА. ВИДИ ГРАФІКИ. ГРАФІЧНІ ТЕХНІКИ

Графіка – це вид образотворчого мистецтва. Термін *графіка* походить від грецького слова *графо*, що означає писати, креслити, шкребти.

Графічні твори, на відміну від живописних, передають найголовніше без зайвих деталей. Вони ніби відображають ідею твору. Графічні роботи можуть бути виконані чорно-білими, іноді кольоровими. У результаті навколишній світ у графіці дуже виразний, але дещо умовний, образний.

Папірус – матеріал для писання, виготовлений з болотяної рослини папірису.

Пергамент – матеріал для писання, виготовлений зі шкіри тварин.

Самостійні, окремі твори називають **станковою графікою**. Кілька станкових аркушів, об'єднаних спільною ідеєю, становлять графічну серію.

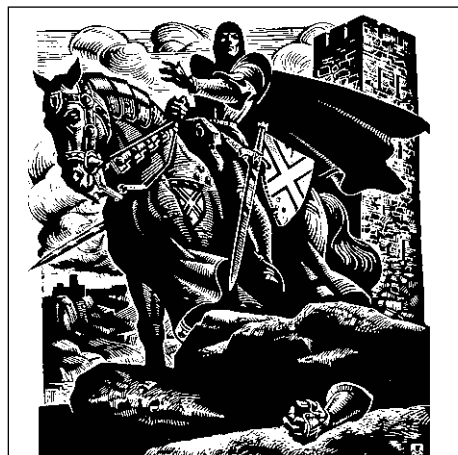
Види графіки. Графіка охоплює дві групи художніх творів: **рисунок** та **друковану графіку**.

Рисунок вважається унікальним, бо існує в одному екземплярі. У давнину художники малювали на папірусі, пізніше – на пергаменті, з XIV ст. – на папері. До нашого часу збереглася традиція малювати на тканині.

Графічні техніки. Зображення може бути створене олівцем, вуглем, тушшю, сангвіною (червоно-коричневим олівцем, виготовленим з особливого сорту глини) та іншими засобами. Про роботу,



А. Базилевич. Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда» (гуаш)



Г. Малаков. Ілюстрація до поеми Лесі Українки «Роберт Брюс, король шотландський» (лінорит)

створену кольоровими крейдами, ми скажемо: виконано в техніці пастелі.

На відміну від рисунка, друкована графіка існує в багатьох екземплярах. Щоб їх отримати, використовували **гравюру** – зображення на твердому матеріалі, яке вкривали фарбами, а потім відбивали на папір.

Існують різноманітні техніки гравюри. Найвідоміші з них: ксилографія, або дереворит, ліногравюра, або лінорит, офорт, літографія.

З появою гравюри пов'язане виникнення друкованої книжки і розвиток книжкової графіки.

У повсякденному житті ми найчастіше стикаємося з ужитковою графікою. Це – поштові марки, афіші, театральні програмки, етикетки, фірмові знаки, малюнки на коробках для тортів і цукерок тощо.

Ліногравюра, або **лінорит**, – малюнок, вирізаний на лінолеумі. Малюнок вирізають на лінолеумній пластині сталевими різцями різної конфігурації. Залежно від форми різця лінія, яку він залишає, може бути зовсім тоненькою, гострою, або ж широкою, скругленою. Таким чином виготовляють форму. Потім на неї наносять друкарську фарбу за допомогою спеціального обладнання – валиків.

Друкують ліногравюру на друкарському пресі. При цьому шар фарби, нанесений на форму, переходить на папір. Паперовий відбиток називають ліноритом, або, узагальнено, як і всі інші друковані техніки, – *естампом*.

Ксилографія (гравюра на дереві), або **дереворит**, – це зображення, виконане різцями на дерев'яній поверхні. Для цього придатні не всі породи дерев. Художники використовують грушу, дуб, бук, самшит.

Дерев'яну поверхню ретельно обробляють, шліфують і навіть загладжують воском. Малюнок вирізають подібно до лінориту, але більша твердість деревини дає змогу збагатити зображення дрібницями, деталями. Виконувати таку роботу складніше.



Альбрехт Дюрер.
Ілюстрація до «Апокаліпсиса»
(гравюра на дереві)

Друкують відбиток так само, як і ліногравюру, за допомогою друкарського преса на спеціальному естампному папері. Ця техніка старовинна і прийшла до нас із глибини віків. Саме таким чином виготовляли перші друковані книги.

Офорт, або гравюра на металі, – це декілька технік виготовлення друкованої форми з металу (міді, цинку). Малюнок наносять на попередньо оброблену, відшліфовану, гладеньку пластину. Це може бути гравірування, прошкрябування. Така робота потребує виняткової точності і фізичного напруження.



Т. Шевченко. Сліпий на кладовищі (офорт)

Існують способи легшого нанесення малюнка. Пластину можна вкрити захисним шаром спеціального лаку і «малювати», знімаючи лише лак. Потім таку пластину занурюють у посуд з кислотою, і кислота замість гравера робить заглибини в металі. Фарбу на офортну пластину наносять руками.

Відбиток роблять на друкарському верстаті. М'який папір у процесі притискування ніби виймає, вибирає фарбу із заглиблень.

Літографія – це гравюра на камені. Для цього використовують спеціальний, літографський камінь. Система нанесення малюнка на камінь дуже складна. Це може бути і прошкрябування, і нанесення малюнка пензлем спеціальною тушшю, і малювання спеціальним олівцем. В усіх цих випадках використовують матеріали, які виготовляються тільки для літографії.

Друкують відбиток на друкарському верстаті. Літографія дає змогу досягти тонких градацій (переходів) тону, схожих на малюнок олівцем чи аквареллю. Завдяки цьому літографські відбитки іноді нагадують акварельні малюнки.



Є. Кібрік. Ілюстрація до повісті Романа Роллана «Кола Брюньйон» (літографія)



1. Порівняйте твори, виконані в техніках лінористу (деревориту), і рисунок від руки олівцем. Як вони відрізняються?
2. Поміркуйте, які відтінки настрою можна передати за допомогою різних видів графіки і графічних технік.



Поміркуйте разом, який літературний твір можна було б проілюструвати в техніці деревориту, офорту, літографії, пастелі. Чому?



Створіть графічну композицію в техніці монотипія.

Інструменти та матеріали: декілька аркушів паперу, гуаш, засіб для миття посуду або рідке мило, пензлі.

План роботи:

- Розведіть фарби в невеличких пляшечках і додайте до них трохи мильного розчину в пропорції 1 : 5. Фарби мають бути не зовсім рідкі, але й не дуже загустити.
- Пензлем нанесіть фарби на аркуш паперу, підбравши кольори, які вам подобаються, і дайте їм трішечки розчинитись одна в одній.
- Швидким рухом до цього аркуша притисніть інший аркуш паперу на півхвилини-хвилину.
- Роз'єднайте аркуші паперу, а відбиткам дайте висохнути.
- Розгляньте отриманий результат, спробуйте побачити в кольорових плямах якийсь сюжет або поодинокі зображення.
- Пензлями і фарбою або й іншими матеріалами домалюйте свою роботу, додавши деталі й елементи, яких не вистачає.

Монотипія – це відбиток фарби з будь-якої поверхні на папір. Такий відбиток існує в одиничному екземплярі, на що вказує часточка «моно» (один) у назві. Це щось середнє між друкованою графікою і рисунком.



Учнівські роботи, виконані в техніці монотипія

ЕТАПИ РОБОТИ НАД МОНОТИПІЄЮ



1. Візьміть скло (або будь-яку гладеньку рівну поверхню: пластик, клейонку) і на нього нанести не густо, але достатньо волого фарби: акварель чи гуаш (кольори довільні).



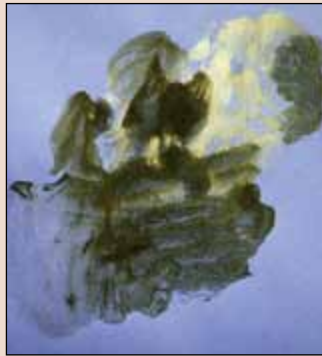
2. Потім зверху покладіть папір потрібного для вас формату. Папір трошки притисніть і потроху зніміть у будь-якому напрямку. А можна з одного боку в інший трохи потягти папір.



3. Коли ви подивитесь на папір, там має відбитися фарба. Роздивившись цей відбиток, ви, можливо, побачите якийсь малюнок. Якщо у вас вийшло зображення чого-небудь чи просто цікава композиція, то вважається, що вийшла монотипія.

необхідні деталі. А якщо треба, трохи підправте потрібною фарбою.

4. Відбиток, який просох, уважно роздивіться і обведіть все, що ви побачили (істоти, рослини, архітектуру й інше), олівцем чи ручкою, фломастером чи тушшю, додаючи за бажанням



Нарбут Георгій Іванович (1886–1920) – український графік. Для формування творчої манери майстра був дуже плідним зв'язок з петербурзьким художнім об'єднанням «Світ мистецтва», члени якого приділяли багато уваги відродженню мистецтва книги. Ранні твори Нарбута – ілюстрації до казок. В ілюстраціях до байок І. Крилова художник використовував старовинну графічну манеру – силует, до якої потім неодноразово звертався.

У 1917–1920 рр. Нарбут працював у Києві; захоплення старовинним українським мистецтвом надихнуло його на створення серії уславлених робіт. Із січня 1919 р. Нарбут був ректором Академії мистецтв у Києві.



Г. Нарбут. Ілюстрація до поезії Т. Шевченка «Сон» (туш)

Пабло Пікассо (1881–1973) – геніальна особистість у мистецтві ХХ ст. За походженням Пікассо – іспанець, але більшу частину життя він прожив у Франції. Уже в 1900-х роках Пікассо заявив про себе як зрілий майстер. Його ранні картини належать до так званих «рожевого» та «блакитного» періодів («Дівчинка на кулі»). У 1907 р. Пікассо створив картину «Авіньйонські дівчата», з якої розпочалася історія нової течії в мистецтві ХХ ст. Художник завжди багато експериментував. 1937 р. датується велике за розміром полотно «Герніка», що є однією з вершин у творчості Пікассо. Воно присвячене загибелі іспанського (баскського) міста і його мешканців у результаті авіаційного бомбардування. Талант митця яскраво проявився також у графіці (одна з найвідоміших його графічних робіт – «Дон Кіхот»), скульптурі, кераміці.



Пабло Пікассо. Дон Кіхот

6. ЛІНІЯ ТА СИЛУЕТ У РИСУНКУ



О. Литвинов. Ілюстрація до книжки «Пригоди Шерлока Холмса» А. Конан-Дойля

Рapidограф – ручка, призначена для письма тушшю.

Лінійний рисунок. Виконувати лінійні рисунки можна різними матеріалами, приміром олівцем, тушшю, фломастером, пастеллю чи вуглем, за допомогою різних знарядь: пензлика, пера, rapidографа.

Лінія – це довгий слід від того матеріалу, яким виконують роботу. З лінійних, контурних рисунків ми починаємо свої перші художні спроби. Коло в небі – сонце, рисочки в різні боки від нього – промені. Здається, що простіше?! Ніякого об'єму, ніякого простору! Роби, що хочеш! Але...

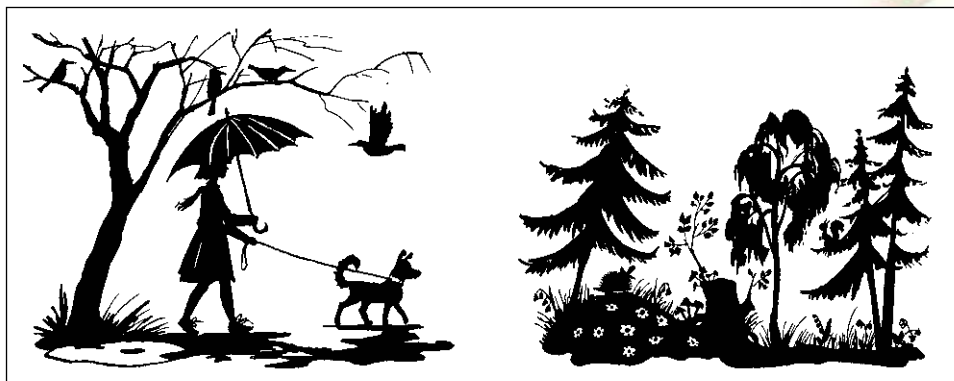
Лінійний рисунок є твором мистецтва тоді, коли за його зовнішньою «легкістю» постає задум художника і прагнення втілити його в життя, постають численні ескізи. Тоді йдеться не про першу-ліпшу спробу щось намалювати, а про підсумок тривалих пошуків найкращого, найвиразнішого зображення.

У лінійних рисунках майстрів ви ніколи не побачите зайвих деталей, зайвих ліній. Часто через весь аркуш іде лише одна лінія, але в ній і рух, і характер, і настрій. Спробуймо і ми зробити виразний лінійний рисунок (див. завдання).

Силуетний рисунок. Слово *силует* пішло від прізвища французького державного діяча, що жив у XVIII ст. Одного разу на



Учнівські роботи. Лінійні рисунки



Учнівські роботи. Силуетні рисунки

нього було зроблено карикатуру у вигляді тіньового профілю. Звали цього діяча Етьєн де Силует. З того часу площинні однотонні зображення людини, тварини або предмета, подібні до їхньої тіні, стали називати силуетами. У вигляді силуету зображували портрети, сценки із життя, натюрморти, квіти. Силуетними образами захоплювалося багато художників, у тому числі видатний український графік Г. Нарбут.



Г. Нарбут. Силуетні рисунки

Силует – площинне однотонне зображення будь-якого об'єкта.

Інколи художники, щоб зображення вийшло точніше, виконували силует не суцільною плямою, а з білими проміжками між окремими його частинами.

Зображуючи у ваших силуетних чи лінійних малюнках по-стать людини, особливу увагу приділяйте пропорціям. Адже якщо у вашому силуеті в людини будуть занадто довгі руки, то її легко буде переплутати з мавпою, а якщо занадто велика голова, то скажуть, що це гуманоїд-прибулець із космосу. Про пропорції тіла людини ви дізнаєтеся з рубрики, що розміщена на сторінці 43.

У силуетному рисунку не може бути випадковостей, він лаконічний, виразний. За його допомогою можна робити реалістичні й декоративні зображення.



1. Спробуйте описати силуетну композицію Г. Нарбута. Чи достатньо впізнавані й виразні обриси предметів?
2. Чи можна лінією намалювати «рух»? Як ви це уявляєте?
3. Якщо створити лінійний і силуетний рисунки тієї самої моделі, які головні відмінності будуть між роботами?



Створіть лінійний і силуетний рисунки тієї самої моделі. Для цього оберіть модель, яка б мала не тільки виразні деталі, а й пізнаваний силует (наприклад, кошеня, яке грається, або рибка в акваріумі).

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- Зробіть на окремому аркуші декілька маленьких ескізів-пошуків, щоб переконатися, що ви не помилилися із вибором моделі.
- Олівцем на аркуші паперу скомпонуйте зображення, перенісши його зі свого ескізу.
- Деталізуйте частини зображення, продумуючи деталі.
- виправте помилки в побудові та композиційному розміщенні частин зображення.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- Фломастером або гелевою ручкою зробіть лінійний рисунок, проробляючи деталі.
- Повторіть підготовчий малюнок на іншому аркуші і, використавши фломастер або фарби, створіть силует, звертаючи особливу увагу на деталі, які його формують.
- Порівняйте отримані результати. Який з малюнків вийшов більш виразним?



Учнівські роботи. Силуєтні рисунки. Матеріали виконання: папір, туш, пензлі



2

Учнівські роботи. Силуєтні зображення

1. Виконано набризкуванням фарби на рослинні елементи. Зверху притиснено змочену у фарбу рослину.

2. Виконанано набризкуванням фарби на засушене листя.

1



ГРАФІЧНІ ТЕХНІКИ



Учнівська робота. Комп'ютерна графіка.
Програма *Фотошоп*



Учнівська робота. Силуетне зображення, виконане набризкуванням фарби на рослинні елементи

Справжній бум останнім часом зробила комп'ютерна графіка. Навіть дитина, яка володіє секретами комп'ютерної графіки, може створити неповторний графічний твір. На уроках інформатики ви ознайомилися з програмою *Пайнтер*. Більш складні програми – *Фотошоп*, *Ілюстратор*, *Корел дров*. У цих програмах є «інструменти», які створюють на екрані ефекти, подібні до того, ніби ви малюєте справжніми пензлями, олівцями.

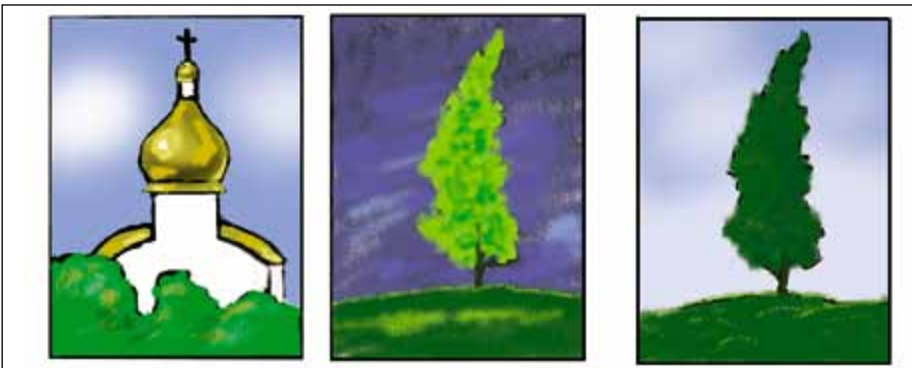
Існують й інші графічні техніки, якими ви можете скористатися для роботи на уроці і створення ваших робіт. Наприклад, малюнки можна виконувати в таких техніках: *моно-типія* – це відбиток фарби з будь-якої поверхні, що існує в єдиному екземплярі; *прошкрябування* – затупленою голкою знімається верхній зафарбований шар з навшоної поверхні; *трафарету* – відбиток фарби через вирізану форму; *скрапу* – набризкування фарби на прикладений до паперу предмет чи трафарет тощо.

7. ПРИЙОМИ КОМПОЗИЦІЇ

Пригадаймо, що ми знаємо про композицію з попередніх уроків: композиція – це взаємне розміщення зображень, предметів, дійових осіб на площині (якщо це живопис або графіка) або у просторі (якщо це скульптура). Ми часто у своєму житті komponуємо різні речі: прикрашаємо кімнату, складаємо букет квітів, тобто шукаємо таке положення речей одна відносно одної, коли вони будуть виглядати найвиразніше, відкидаємо зайве, підкреслюємо головне. Ми творимо красу. Це і є мета композиції.

Тло в композиції – це середовище, що оточує ті предмети або персонажі, які ми зображуємо. **Пляма** – це те місце, яке займає зображення на площині. Контури цієї плями – силует. Силует дерева на тлі неба, вкритого світлими хмарками, буде темний, а на тлі темного дощового неба – світлий. В одному випадку дерево буде світлою плямою на темному тлі, у другому – навпаки. Щоб більша різниця тону між тлом і плямою, то більший тональний контраст виникає між ними і більшу увагу привертає до себе пляма.

Тональний контраст – це один із засобів акцентування уваги на зображенні. **Акценти** в композиції можуть бути різні: колірні, змістові, тонові. Ми робимо акцент на тих деталях, предметах, героях, які нам потрібно виділити для того, щоб краще був зрозумілий зміст твору. Іноді достатньо спрямувати промінь світла на головного героя або предмет, який пояснює зміст дії, щоб виникла розповідь, виявилися головні і другорядні герої, деталі. Іноді для цього застосовують **фактуру** предмета: блискуча баня церкви на тлі хмар привертає до себе увагу блиском золота. Крім



Приклад колірною і тонального окценту

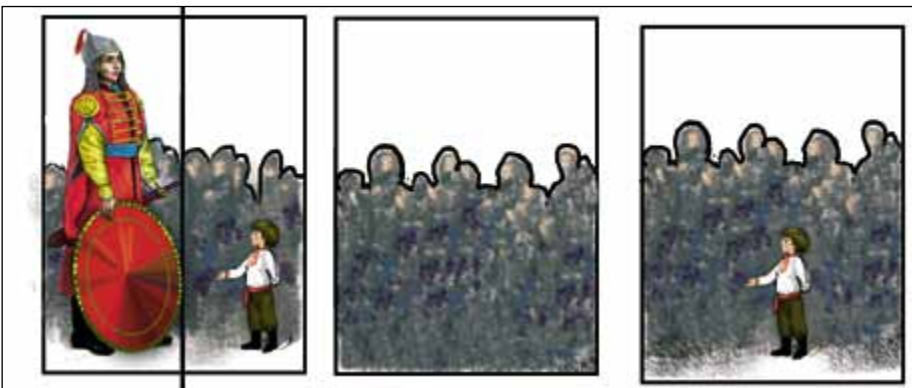


Рембрандт Харменс ван Рейн. Зречення апостола Петра
(приклад світлотіньового акценту)

того, тут виникає і колірний акцент, тому що жовтий колір на блакитному тлі буде виглядати дуже яскраво.

Найпростіший спосіб виділити предмети в композиції – це зобразити їх симетрично, протиставити один одному. Тоді ніби з'являється діалог між ними. Композиція може розділятися по вертикалі, горизонталі або діагоналі.

Використовуючи *протиставлення* в композиції, ми можемо порівняти між собою різні характери, зовнішність, розміри. Так, ви-



Приклади протиставлення в композиції



М. Деревус. Дума про козака Голоту (відчувається рух зліва направо)

сокий дужий богатир поруч з маленьким струнким хлопчиком буде виглядати ще дужчим. Тут виникає розповідь про кожного з героїв. І навпаки, якщо зобразити багато однакових дужих богатирів, то вони втратять свої характерні риси, перетворяться на монотонний безформний натовп без характерів і облич. А якщо серед цього натовпу поставити хлопчика, він відразу стане змістовим акцентом і розповідь буде лише про нього, а натовп стане тлом.

Композиція, побудована по вертикалі, справляє враження нерухомості. Горизонтальна композиція ніби повільно рухається від одного краю до іншого. Але найбільший рух притаманний діагональній композиції. Причому рух зліва направо (наслідуючи нашу звичку писати в цьому напрямку) нам здається більш динамічним.



М. Рєпін. Рисунок до картини «Бурлаки на Волзі» (приклад повільної динамічної композиції)



Леонардо да Вінчі. Рисунок до картини «Битва під Ангіарі»
(приклад динамічної композиції)



Ф. Кричевський. Наречена (приклад статичної композиції)



Зазвичай найголовніші деталі зображення не виносять на **передній план**. Так створюється враження глибини в картині. Якщо поставити головних героїв прямо на раму, буде складатися враження, ніби вони випадають назовні.

Передній план – те, що зображено на картині ближче до глядача, попереду.



Розгляньте картину Рембрандта «Зречення апостола Петра» або іншу картину. Які композиційні прийоми використав у ній художник?



Спробуйте створити композицію на вільну тему і надати їй статичності або динамічності.

Теми композицій: «Сум», «Радість», «Рух», «Спокій».

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- Створіть ескіз для майбутньої композиції. Для цього на окремому аркуші в невеличкому розмірі (не більше 10 см) спробуйте намалювати свій задум. Оберіть для майбутньої роботи формат – прямокутний, квадратний, колоподібний, видовжений тощо, а також вирішіть, який композиційний прийом можна застосувати. На ескізі можна пошукати відповідь на питання, де ви створите найбільший контраст, де змістовий центр композиції. Можна також випробувати і колірне рішення.



Учніська робота. Композиція «Рух»

- Олівцем на аркуші паперу скомпонуйте зображення, перенісши його з ескізу.
- Деталізуйте частини зображення, продумуючи деталі.
- виправте помилки в побудові та композиційному розміщенні частин зображення.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- На палітрі поруч підберіть кольори, які б відповідали кольорам, задуманим в ескізі. Почати роботу фарбами краще з тих кольорів, які вам зрозуміліші.
- Поспостерігайте, які різні колірні, тонові та півтонові співвідношення на різних частинах композиції.
- Чи вдалося вам створити найбільший контраст, змістовий центр композиції?
- Наприкінці роботи подивіться на результат загалом – чи немає якихось деталей, які б заважали сприйняттю роботи з невеликої відстані. Для цього відійдіть на кілька кроків і подивіться на роботу. Занадто світлі ділянки пригасіть, занадто темні трошки висвітліть, якщо побачите, що в ході роботи викривилися пропорції, виправте їх.



Усім класом обговоріть створені вами композиції. Які прийоми були використані вдало і допомогли розкрити зміст? Завдяки яким засобам?

Рембрандт Гарменс ван Рейн (1606–1669) – великий голландський художник. Працював у Лейдені (своєму рідному місті) і Амстердамі. Автор численних портретів і автопортретів («Автопортрет із Саскією», «Нічна варта»), картин на міфологічні сюжети («Даная»). Але найчастіше митець звертався до сюжетів з Євангелія, і особливо Біблії, де його цікавили насамперед взаємини людей, їхні думки і дії у складних і важливих ситуаціях. Один з останніх і найвідоміших творів художника – «Повернення блудного сина». Рембрандт був також прекрасним рисувальником і офортисом.



Автопортрет

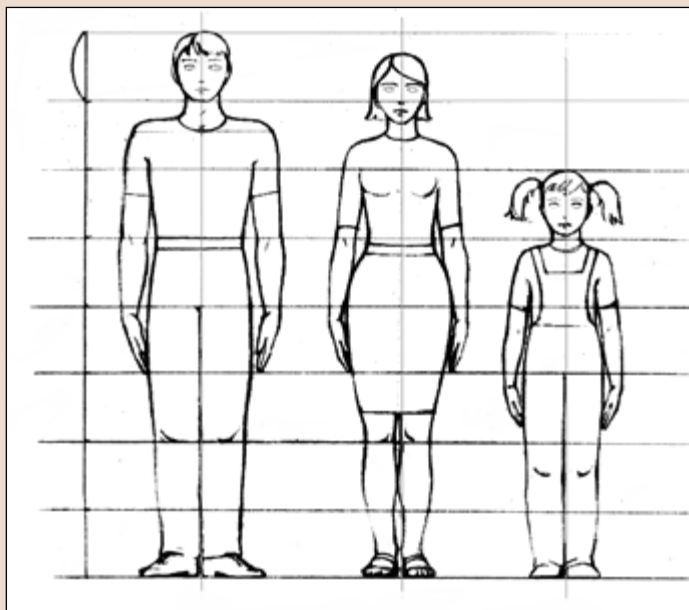


ЯК ПРАВИЛЬНО ЗОБРАЗИТИ ПРОПОРЦІЇ ЛЮДИНИ

Намалювати постать людини непросто, особливо з першого разу. Виконуючи це завдання безліч разів, художники відкрили «секрет» пропорційності тіла людини. Виявляється, якщо за одиницю виміру взяти висоту голови людини, то загальна висота фігури буде дорівнювати 7,5–8 таких одиниць (залежно від зросту), довжина рук – приблизно 3, ширина плечей – 2, довжина ніг – 3,5–4, довжина ноги від стопи до коліна – 2 одиниці. Висота тулуба разом з головою дорівнює довжині ніг. Довжина долоні з пальцями дорівнює довжині обличчя (не всієї голови). Лікті розміщені на тому самому рівні, що й талія людини. У чоловіків, на відміну від жінок, ширші плечі, більша довжина ніг, вони здебільшого вищі на зріст.

Пропорції дитячого тіла мають свої особливості. У немовляти голова дуже велика порівняно з тілом. Вона розміщується в довжині фігури лише 4 рази. Потім, коли дитина підросте, змінюються і її пропорції. У дітей 11–12 років висота голови 5,5–6 разів розміщується у висоті фігури.

Застосовуючи у своїх малюнках ці спостереження, ви зможете зобразити реальну людину.





8. ЩО ТАКЕ КОНСТРУКЦІЯ І ПРОПОРЦІЇ

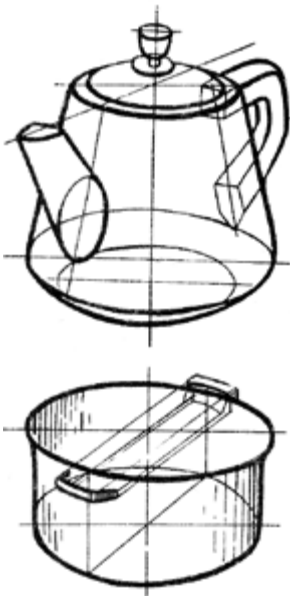
Правдиве зображення будь-якого предмета передає в рисунку чи картині його основні, характерні ознаки, зрозумілі глядачеві.

Якщо запитати, як глядач впізнає зображення, відповідь швидко знайдеться. Кожному з нас зрозуміло, що це відбувається завдяки переданим головним, характерним ознакам предметів чи явищ. Що ж це таке – ознаки предмета? Це властивості предмета, його прикмети. Мовою образотворчого мистецтва, риси, що відрізняють речі одна від одної, називають пропорціями і конструкцією.

Пропорції (лат. *proportio* – співмірність) – співмірність усіх частин зображення чи архітектурної споруди, відповідність їх одна одній і співвідношення із цілим.

Конструкція (лат. *constructio* – складання, побудова) – побудова, взаємне розташування частин предмета.

По-перше, коли ми починаємо малювати, треба дивитися на натуру «в цілому». Це



Каркас і конструкція предметів



означає, що зображувати будь-який предмет треба в порівнянні з іншими. Тоді стає помітним, що один предмет може бути приземкуватим, а інший – видовженим, високим. Але цього замало. Постає питання: наскільки? Удвічі? Чи, може, ця різниця ледь помітна для ока? Саме цю різницю ми і маємо точно передати.

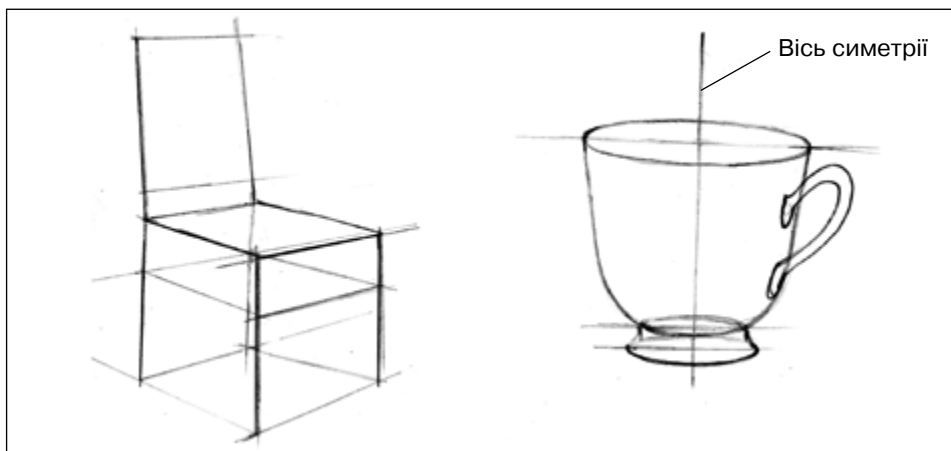
Кожен предмет має свою конструкцію, свій каркас. Симетричний предмет обов'язково матиме **вісь симетрії**. Як будинок починається з каркаса, що заповнюється стінами, так і ми почнемо роботу над малюнком з його «каркаса». Спочатку, ніби дивлячись крізь поверхні, слід будувати предмети прозорими, уявляючи й протилежний бік предмета, який не бачимо.

Складну форму треба розкласти на прості форми, з яких вона складається: куб, куля, циліндр. Це допоможе «збудувати» предмет без помилок.

Крім того, кожен предмет має свої пропорції: власне співвідношення висоти предмета до його ширини. Один має ширину, що дорівнює його висоті, і його обриси вписуються в квадрат. Інший має більшу ширину або більшу висоту.

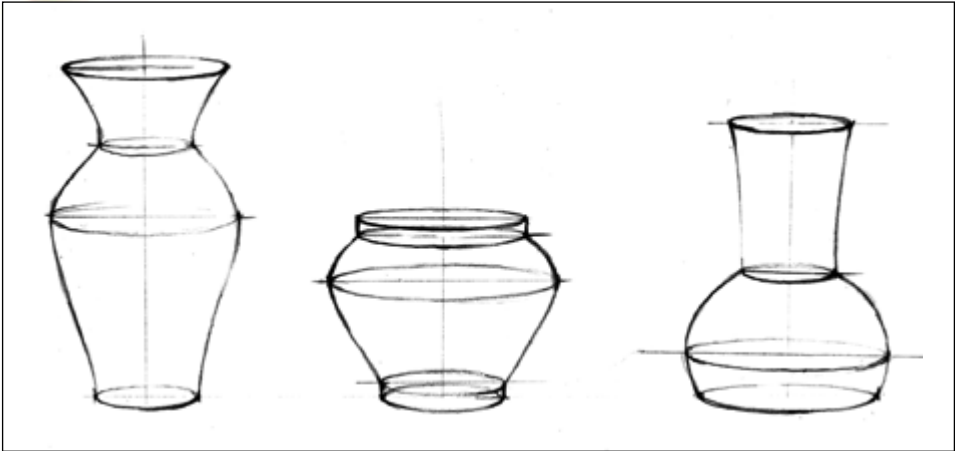
Правильно передавши пропорції, властиві кожному з предметів, ми таким чином передаємо його характерні риси. Характерність предметів – це те, чим вони відрізняються один від одного. Виявити це можна, подивившись уважно на три різні глечики, розміщені поряд. Усі вони мають схожі обриси, і водночас вони зовсім різні.

Каркас – основа, створена зі скріплених один з одним стрижнів.
Вісь симетрії – уявна лінія, яка поділяє фігуру на дві дзеркально рівні частини.



Каркас і конструкція предметів





Глечики подібні за формою, але з різними пропорціями



1. Як ви розумієте, що таке композиція?
2. Що таке конструкція предмета?
3. Що таке пропорції предмета?
4. Як треба будувати предмети складної форми?



Спробуйте намалювати одну з таких моделей: кілька різних ваз поруч, кілька різних коробочок.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, олівець, гумка.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте пропорції різних предметів.
- Порівняйте пропорції різних частин кожного предмета (довжину до висоти та ширини).
- Виправте помилки в побудові.



Спробуйте, разом з батьками, намалювати каркас предметів, розміщених у вашому домі.



Учнівська робота. Монотипія. Квіти в глечку. Глечик – поєднання циліндра і кулі, яблука за формою кулеподібні. За пропорціями одне яблуко більше від іншого. Глечик значно більший за обидва яблука.



9. СВІТЛОТІНЬ

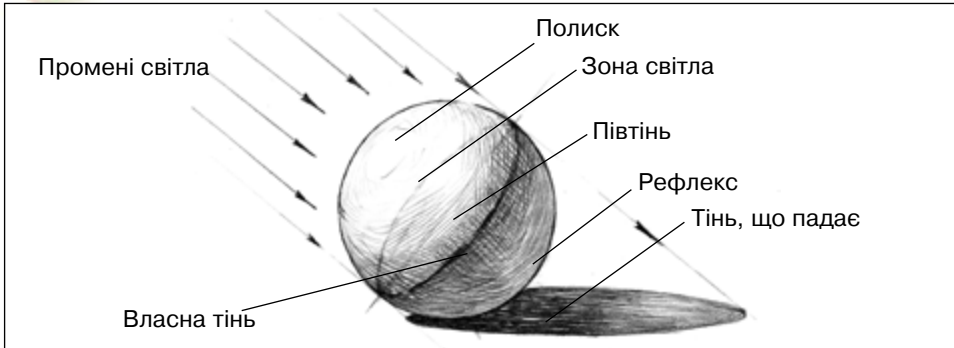
Перед нами лежить аркуш паперу. Ставлення до нього в нас має бути трохи інше, ніж у людини, яка вирішила, скажімо, написати листа. Для нас, як і для художника, аркуш ніби вікно у той простір, який він уявляє і хоче намалювати. З лінійних малюнків ми починаємо свої перші художні спроби.

Для того щоб зобразити предмет об'ємним, ми маємо виявити на ньому світло і тіні. Як вони розміщуються?

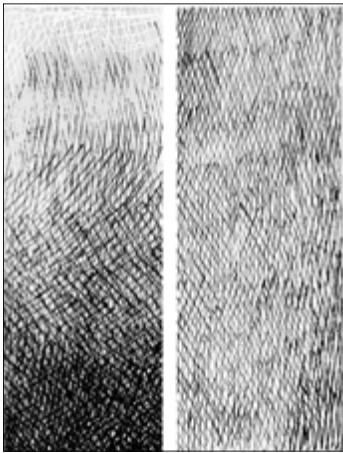
Закономірності розміщення світла і тіней на предметі легше помітити, якщо освітити його направленим збоку електричним світлом (наприклад, настільною лампою, що стоїть недалеко від предмета). Найсвітлішим місцем є *полиск*. Це та поверхня, що розміщена найближче до світла і перпендикулярно до його променів, ніби перетинає їм шлях. Освітлені ділянки поруч із полиском – *зона світла*. Що більший кут нахилу поверхні від напрямку променів, то більше вона занурюється у *півтінь*. Той бік предмета, на який зовсім не потрапляє світло, міститься в *тіні*.

Але якщо уважно придивитися до тіньового боку предмета, можна помітити, що він ледь-ледь освітлений. Звідки? Це – відблиск, віддзеркалення світла від освітлених ділянок поруч. Таке ледь помітне випромінювання на тіньових ділянках називають *рефлексом*. Рефлекс завжди міститься у *власній*

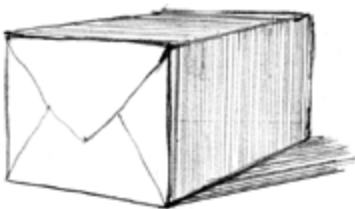
Власна тінь – це темний, протилежний освітленому, бік предмета.



Закономірності розміщення світла і тіней на предметі



Приклади штрихування



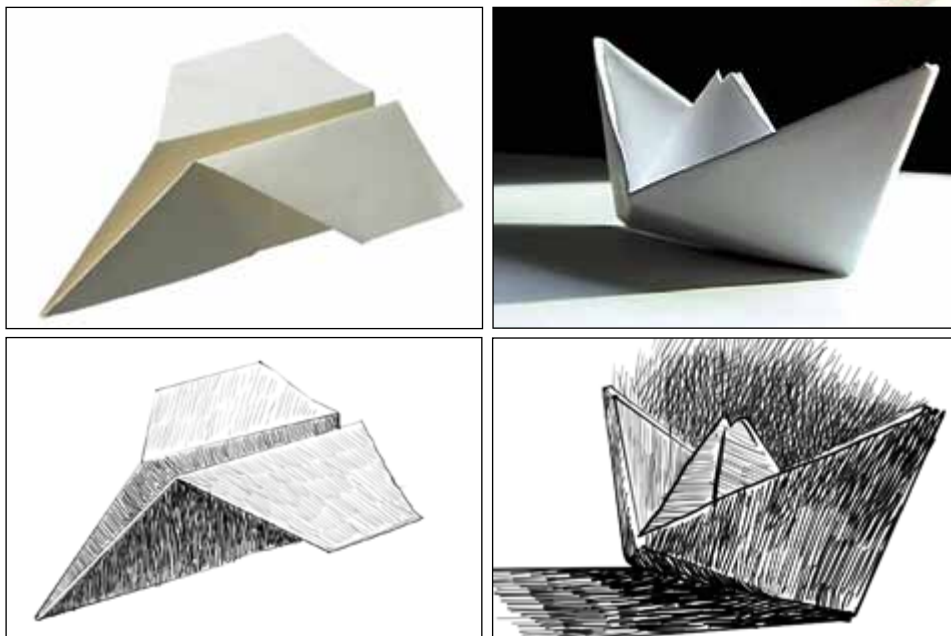
Приклади накладання штрихів за формою предмета

тіні предмета. Предмет має також і *тінь, що падає*. Вона виникає з протилежного від світла боку, там, де зображуваний нами предмет перешкоджає променям світла потрапити на площину, тінь ніби падає від нього. Вона здебільшого темніша за власну.

Отже, послідовність зміни тону (ступінь яскравості, різниці між темним і світлим) на поверхні предмета така: *полиск* – *світло* – *півтінь* – *власна тінь* – *рефлекс* – *тінь, що падає*. Виконуючи малюнок, «затемнювати» тіні та півтіні треба штрихом, а не замальовувати олівцем як заманеться.

Штрих – це коротка рисочка, лінія, яку ми робимо гостро заточеним графітним олівцем. Білий папір просвічується між тонкими лініями, і тому з першого разу досягти темного тону неможливо. Щоб його досягти, поверх першого шару штрихів ми маємо накласти другий, третій і т. д. Змінювати напрямок штриха треба поступово.

На предметах штрих треба накладати за їхньою формою, повторюючи напрямки і зміни форми. Це також допомагає зобразити об'єм.



1. Якою є послідовність зміни тону на поверхні предмета?
2. Що таке рефлекс?
3. Чим відрізняється власна тінь від тіні, що падає?
4. З яких простих геометричних форм складаються навколишні речі?
5. Який предмет яскравіше освітлений: той, що ближче до джерела світла, чи той, що далі? Чому?



Спробуйте штрихами різних напрямків відтворити округлу або прямокутну форму. Покладіть на стіл зігнутий в різних місцях папір, наприклад паперовий літак. Освітіть його з невеликої відстані штучним світлом (настільною лампою) і спробуйте відтворити гру світлотіні на ньому.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, олівець, гумка, чорна гелева ручка.

План роботи:

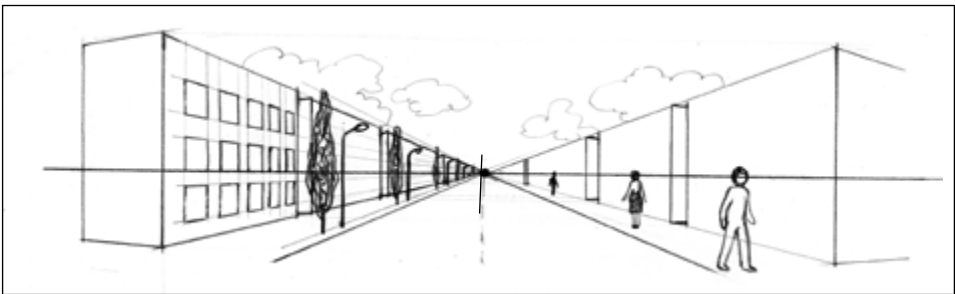
- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте його пропорції загалом.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення між собою: довжину до висоти та ширини.
- Виправте помилки в побудові.
- Виявте, яка поверхня освітлена найяскравіше і як виглядає тло поруч.
- Де найтемніша тінь? Чи не змінилося сприйняття тла поруч із тінню?
- Поспостерігайте, які різні півтонові співвідношення на гранях, по-різному нахилених до витoku світла.
- Відтворіть різницю тону на грані згину паперу і подалі від нього. Де створюється більший контраст?



10. ЗНАЙОМСТВО З ПЕРСПЕКТИВОЮ, РИСУВАННЯ КУБА І ПРЕДМЕТІВ ПРЯМОКУТНОЇ ФОРМИ

Спостерігаючи за навколишнім світом, ми помічаємо, що людина поруч з нами здається нам більшою, ніж та, що в кінці вулиці. І бік будинку, що ближче до нас, здається нам вищим, ніж той, що далі. Тут ми вперше стикаємося із законом *перспективи* – теорії, що допомагає зображувати предмети так, як ми їх бачимо в просторі.

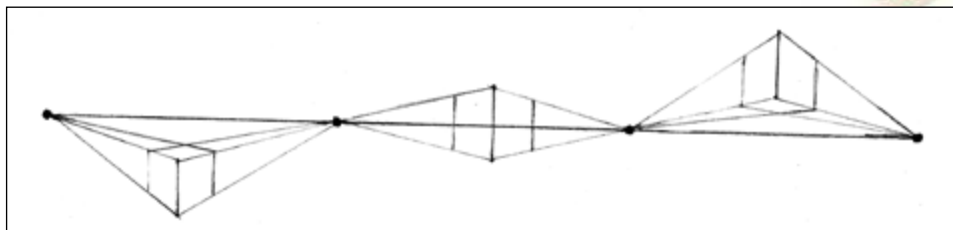
Згідно із законами перспективи, що далі від нас міститься предмет чи його частина, то меншим він нам здається. Ми побачимо, що будинки, постагі людей і дерева у міру їх віддалення від нас здаються меншими і ближчими до лінії горизонту – уявної горизонтальної лінії, де зустрічаються небо і земля. На лінії горизонту предмети зменшуються настільки, що здаються крапками.



Приклад лінійної перспективи



Лінія горизонту



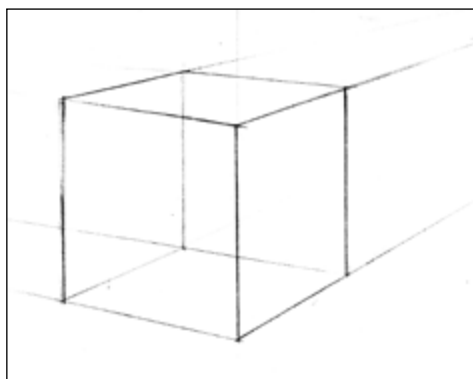
Вигляд куба відносно лінії горизонту

У живописі, малюнку *лінія горизонту* – це уявна горизонтальна площина, яка проходить на рівні очей.

Спробуймо застосувати закон перспективи на практиці. Розгляньмо, як будується куб.

Куб – це геометрична фігура, кожна сторона якої – квадрат. Проведемо невеликий експеримент. Поставимо куб на стіл, за яким сидимо, і будемо дивитися на його верхній кут (тобто лінія горизонту буде вище куба). Ми побачимо три його сторони: верхню площину і дві бокові. Куб треба починати рисувати з побудови каркаса, ніби дивлячись крізь поверхні, і тих граней, яких ми не бачимо. Для уточнення побудови можна порівняти відстані між усіма вертикальними гранями, визначити, яка відстань найбільша, яка найменша, наскільки.

Після того як рисунок побудовано, можна розпочинати роботу в тоні. Для цього визначають, яка сторона куба найсвітліша, яка найтемніша. Важливо визначити і тональність тла: де воно темніше від фігури, де світліше. Спостерігаючи тональні співвідношення в природі, можна помітити таку закономірність: на стику двох різних за тоном площин між ними виникає **тональний контраст**.



Побудова куба

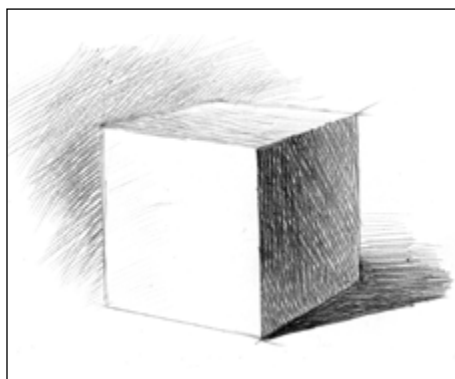
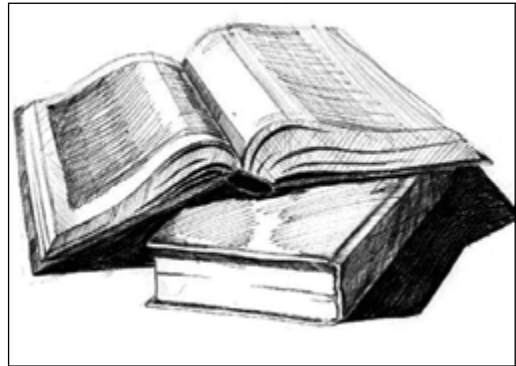
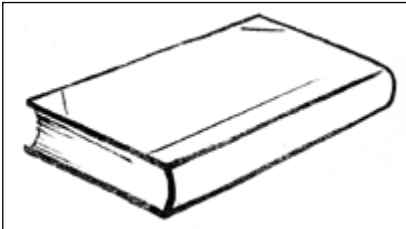
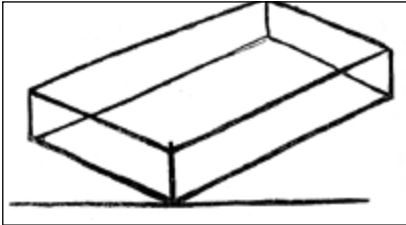
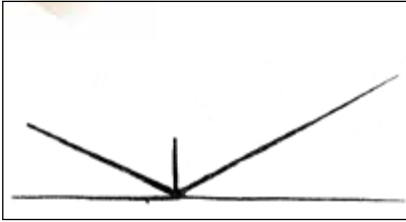


Рисунок куба, виконаний штрихом



Це проявляється в тому, що світла поверхня здається ще світлішою, а темний тон ніби густішає, відтіняючи світло. За такими самими принципами рисують й інші предмети прямокутної форми, як, наприклад, книжку, коробку, будинок, шафу тощо.



1. Що таке лінія горизонту?
2. Як змінюється розмір предмета залежно від відстані до нього?
3. Поясніть, як візуально змінюється вигляд куба залежно від точки спостереження за ним.



Намалюйте книжку, що лежить на столі, або картонну коробку, використовуючи закони перспективи.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, графітний олівець, гумка.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте його пропорції загалом.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення: довжину до висоти і ширини.
- Виправте помилки в побудові.
- З'ясуйте, де розміщена лінія горизонту.
- Уявіть лінії, які йдуть від граней вашої моделі в точки сходу на лінії горизонту, спробуйте їх відтворити.
- З'ясуйте, який бік зображення здається більшим: той, що ближче до вас, чи навпаки.
- Який нахил у ліній, що йдуть у точки сходу?
- Чи не змінюється нахил ліній залежно від того, стоїте ви чи сидите? Відтворіть саме той нахил, який бачите у своїй моделі.

11. РИСУВАННЯ ПРЕДМЕТІВ ЦИЛІНДРИЧНОЇ ФОРМИ, ПОДІБНИХ ДО КУЛІ, ТА СКЛАДНОЇ ФОРМИ

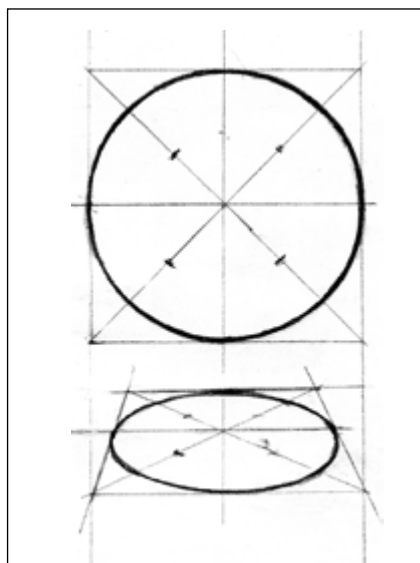
Усі предмети циліндричної форми мають вертикальну вісь симетрії, і їхні бокові поверхні розміщені на однаковій відстані від центра, ніби утворюючи коло, якщо подивитися на такий предмет зверху. У перспективі коло має вигляд еліпса. Як його побудувати? Спробуємо вписати коло у квадрат і провести діагоналі. У нас вийде, що коло перетне діагоналі приблизно на відстані $1/3$ їхньої довжини і торкатиметься квадрата в центрі його сторін. Тепер, якщо ми зобразимо квадрат з діагоналями у перспективі і потім спробуємо вписати в нього коло по тих самих точках, то отримаємо вже еліпс, бо, як і квадрат, коло в перспективі набуде вигляду витягнутої фігури.

Щоб нарисувати циліндр, треба спочатку провести вісь симетрії. Потім двома горизонтальними лініями згори і знизу обмежити його висоту, а на горизонталях позначити ширину циліндра. Потім побудувати площини, у які згодом «вписати» еліпси.

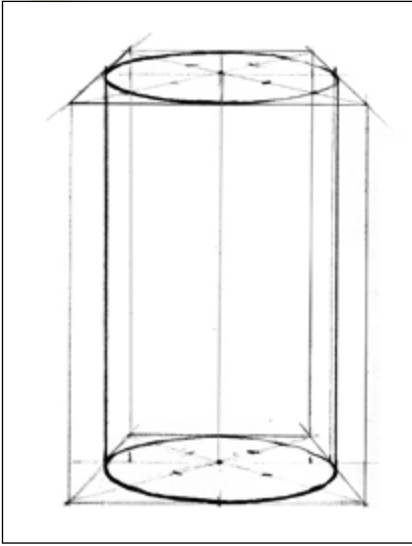
Оскільки в циліндрі бокова поверхня ніби повертається навколо осі, то й промені світла падають на неї весь час під іншим кутом. Відбувається поступова зміна світлотіньових співвідношень по всій висоті фігури. Посередині освітленої частини міститься довгий вертикальний полиск, потім світло поступово переходить у півтінь і далі – у тінь. Тінь починає світлішати, переходячи у рефлекс. За таким принципом будуються і освітлюються всі предмети циліндричної форми: чашки, відра тощо.

Поверхня кулі в будь-якій точці вигнута. Будувати таку фігуру порівняно легко (див. рисунок побудови кола та еліпса).

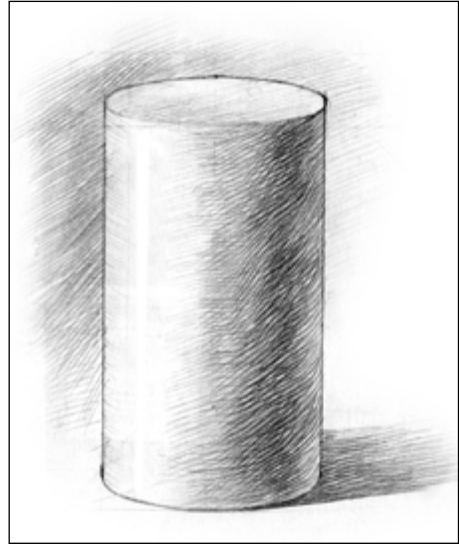
Значно важче зобразити об'єм кулі, адже промені світла на її поверхню падають у різних ділянках під різними кутами. Можна лише виділити умовно еліпс, що розділяє світлову і тіньову частини кулі. Світ-



Побудова кола та еліпса



Початок побудови циліндра



Закінчена робота

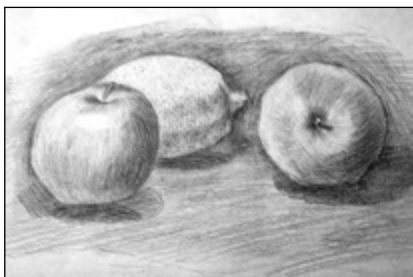
ло переходить у півтінь рівномірно в усіх напрямках. Полиск міститься всередині освітленої частини. На тіньовій половині кулі виникає рефлекс. Тінь, що падає, розміщується під фігурою і зміщена у бік, протилежний від освітленої сторони предмета. Знаючи, як будувати кулю, легко зобразити подібні до неї предмети, наприклад м'яч, кавун, апельсин, яблуко. Навчившись рисувати



Рисунок кулі

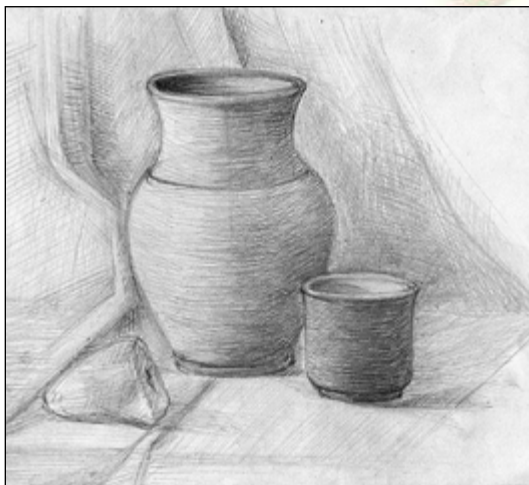


Глечик – предмет, що своєю формою поєднує циліндр і кулю



Яблука – предмети, подібні до кулі

Глечик з кружкою. Отвір в обох предметів зображується як еліпс. Світло падає з лівого боку. Власна тінь і тінь, що падає, розташовані праворуч.



прості геометричні тіла: куб, циліндр, кулю, – ми можемо переходити до виконання складніших завдань.

Французький художник Поль Сезанн стверджував: «Усі предмети навколо нас вписуються в ті чи інші прості геометричні тіла». Тому, починаючи побудову будь-якого предмета, треба уважно придивитися, до якої геометричної фігури він подібний. Це допоможе визначити його конструкцію.



1. Чим подібна і чим відрізняється зміна тону на циліндричних предметах і предметах, подібних до кулі?
2. Розкажіть, на які прості геометричні фігури можна розкласти глечик.



Намалуйте кулю, інший предмет кулеподібної форми (наприклад, яблуко) або циліндр, склеєний з паперу, освітивши його штучним світлом.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, графітний олівець, гумка.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення кожної окремо: довжину до висоти та ширини.
- Виправте помилки у побудові.
- Виявіть, яка поверхня освітлена найяскравіше і як виглядає тло поруч.
- Придивіться, де найтемніша тінь і чи не змінилося сприйняття тла поруч із тінню.
- Поспостерігайте, які різні півтонові співвідношення на поверхнях, по різному нахилених до витoku світла.
- Відтворіть різницю тону на предметі. Де створюється більший контраст?

ЕТАПИ РОБОТИ НАД РИСУНКОМ

Запам'ятайте головне правило: рисувати треба від загальної форми до її частин і деталей. Важливо вміти бачити все загалом, а деталі, дрібниці проявляться поступово в процесі роботи.

1. На першому етапі роботи треба визначити розміщення зображення на аркуші – композицію. Для цього визначте найбільшу ширину і висоту всього зображення (усіх частин природи, яку ви будете малювати), відстані від крайніх меж праворуч і ліворуч, від найвишого до найнижчого. Обмеживши таким чином площу, на якій розміститься зображення, можна легко двома-трьома лініями позначити основні її пропорції.

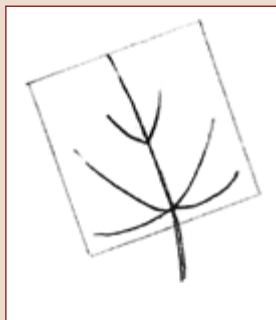
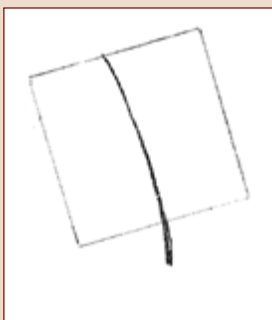
2. На другому етапі потрібно точніше визначити місце кожної деталі, порівняти їх між собою, тобто їхні розміри, пропорції, конструкцію (вісь симетрії, якщо вона є, подібність до геометричних фігур). Щоб легше було аналізувати природу, можна ставити собі запитання: «Яка частина предмета найбільша?», «Яка найменша?», «Що розміщено найвище?» і т. ін. Щоб легше було будувати предмети, малювати їх краше ніби «прозорими», легкими лініями.

3. На третьому етапі уточніть форму предмета, починайте роботу тоном. Треба штрихом зробити легку тонову підкладку по всіх тінях одночасно, виявити «велику тінь». Потім перейти до детальнішої тонової проробки кожної деталі предмета. На цьому етапі важливо весь час порівнювати, яка частина темніша, яка світліша, де тло темніше за предмет, а де навпаки.

4. На заключному етапі важливо проаналізувати всю роботу. Потрібно перевірити правильність тонових співвідношень, побудови предметів, чи передано на малюнку фактуру матеріалу, з якого зроблено предмет, його об'єм.



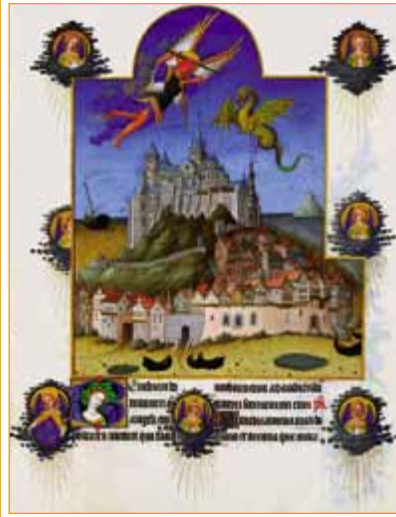
Вам треба обов'язково визначити, яке місце на малюнку є найсвітлішим, яке – найтемнішим, де спостерігається найбільший контраст. Тобто, починаючи роботу від «загального», ми йдемо до конкретних деталей, а потім, на останньому етапі, ми знову повертаємося до «загального».



Етапи роботи над малюнком



Брати Лімбург (Мануель) Поль, Ерманн, Еннекен – французькі (нідерландські) художники XV ст. Працювали при дворі герцогів бургундських і беррійських. Головна робота братів Лімбург – «Пишний часослов герцога Жана Беррійського» (бл. 1418 р.), у якому вони виконали 71 мініатюру. Мініатюри, присвячені певним місяцям, зображують відповідні сцени – бенкет (січень), заручення (квітень), виїзд на соколине полювання (серпень); є серед них і такі, що зображують селянський побут, – «селяни біля вогнища» (лютий), «засівання озимини» (жовтень).



Брати Лімбург. Часослов. Битва архангела Михаїла з драконом

Якутович Георгій В'ячеславович (1930–2000) – український художник-графік. Займався станковою графікою та книжковою ілюстрацією. У 1960-ті роки звернувся до принципів декорування книжки як цілісного художнього твору. Уміння передати літературну ідею в чорно-білій кольоровій гамі, чіткому, впевненому малюнку, ритмі ліній зробили роботи Г. Якутовича взірцем для багатьох вітчизняних художників-ілюстраторів у 1960–1970-ті роки. Серед краших творів української книжкової графіки чільне місце належить таким творам Якутовича, як ілюстрації до п'єс І. Кочерги «Ярослав Мудрий» та «Свіччине весілля», повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», видатних історичних пам'яток «Слово про Ігорів похід», «Повість минулих літ».



Г. Якутович. Ілюстрація до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»

12. ІЛЮСТРАЦІЯ

Ілюстрація (від латинського прояснювати) – це зображення, яке пояснює й доповнює літературний текст. З ілюстраціями ми стикаємося в книжках, журналах, можемо побачити їх у давніх рукописах.

Чи помічали ви, що ілюстровані книжки читати набагато цікавіше? Книжка стає ніби змістовнішою, більше розповідає нам. Ми дізнаємося не тільки що трапилося з героями, а й які вони були, можемо побачити детальніше їхній одяг, предмети навколо них. Навіть добре знаючи сюжет, гарно ілюстровану книжку хочеться роздивлятися знову й знову. Бо така книжка – мистецький твір.

Першими ілюстраціями вважаються кольорові малюнки, що прикрашають давньоєгипетські папіруси. Їх згортали в сувої.

Коли з'явився пергамент, його виготовляли з обробленої шкіри ягнят. Спочатку пергамент також згортали в сувої, але з IV ст. його стали нарізати на окремі аркуші і зшивати в зошити, а кілька зошитів – у *кодекс*, тобто знайому нам книжку. Форма кодек-



Євангеліст Лука. Мініатюра з Євангелія XIII ст.



Сувій



Кодекси (українські стародруки)

су залишалась і тоді, коли замість коштовного пергаменту почали застосовувати папір. Така форма збереглася й до нашого часу.

У кодексах, як і в сувоях, ілюстрації відповідали фрагменту тексту, біля якого вони розміщувалися. Вони мали назву **мініатюри** від латинського найменування червоної фарби – **мініум**, яка переважала у старовинних ілюстраціях. Художник також прикрашав книгу орнаментами й художньо оформлював першу літеру розділу – **ініціал**.



Брати Лімбург. Червень.
Мініатюра з «Пишного часослова герцога Жана Беррійського»

До кращих зразків високохудожніх книг належать: Остромирове євангеліє (найдавніша пам'ятка українського письменства часів Київської Русі), київський Псалтир (XIV ст.), а також уславлений «Пишний часослов герцога Жана Беррійського» (XV ст.), який проілюстрували брати Лімбург. Мініатюри присвячені місяцям року і зображують різні сцени з життя людей. Подібні до них старовинні книжки можна побачити в музеях України, зокрема в Музеї книги та друкарства на території Києво-Печерської лаври.

У XV ст. в книжковій справі стався переворот: книжки почали



друкувати. Друкованими стали й ілюстрації. У XVI ст. друкарні виникають і в Україні. Серед найкращих тогочасних українських граверів почесне місце належить Іллі, який в XVII ст. працював у Києві в Лаврській друкарні. Із часом техніка друку вдосконалювалася.

На початку XX ст. художники петербурзького товариства «Мир искусства» почали розглядати книжку як своєрідний ансамбль, єдине ціле, яке складалося: літературний зміст, шрифт, оформлення обкладинки і сторінок, ілюстрації. Ці прогресивні принципи декорування книжки втілював у своїй творчості видатний український графік Г. Нарбут. Його твори належать до перлин українського мистецтва XX ст.

До розуміння книжки як твору мистецтва художники знову повернулися в 1960-х роках. Тоді з'явилися книжки з ілюстраціями С. Адамовича, А. Базилевича, Г. Якутовича та ін., що й досі є гордістю української графіки.



Учнівські роботи.
Ілюстрації до казок



1. Пригадайте ілюстрації до казки, оповідання чи повісті, вивчених на уроці літератури. Які з них вам запам'яталися і чому?
2. У якій техніці виконано ілюстрації у вашій улюбленій книжці? Як ви гадаєте, чи залежить вибір графічної техніки, у якій виконуються ілюстрації, від сюжету літературного твору?
3. У якій графічній техніці ви виконали б ілюстрації до своєї улюбленої казки, оповідання, повісті? Чому?



Користуючись порадами в підручнику (стор. 62–63) щодо створення ілюстрації до літературного твору, створіть ілюстрацію до улюбленої книжки (або проілюструйте твір літератури, який ви зараз вивчаєте на уроках літератури).

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ІЛЮСТРАЦІЄЮ

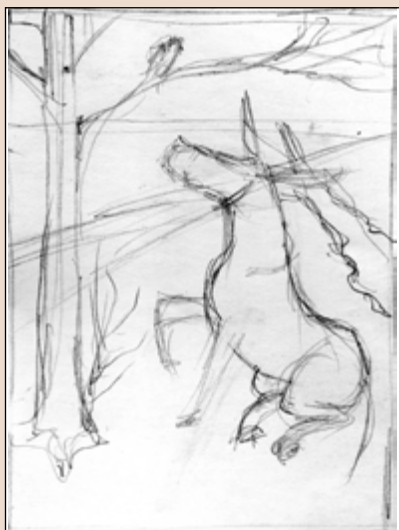
Читаючи будь-який літературний твір, ми подумки чи на окремому аркуші паперу окреслюємо найвиразніші епізоди, що найбільше запам'ятовуються. Потім настає черга ескізу.

1. На ескізі ми розробляємо варіанти характерів персонажів, їхні рухи, композиційне положення один щодо одного. Можна зазирнути до книжок з історії костюмів (якщо твір історичний), до енциклопедії про тварин (якщо йдеться про них), поцікавитись, як подібні завдання вирішували художники. Це не означає, що треба перемальовувати їхні твори, варто лише брати їх за приклад і робити свою оригінальну ілюстрацію.

2. Ескізів-пошуків має бути декілька, бо найперше рішення не завжди буває найліпшим. Зупинившись на найвдалішому ескізі, ми починаємо його деталізувати. В ілюстрації вкрай важливо не робити розбіжностей із текстом. Якщо написано, що сукня червона, а очі сині, то так і має бути в ілюстрації, а не навпаки. Для будь-якої зміни мусить бути змістовне пояснення.

3. Деталі в ілюстрації мають «працювати» на розкриття змісту. Зайві подробиці, якщо вони добре підібрані і доречні, зроблять сюжет цікавішим. А якщо вони підібрані невдало, то тільки заплутають глядача, зроблять роботу незрозумілою.

Останній, підготовчий, етап (якщо ілюстрація кольорова) – ескіз у кольорі. Мистецтво ілюстрації доволі демократичне, тобто не обмежене жорсткими правилами. Малюнок можна розмішувати в колі, квадраті, брати в рамку, «виходити» за межі рамки, робити малюнок до самого краю сторінки («навиліт»), з «вільним краєм», кольоровий, тональний, двома кольорами тощо. Головне, щоб зміст його сюжету відповідав змісту літературного твору і розкривав його.



Етапи роботи над ілюстрацією



13. ІЗ ЧОГО СКЛАДАЄТЬСЯ КНИЖКА

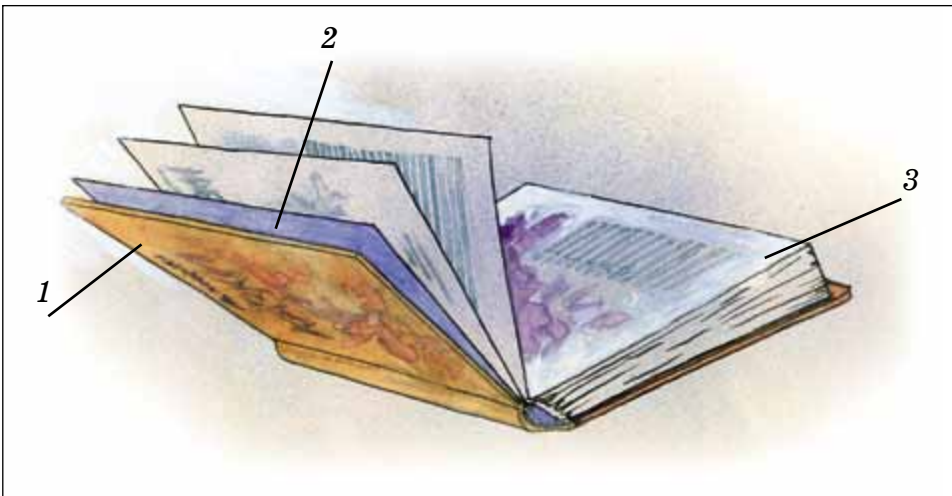
Книжка складається з багатьох елементів, які потребують художнього оформлення. Художнє оформлення книжки починається з **обкладинки**. З неї ви дізнаєтеся про назву книжки та її автора. У ХХ ст. книжки почали обгортати в **суперобкладинки**. Аркуші з текстом, зшиті в зошити, називають **книжковим блоком**.

У великих, товстих книжках книжковий блок прикріплюється до обкладинки за допомогою **форзаца** – зігнутого навпіл аркуша цупкого паперу. Іноді форзац прикрашають малюнком, а іноді залишають однотонним.

Сторінку на початку книжкового блока, на якій міститься основна інформація про книжку (назва книжки, автор, назва видавництва), називають **титульною**, або **титулом**. Ілюстрацію навпроти титульної сторінки називають **фронтисписом**.

Якщо книжка поділяється на розділи, то вони один від одного можуть відокремлюватися **шмуцтитулами** – це сторінки, де вказано назву розділу. Часто їх також оздоблюють ілюстраціями. Самі ілюстрації бувають декількох видів: ілюстрація, що займає дві сусідні сторінки, називається розгорнута, на одну сторінку – сторінкова, на півсторінки – півсторінкова і т.д.

Ілюстрації разом з орнаментами, суперобкладинкою прикрашають книжку, перетворюють її на мистецький твір.



Основні елементи конструкції книжки:
1 – обкладинка; 2 – форзац; 3 – книжковий блок



Елементи художнього оформлення книжки Роберта Льюїса Стівенсона «Острів скарбів» (художник О. Міхнушов): 1 – заставка; 2 – півсторінкова ілюстрація; 3 – сторінкова ілюстрація.



Книжку загалом створюють і оформлюють так, щоб читачеві було якнайзручніше нею користуватися.



1. Де в цьому підручнику обкладинка, титул, форзац, шмуцтитул, ілюстрація?
2. Які твори ви зараз вивчаєте на уроках літератури? Які епізоди ви обрали б для ілюстрування? Чому?
3. Який епізод сюжету ви обрали б для оформлення обкладинки? Чому?



Створіть усім класом книжку-розгортку на тему 12 місяців чи іншу, яку ви оберете.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, гелеві ручки.

План роботи:

- Складіть план майбутньої книжки (не забудьте про обкладинку).
- Розподіліть роботу між собою. Кожен створіть окрему ілюстрацію.
- Наприкінці уроку склейте ілюстрації між собою у вигляді гармошки.
- Обговоріть отриманий результат.
- У якій техніці створено ілюстрації?
- Яку роль відіграє в книжці розмір шрифту?
- Чи допомагає художнє оформлення розкриттю змісту? Чим, на вашу думку, це підкреслюється?



Учнівські роботи. Книжки-розгортки

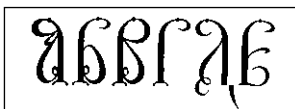
14. ХУДОЖНІЙ ШРИФТ



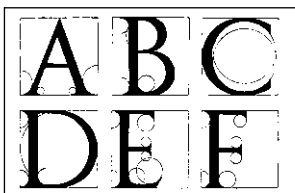
Старовинний слов'янський шрифт – устав



Готичний шрифт



Український козацький скоропис



Антиква. Побудова літер

Художній шрифт – це своєрідний, окремий вид мистецтва. Він виник з появою писемності й існує донині. Ті, хто в старовину виготовляли рукописи, розуміли, що напис має легко прочитуватися й бути красивим. Прикрашаючи написані літери, зберігали їхній вигляд. Ці вимоги до шрифту залишаються й тепер. Він має бути зрозумілим і художньо досконалим. Безглуздо, якщо літера після її прикрашання перестає бути сама собою. Це основні умови роботи з літерами.

Мистецтво шрифту в ширшому розумінні – це створення написів і заголовків, титульних сторінок і обкладинок книжок, де напис щоразу виконується як нова *шрифтова композиція*.

Не тільки сучасні художники, а й художники давніх часів також намагалися прикрасити книжки красивими, яскравими літерами. Особливо ретельно прикрашали першу літеру, з якої починалася розповідь. Ці літери іноді перетворюва-



Ініціал (буквиця)



В. Чебанік. Скоропис «Марія»



Приклади монограм

Античний – той, що створений в часи Давньої Греції або Давнього Риму.

лися на маленькі сюжетні картинки, які ілюстрували книжку. Вони настільки вирізнялися серед тексту, що набули окремої назви – *ініціал*, або *буквиця*. Такими ініціалами-картинками прикрашено більшість старовинних рукописів.

Іноді художники, переважно живописці й гравери, ставили на своїх роботах замість підпису монограму. *Монограмою* називають накреслення імені в скороченому вигляді.

Різні шрифти мають різноманітні назви залежно від часу і місця виникнення. Шрифт, що започаткований в епоху античності, має назву *антиква*. Старовинний слов'янський шрифт має назву *устав*, а той, що панував у книжках середньовічної Європи, – *готичний*.

Прикладом старовинного українського шрифту є *козацький скоропис*.

Мають назви і сучасні шрифти: *таймс*, *літературний*, *декор*, *шкільний*. Шрифти поділяють на ті, що мають засічки, і ті,



Учнівські роботи. Монограми

що їх не мають. **Засічки** – це виступи з обох боків на «ніжках» літер. Шрифти без засічок називають **рубленими**.

Дуже популярні в наш час так звані **каліграфічні шрифти**, які художник малює, наслідуючи особливості рукописного письма.

Продуманий, художньо оздоблений шрифт є невід’ємною частиною сучасної книжки, плаката, листівки, журналу, газети, реклами.



1. Що таке художній шрифт? Яким вимогам він має відповідати?
2. Як називають художньо оформлену першу літеру в тексті?
3. Які назви мають старовинні та сучасні шрифти?
4. Як ви вважаєте, ваш підпис чи підпис учителя є шрифтовою композицією?



Створіть літеру-ініціал свого імені або монограму зі своїх ініціалів. Для цього оберіть техніку, у якій ви її виконуватимете.

Інструменти та матеріали: кольорові олівці, фломастери, фарби, пензлі.

Основні рекомендації:

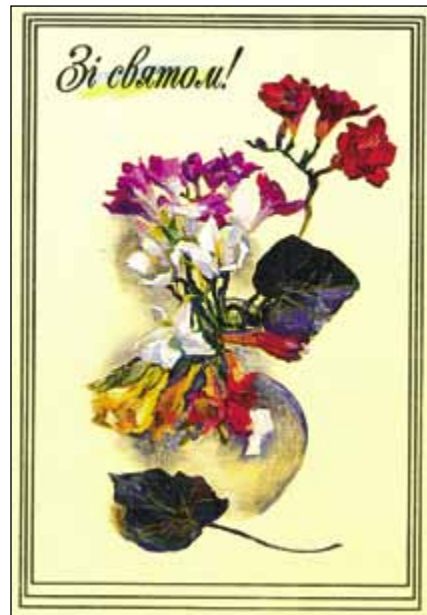
- зображення, якими ви прикрасите літеру, мусять щось символізувати, розкривати ваш характер;
- літера має гарно прочитуватися й відразу впізнаватися;
- кольори можуть гармонійно поєднуватися чи контрастувати залежно від того, як ви відчуваєте свій характер.

15. УЖИТКОВА ГРАФІКА

Ужитковою називають графіку, з якою ми стикаємось у повсякденні. Це плакати, рекламки, яскраве упакування предметів ужитку, візитівки, вітальні листівки.

Кожне свято супроводжується традиційними побажаннями здоров'я, щастя, радості, добробуту. Маленькою часткою кожного свята є вітальна листівка з побажаннями від наших друзів, рідних, батьків.

Вітальна листівка є маленькою «ілюстрацією» свята, його символічним зображенням. Тому на листівках панують найхарактерніші для кожного свята ознаки: ялинка і дід Мороз – на Новий рік, паска і писанки – на Великдень, квіти – на День народження тощо. Вітальна листівка здебільшого невеличка за розміром. Тому не намагайтеся зобразити на ній абсолютно все, що



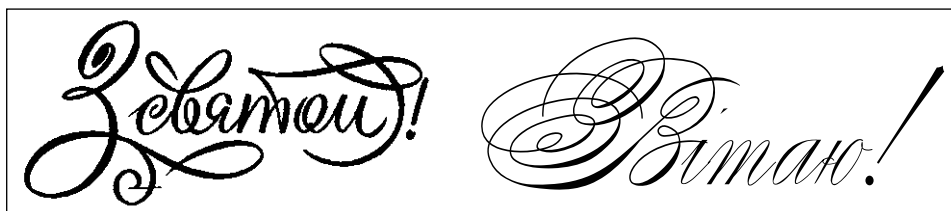
Вітальні листівки



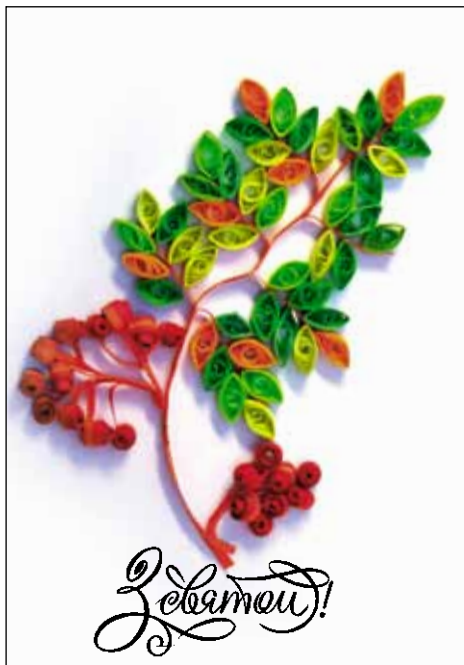
заманеться. Треба вміти з безлічі можливих зображень відібрати найхарактерніші для свята і ті, що пасують одне до одного.

Дуже важливим для декоративної цілісності листівки є колірне вирішення.

Важливу роль у листівці відіграє шрифт. Шрифтова композиція, що розміщена абияк, без належної уваги до того, як написано літери, зіпсує навіть найдосконалішу роботу. Існують листівки, де, крім каліграфічно написаного привітання, взагалі більше нічого немає, і вони, попри це, мають дуже привабливий вигляд. Отже, на вітальній листівці має бути небагато елементів (у тому числі і шрифт), але жодного випадкового. Усі вони мають гармонійно поєднуватися у виваженій композиції.



Шрифтова композиція для вітальної листівки



Об'ємні вітальні листівки





Об'ємні вітальні листівки



Вітальна листівка з різних круп



1. Що називають ужитковою графікою?
2. Де в повсякденні ви стикаєтеся з ужитковою графікою?
3. Які шрифти ви застосували б для оформлення афіші до шкільного свята?

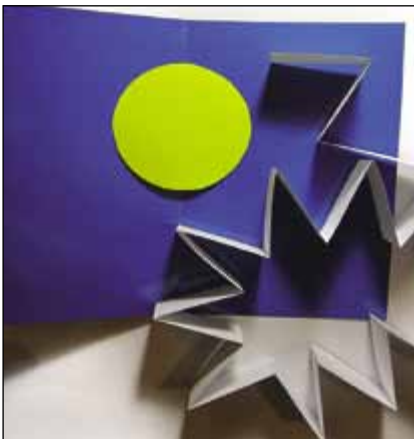


Створіть вітальну листівку до свята.

Інструменти та матеріали: кольорові олівці, фломастери, фарби, монотипія, аплікація з кольорового паперу, аплікація з тканини і природних матеріалів, тобто пошук техніки виконання майже безмежний.

Основні рекомендації:

- листівка має бути лаконічною;
- зображення мусять щось символізувати;
- листівка має створювати святковий настрій;
- у листівці має бути привітання або побажання в шрифтовому виконанні (до речі, привітання з побажаннями може бути винесене на зворотний бік листівки).



Складові елементи об'ємної вітальної листівки «Клоун» з картону



Об'ємна вітальна листівка з картону «Клоун»



ЕТАПИ РОБОТИ НАД ЛИСТІВКОЮ

1. Щоб створити вітальну листівку, вам потрібно, як і для будь-якої іншої роботи, почати з пошуку композиційного вирішення – ескізу.

2. Далі, керуючись своїм планом, продовжуйте роботу від найбільших елементів роботи до найменших.

3. Поступово додайте деталі.

4. Наприкінці роботи треба створити шрифтову композицію. Для цього доцільно потренуватися на окремому аркуші малювати каліграфічний напис. Якщо вас задовольнив отриманий результат, спробуйте перенести його олівцем на оригінал вашої листівки і тоненьким пензлем відтворити бажану шрифтову композицію.



Етапи роботи над листівкою

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ОБ'ЄМНОЮ ЛИСТІВКОЮ

1. На картоні намалуйте обриси ялинки.
2. Акуратно маленькими ножицями або макетним ножом надріжте ці контури, залишаючи паперові перемички.



3. Зігніть папір так, щоб ялинка виступила на передній план.

4. Розфарбуйте її в зелений колір.

5. Пофарбуйте тло в будь-який інший колір, хоч у червоний (таке тло також може бути).

6. Під ялинкою намалуйте подарунки.

7. Прикрасьте тло залежно від задуму: сніжинками, гірляндами, вогниками феєрверків тощо.

Гравер Ілля (XVII ст.).

Про цього талановитого українського художника-графіка збереглося небагато відомостей. Гравер Ілля був ченцем Онуфріївського монастиря у Львові, а в 1636 р. на запрошення митрополита Петра Могилы приїхав до Києва. Свої роботи він створював для друкарні Києво-Печерської лаври. Майстер виконав цикли ілюстрацій до Біблії і Києво-Печерського патерика (збірки оповідей про славетних ченців Києво-Печерської лаври). Гравер Ілля працював у техніці гравюри на дереві.



Гравер Ілля. Цар Давид. Ілюстрація до Біблії

Базилевич Анатолій Дмитрович (1926–2005) – відомий український графік. Працював у Харкові та Києві. Спочатку Базилевич хотів бути живописцем, але потім захопився графікою і став чудовим книжковим ілюстратором. Яскраві, виразні, сповнені гумору малюнки художника виконані тушшю і аквареллю. Його найвідоміші ілюстрації створені до романів «Пригоди бравого вояка Швейка» Я. Гашека і «Пан Халявський» Г. Квітки-Основ'яненка, бурлескної поеми І. Котляревського «Енеїда». Базилевич охоче блискуче ілюстрував також українські народні казки.



А. Базилевич. Ілюстрація до казки «Цар Плаксії та Лоскотон»
В. Симоненка

Репін Ілля Юхимович (1844–1930) – російський художник. Народився на Харківщині і перші навички живописного ремесла отримав у місцевих іконописців – художників, які створювали ікони і розписували церкви. Навчався в Петербурзькій академії мистецтв. Член Товариства пересувних художніх виставок. Найвідоміші твори Репіна: «Бурлаки на Волзі», «Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Хресний хід у Курській губернії», «Не чекали», «Іван Грозний та його син Іван». Репін – прекрасний портретист («Протодиякон», «Портрет Л.М. Толстого», «Портрет М.П. Мусоргського» та ін.).



І. Репін. Голова селянина

Джотто ді Бондоне (1266 або 1267–1337) – видатний італійський художник. Його головна робота – фрески в капелі дель Арена в Падуї. Художник зображує історію життя Богородиці і Христа. Він сміливо передає об'єм і простір. Його персонажі сповнені реальних почуттів – нескладних, але дуже сильних. Джотто вирішує проблему споконвічної боротьби добра і зла не за допомогою символів, як це було в середньовічному мистецтві, а на прикладі життя реальних людей. Джотто є також автором фресок у капелах Перуцці і Барді флорентійської церкви Санта-Кроче.

Джотто ді Бондоне.
Мадонна на троні

Розділ 2. ЖИВОПИС



І. Рєпін. «Запорозжці пишуть листа турецькому султану»

16. ВИДИ ЖИВОПИСУ

Ми вже знаємо, що живописом називається малюнок кольоровими фарбами на стіні, папері, полотні та інших площинах. Він сповнений простору, глибини, як в реальному житті. Складається враження, що там діють живі люди, рухаються тварини, ростуть дерева і квіти, хоча насправді це лише кольорові фарби на площині. Завдяки майстерності художника живопис може відобразити світ людських почуттів, характерів і взаємовідносин, спостереження за природою та сміливі фантазії. Словом, живопис має великі можливості для передачі реального життя навколишнього світу і внутрішнього світу людини. Тому це найпопулярніший вид мистецтва, який має багато шанувальників.

Живопис поділяють на *монументальний*, *станковий* і *театрально-декораційний*. Першим з'явився *монументальний* живопис. Це були розписи на стінах і стелях печер, які робили пер-



Мікеланджело Буонарроті.
Фрагмент розпису
Сикстинської капели у Ватикані

вісні художники. У Давньому Єгипті, Римській імперії монументальні розписи прикрашали храми, палаци царів, вельмож. В епоху Середньовіччя у Візантії, країнах Західної Європи храми прикрашали *мозаїками* (малюнок складався із закріплених на поверхні різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців) та *фресками* (живопис фарбами по вогкій вапняній поверхні). Ці традиції продовжила і Київська Русь. Мозаїки і фрески того часу ми можемо побачити в Софії Київській. Вони були і в Михайлівському Золотоверхому соборі. У готичних соборах Західної Європи з'являється ще один різновид монументального живопису – *ві-*

траж. Це зображення із частинок кольорового скла, скріплених між собою. Із часом у монументальному живописі почали використовувати й олійні фарби.

Станковий живопис виник поступово в різних країнах у XV–XVI ст. Назва «станковий живопис» походить від слова «станок»



Суд Осіріса. Ілюстрація в давньоєгипетському папірусі



Фрагмент вітражу в Шартрському соборі (Франція)



Ф. Нірод. Ескіз декорації до опери Г. Майбороди «Ярослав Мудрий»

(пристрій, за яким працював художник). На відміну від монументальних творів, які є невід'ємними від стіни і частини будівлі, станкові живописні картини можуть змінювати своє місцезнаходження, їх можна переносити з місця на місце. Спочатку картини писали *темперою* (це фарба, замішана на клею або яєчному жовтку) або *енкаустикою* (фарба з воском) на підготовлених для цього дошках. Але справжнього розквіту цей вид мистецтва набуває, коли виникла техніка роботи *олійними* фарбами на полотні. Вони давали можливість працювати над картиною тривалий час. Саме в цій техніці виконано переважну більшість шедеврів світового значення.

Коли виник народний театр, художниками в ньому були самі виконавці. **Театрально-декораційний живопис** виник пізніше. У XV–XVI ст. в театр прийшло образотворче мистецтво для зображення місця дії засобами живопису, і виник новий фах художник-декоратор.



Оранта. Мозаїка в Софійському соборі в Києві

Художники в сучасному театрі не лише малюють величезні картини-декорації, а й створюють ескізи костюмів, макети декорацій, продумують освітлення сцени протягом усієї вистави.



1. Що різного і що спільного між монументальним, станковим і театральньо-декораційним живописом?
2. Пригадайте твори монументального живопису (вітраж, мозаїка, фреска), які ви бачили в своєму місті, під час екскурсії. Чим особливим вони вам запам'яталися?



Створіть імітацію мозаїчного панно.

Інструменти та матеріали: сира картопля, акварельні фарби, папір.

План роботи:

- Зробіть штамп із розрізаної картоплі, як показано на малюнку.
- Таких штампів може бути кілька, і вони можуть мати різну форму.
- На папері олівцем намітьте майбутнє зображення.
- Вмочуючи штамп у фарби різних кольорів і відтінків, створіть імітацію мозаїчного панно, повторюючи обриси олівцевого малюнка.



Разом з батьками наклейте на оксамитовий папір намистинки або маленькі гудзики. Створіть із цих матеріалів імітацію мозаїки.

Кричевський Фелір Григорович (1879–1947) – відомий український живописець. З дитинства захоплювався народним побутом, мистецтвом та історією України. Навчався в Москві й Санкт-Петербурзі (в Академії мистецтв), подорожував Західною Європою, певний час жив в Італії, але всю свою творчість присвятив рідній землі. Найвідоміші картини майстра – «Три віки», «Наречена», триптих «Життя», «Автопортрет у білому кожусі», «Замріяна Катерина». Кричевський – видатний художник-педагог, один з фундаторів Київського художнього інституту (зараз – Українська академія мистецтва і архітектури).



Ф. Кричевський.
Автопортрет у білому кожусі

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ЕСКІЗОМ МОЗАЇКИ

1. Спочатку з картоплі виріжте штампи різної форми (або попросіть дорослих допомогти вам у цьому).



2. Розведіть фарби різного кольору, підготуйте їх до роботи.



3. На папері намітьте контури ескізу мозаїки.

4. Відбитками від штампів різної форми почніть заповнювати ці обриси.



5. Ті ділянки паперу, які залишилися зовні, слугуватимуть тлом. Заповніть їх відбитками іншого кольору.

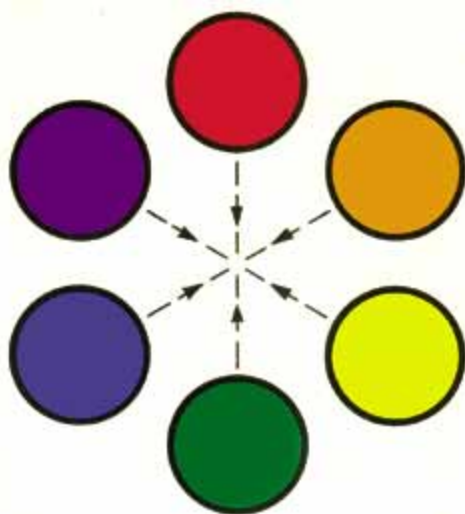


17. КОЛІРНИЙ СПЕКТР

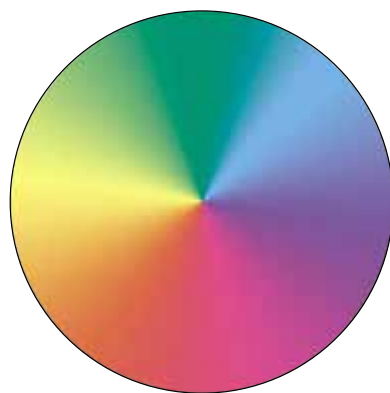
Щоб зрозуміти основні принципи живопису, спробуймо самі щось намалювати. Адже живопис розвиває відчуття кольору, око починає помічати тонкі відтінки. Спостереження із пензлем у руках наче відчиняють нам двері в чарівний світ докільця, привертають нашу увагу до маленьких подробиць, красивих деталей, які ми, можливо, ніколи й не помітили б, якби не було живопису.

Колір – головний засіб виразності в живописі. Це головна ознака, що відрізняє живопис від рисунка. Тон і тональні співвідношення також наявні в живописній роботі. Усі ті принципи світлотіні, освітленості, які ми застосовуємо в чорно-білому малюнку, дуже важливі і в живописі. Але все ж головне місце в ньому належить кольору. Він надає живописній роботі повнокровності та виразності, що недосяжні в інших видах мистецтва.

Якщо спочатку провести спостереження «натури», стане помітним, що кольори контрастують між собою не тільки тому, що вони темні і світлі. Червоні ягоди на тлі зеленого листа виглядають особливо яскравими, а жовте осіннє листя на тлі синього неба світиться, як промені сонця: між цими кольорами виникає *колірний контраст*.



Протилежні кольори



Колірний спектр



Роздивимося *колірний спектр*. Ми одразу ж помітимо: теплі та холодні кольори в колірному колі наче протистоять один одному. Таке протистояння спостерігається і між окремими кольорами. Так, протилежний червоному – зелений колір, оранжевому – синій, фіолетовому – жовтий. Ці кольори між собою утворюють колірні контрасти, ніби підсилюють один одного.

Кольори, які складають колірний спектр, називають *хроматичними*.

А звідки беруться нові *відтінки*? Зрозуміти неважко: вони є результатом змішування сусідніх кольорів. Наприклад, так виходять пурпурний (червоно-фіолетовий), жовто-зелений, синьо-зелений, жовто-оранжевий і т.д.

Легко помітити, що в колірному колі немає ні білого, ні чорного, ні сірого кольорів. Вони мають «особливе положення» і називаються *ахроматичними* (не мають відтінку, безбарвні). Насправді на колірному колі вони присутні, але неявно. Так, отримати чорний колір можна, змішавши будь-які два кольори, розташовані на колі діаметрально протилежно. Такі кольори (дають при змішуванні ахроматичний колір) називають *додат-*



Натюрморт, виконаний у холодній гамі кольорів



Натюрморт, виконаний у теплій гамі кольорів



Кетяг калини, колірний контраст між зеленим та червоним кольорами



Учнівська робота.
Натюрморт (акварель)



На зовнішньому боці кола розташовані хроматичні кольори, посередині – кольори зі зменшеною насиченістю, а всередині – ахроматичні кольори.

на контрасті виділити певні деталі. Проте важливо пам'ятати, що око сприймає всю картину в комплексі, тому на чорному тлі інші кольори будуть здаватися світлішими, а на білому тлі, навпаки, темнішими (і суб'єктивне відчуття буде посилюватися в разі збільшення площі таких контрастних деталей). Сірий колір з погляду контрасту трохи складніший. Якщо використовувати його на якомусь тлі, він набуває відтінку додаткового кольору до тла, тобто на жовтому тлі сірий буде здаватися трохи фіолетовим.

ковими один до одного. А як же білий колір? А білий – це відсутність будь-якого кольору, іншими словами, колір з *нульовою насиченістю*. Відповідно сірий колір – це чорний зі зниженою насиченістю.

Гармонійно поєднувати можна і родинні відтінки. Адже дрібні елементи дають змогу підкреслити контури зображення, розставити акценти.

До речі, чорний, білий і сірий кольори поєднуються з будь-якими відтінками. Завдяки своїй нейтральності вони дають змогу



1. Що є головним засобом виразності в живописі?
2. Чи належать чорний, білий і сірий кольори до колірної спектра?
3. Де у вашому оточенні ви помітили колірні контрасти? Наведіть приклади.



Намалюйте натюрморт у теплій або холодній гамі кольорів.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- На палітрі поруч підберіть колір, який відповідає кольору, наприклад, тла. Почати роботу фарбами краще з тих кольорів, які вам найзрозуміліші.
- Порівняйте і спробуйте відтворити відмінність відтінків різних частин натюрморту.
- Розгляньте, як змінюється відтінок кольору в тіні і на освітленій поверхні.
- Роздивіться, де створюється найбільший контраст.



1. Натюрморт, виконаний у холодній гамі кольорів. Жовтуваті горішки виконують роль колірної контрасту

2. Кавун – колірний контраст між зеленим та червоним кольорами. Нейтральна гама кольорів

3. Натюрморт, виконаний у теплій гамі кольорів. Колірний контраст – гроно фіолетового винограду

18. КОЛОРИТ

Щоб залишити на згадку портрет друга чи мальовничий пейзаж, сучасній людині достатньо скористатися фотоапаратом або відеокамерою. Та, незважаючи на це, твори, які створили художники, цінуються дуже високо. Річ у тім, що художник у картині зображує головне, відкидаючи випадкові деталі і кольори.

Найчастіше живопис передає образ в усьому багатстві фарб. Художнім перетворенням цього колірною багатства є **колорит** (від латинського *color* – колір). Колорит – це ніби «колірний одяг» картини. У ньому важлива не кожна з колірних плям, а їхнє співвідношення саме за кольором та розміром. Колорит може бути світлим і темним, теплим і холодним залежно від того, які кольори в ньому переважають.

Найважливіша складова частина колориту – **колір**. Кольори бувають по-різному насичені світлом. Наприклад, світло-сині або темно-сині. Вони можуть бути яскраві або стримані, спокійні.

Важливу роль у живописному зображенні відіграє **локальний колір**. Це той колір, який люди вважають власним кольором



Фотографія натюрморту

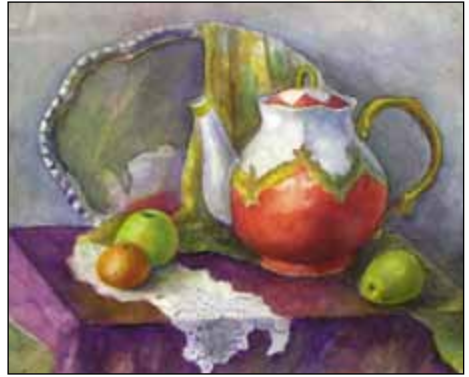


Натюрморт, який виконав художник

предмета. Наприклад, яблуко – червоне, листя – зелене. Та якщо ми придивимось уважніше, то помітимо, що цей предметний колір складається з безлічі відтінків. Відтінки виникають з різних причин. Іноді колірний рефлекс відбивається від предмета або драпіровки, розміщених поряд. Особливо багато кольорних відтінків буде на блискучій глянцевої поверхні, яка віддзеркалює все, що є навколо, але не буде ніяких на оксамитовій тканині.

Живопис відтінками одного кольору називається *гризайль* (від французького *gris* – сірий) і трапляється доволі рідко. Кольори в живописі «взаємодіють» між собою. Вони можуть підсилювати або, навпаки, нейтралізувати один одного, змінювати свій відтінок залежно від того кольору, який поряд. Так, насичений синій колір поряд із світло-блакитним буде виглядати темним, а поряд з дуже темним коричневим – стане яскравим і легким. Тому і в роботі треба зображувати колір такого відтінку, якого він набуває у порівнянні, у сукупності з іншими кольорами.

Колорит малюнка може виражати якусь ідею, настрій, допомагати створювати яскравий художній образ, що запам'ятовується надовго. Наприклад, якщо нам потрібно підкреслити у своєму малюнку веселий настрій весняного дня або свята, краще вибирати яскраву гаму із чистих кольорів.



Натюрморт, виконаний з кольоровими нюансами



Натюрморт, виконаний у тоні



Натюрморт, виконаний у локальних кольорах



Куля, виконана в техніці гризайль

Ахроматичні (сірий, білий, чорний) і наближені до них кольори допоможуть відобразити сум, задумливість. У світлій гамі легше відобразити романтичний сюжет, і навпаки, темна гама пасує для відтворення трагічних, драматичних сюжетів.



1. Що таке колорит? Який буває колорит?
2. Які локальні кольори мають предмети навколо вас і які відтінки, рефлекси ви на них бачите?
3. У якій гамі ви уявляєте ранок на лісовій галявині чи вечірнє місто? Тепла чи холодна вона? Чисті чи ахроматичні кольори в ній переважають?



Намалюйте композицію-спогад у теплому або холодному колориті.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, гуашеві або акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Вирішіть, які зображення будуть більші, а які – менші.
- Підготуйте малюнок до подальшої роботи: зітріть усі допоміжні лінії, які ви використовували для побудови, зайві лінії.
- На палітрі поруч підберіть колір, який відповідає кольору, наприклад, тла. Почати роботу фарбами краще з тих кольорів, які вам зрозумілі.
- Порівняйте і спробуйте відтворити різницю відтінків різних частин малюнка, де створюється найбільший контраст.

Шовкуненко Олексій Олексійович (1884–1974) – український художник. Народився в Херсоні. Навчався в Одеській рисувальній школі, потім – у Петербурзькій академії мистецтв. На повну силу непересічний талант О. Шовкуненка розкрився в 1920–1930-х роках. Художник працював у різних жанрах. Він створював великі серії акварелей, на яких зображено фабрики, заводи, міста, проникливі портрети сучасників, пейзажі. Величезна енергія і романтична піднесеність митця відчуються в його барвистих, урочистих натюрмортах. Особливо часто О. Шовкуненко зображував квіти, наприклад розкішні букети бузку.



О. Шовкуненко.
«Натюрморт з кавуном»



Учнівські роботи, виконані в різній колірній гамі: романтичній, святковій, драматичній.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ЖИВОПИСОМ

1. Для роботи з акварельними фарбами треба підготувати папір. Можна скористатися альбомом із цупкими аркушами паперу. Щоб папір не деформувався від води під час роботи, аркуш краще наклеїти по периметру (якщо є така можливість) на дощечку-планшет або використати спеціальну склейку з акварельного паперу, яку можна придбати в магазині.

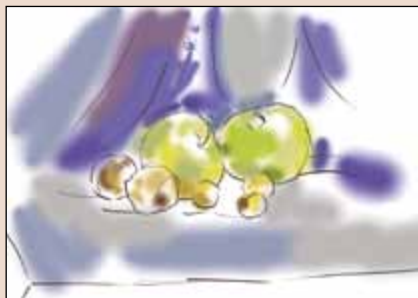
2. На аркуш спробуйте нанести лінійне зображення натури. Це робиться з урахуванням вимог композиції (їх було розглянуто, коли описували етапи роботи над рисунком). Рисунок під живописну роботу має бути лінійним, без штрихування і зайвих ліній, чистим, легким.

3. Починайте писати фарбами по всій площині аркуша, широко, без зайвої деталізації, залишаючи недоторканими тільки місця полисків. Під час першого прописування не зловживайте «складними» кольорами, бо в подальшій роботі може виникнути відчуття «забрудненості» кольору.

4. Подальша робота полягає в безперервному порівнянні тональних і колірних співвідношень. Ви маєте визначити, яка частина роботи має найтепліше забарвлення, яка – найхолодніше, де в натурі найтемніше місце, а де – найсвітліше. Ці місця будуть орієнтирами у вашій подальшій роботі.



Малюнок олівцем



Перше прописування



5. Поступово просуваючись до завершення роботи, ви можете помітити якусь помилку в кольорі. Тоді на палітрі знайдіть такий відтінок, який можна додати до зображення, щоб воно стало більш подібним до природи. Наприклад, помітивши, що тло в роботі холодніше, ніж у природі, достатньо перекрити його тонким шаром фарби теплого кольору. Доповнивши один одного, верхній і нижній шари фарби дадуть потрібний відтінок. Таке прозоре перекриття одного кольору іншим називають лесуванням.

6. Наприкінці уважно все порівняйте і визначте найсвітліші місця, «пригасивши» те, що заважає, поглибте найтемніші плями, якщо вони недостатньо темні, порівняйте колірні співвідношення.



Проробка тональних колірних співвідношень у натюрморті



Закінчена робота

ФАРБИ ТА ТЕХНІЧНІ ПРИЙОМИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ



Акварельні фарби

білий папір, на якому виконується робота. Для акварельних робіт використовують білячі або колонкові пензлі. Технічні прийоми під час роботи акварельними фарбами різні: широкі та дрібні мазки, лесування.

Акварельні фарби розчиняються водою. Тому в назві цих фарб є латинське слово *aqua* – вода. При накладанні одного кольору поверх іншого нижній шар фарби світиться крізь усі інші, «як дно просвічується крізь шар води». Цей ефект прозорості – головна і характерна риса, що відрізняє акварель від інших живописних матеріалів. Роль білого кольору в акварелі відіграє



Гуашеві фарби

так і на тонованому папері. Для роботи використовують білячі, колонкові, борсукові пензлі та пензлі з вушних волосин. Технічні прийоми роботи такі самі, як із аквареллю.

Гуашеві фарби також розчиняються водою, але, на відміну від акварельних, вони непрозорі. Їх називають покривними, тому що один колір при накладанні його зверху перекриває інший (якщо нижній шар фарби вже висохнув). У вологому стані ці фарби змішуються між собою, утворюючи різні відтінки. Враховуючи всі ці властивості, гуашю можна працювати як на білому,



Основою **олійних фарб** є олія. Вони не розчиняються водою. Ці фарби потребують спеціальних розчинників. Порівняно з іншими такі фарби дуже довго висихають. Щоб прискорити висихання цих фарб, застосовують спеціальні «лаки для художніх робіт». Лак додають до розчинника і цією сумішшю «пишуть» роботу. Повністю закінчений твір, на якому висохли фарби, іноді вкривають лаком, щоб «поглибити» кольори, надати роботі блиску.



Олійні фарби

Олійні фарби можуть бути покривні і прозорі, залежно від задуму художника. Для олійних фарб застосовують шетинні пензлі. Для роботи над деталями використовують тоненькі колонкові пензлі. Роботи виконують на спеціально заґрунтованому полотні або картоні.

Технічні прийоми роботи олійними фарбами – мазки. Мазки можуть бути рельєфні чи дрібні, як цяточки, ця техніка крапкування в живописі називають *пуантелізмом*.

Темперні фарби розчиняються водою, вони непрозорі. Їх також називають покривними. Ними, як і гуашшю, можна працювати як на білому, так і на тонованому папері. Але вони годяться і для роботи по дерев'яній поверхні, по полотну. Основа в темпері – клей. Найдавніші темперні фарби робились на основі яєчного жовтка і називались яєчною темперою. Такими фарбами писали іконописці. Для роботи застосовуються білячі, колонкові, борсукові пензлі та пензлі з вушних волосин.



Темперні фарби



С. Железняк. Букет троянд

19. ВПЛИВ СВІТЛА НА КОЛІР. ФЛОРИСТИКА

Довічним і чудовим тлом для зображення людських доль та історії є природа. Вона така багата і різноманітна, що, малюючи її, можна розгубитися, не розуміючи, із чого починати. А починати ліпше із замальовок малих природних форм: квітів, гілочок, листя, окремих рослин. Кожна замальовка з натури, кожен етюд збагачують пам'ять, допомагають у роботі з уяви. Найзахопливіше в малюванні рослин – робити відкриття. Відкривати, що немає двох однакових листочків, двох однакових пелюсток, плодів тощо. Кожна пелюстка має свій колір, який змінюється залежно від того, освітлена вона чи розміщена в тіні. Кожна квітка (навіть якщо вона виросла на одному кущі з іншими) має свій особливий колір, свою форму.

Малюючи рослини в приміщенні, краще вибирати *бокове освітлення*, щоб світло на об'єкт зображення падало збоку. У цьому разі ви чіткіше бачитимете конструкцію, легше виявите об'єм.



Над малюнком краще працювати при *денному світлі*, яке не спотворює кольори. *Штучне світло* змінює колірні співвідношення. Воно додає більшу кількість теплих відтінків, збільшуючи вміст складних брудних відтінків у тінях. Особливу увагу слід приділити відмінності кольорів, колірним відтінкам. Розглядати треба всі кольори разом, у порівнянні, а не окремо кожний. Колір намагайтеся писати таким, яким він стає у співвідношенні з іншими (про це ми розповідали в темі, присвяченій колориту).

Писати фарбами – створювати живописне зображення.

Спочатку вам важко буде правильно намалювати зелень. Зелений колір дуже різноманітний: від дуже світлих, майже жовтих, відтінків до глибоких синьо-зелених або й навіть фіолетово-зелених, коричнево-зелених. Намагайтеся «відчути» саме той відтінок, який вам потрібен.

Малюючи квіти, вам не треба створювати композицію стандартно, розміщуючи квіти в центрі картини, – це справляє враження одноманітності. Намагайтеся добре скомпонувати квіти. Їм не повинно бути «тісно» у форматі аркуша, щоб не виникло вра-



Учнівська робота. Квітуча гілочка



Учнівська робота.
Сон-трава (замальовка)

Учнівська робота.
Лілія (замальовка)

ження, ніби вони «задихаються». Квіти не можуть бути невинуватою дано маленькі щодо аркуша, навколишнього середовища. Іноді буває, що квіти і посудина, у якій вони стоять, зображені однаково ретельно, з переліком усіх подробиць, випадкових предметів тла. У результаті все ніби добре, але квіти не хвилюють, не привертають до себе уваги, тому що намальовані без переважаючої до них цікавості. Якщо ви роботу присвячуєте квітам, вони мають стати її змістовим центром.

Тло не може бути яскравішим, ніж квіти, інакше вони «загубляться», зникнуть, розчиняться в ньому. Тло потрібно зображувати природним, не надуманим,



Учнівська робота. Жимолость

Учнівська робота. Гібіскус



Учнівська робота. Бузок і тюльпани



Учнівська робота. Айстри

щоб можна було уявити, де містяться квіти (в приміщенні чи на свіжому повітрі). Це допоможе вам виявити об'єм, передати гру світлотіні, підкреслити фактуру, матеріальність, прозорість нижніх рослин. Сама квітка також має бути зображена не тільки як яскрава пляма, але і як складна форма зі своєю особливою грою світлотіні.

Квітка – це не тільки колір і силует, а й об'єм, це унікальний витвір. Ніде в світі не знайдеться її двійника. Дуже важливо тонко відчутти колір саме цієї красуні, відтінок, який її відрізняє від інших. Живі квіти – яскравий емоційний образ. Їх можна бачити, відчувати, нюхати, доторкатися. Ви творите своє бачення, образ...

Якщо ви малюєте *на пленері*, у тіні, освітлені частини природи будуть мати холодний відтінок під впливом рефлексів неба, а тіньові – теплий. Якщо на природу падає пряме сонячне світло, освітлені ділянки стають теплими, ніби насичуються теплом сонця. У цьому разі тіні стануть холодними і тільки в рефлексах знову з'явиться «тепло». Як і в чорно-білих ботанічних замальов-



Учнівська робота. Мімоза

ках, вам треба дуже уважно вдивлятися в усі деталі. Саме вони є тим неповторним, «портретним», що є в рослині. Хто відчуває природу, розуміє її, пізнає багато таємниць, доступних тільки спостережливій і уважній людині.



1. Як змінюються кольори в приміщенні за денного і штучного освітлення?
2. Як змінюються кольори за прямого сонячного освітлення і в тінях?



Зробіть замальовку з природи квітки у вазі чи кімнатної квітки в горщику. Подумайте, який настрій ви хочете передати у своїй роботі.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення між собою, ширину до висоти.
- Оберіть, який колорит матиме ваша робота.
- На палітрі заздалегідь випробуйте колірні співвідношення і оберіть ті, які найкраще відповідають вашому задуму.
- Наприкінці роботи подивіться загалом на свою роботу, виправте помилки, зробіть уточнення. Визначте акценти.
- Збережіть роботу, адже вона знадобиться для вправ з декоративно-ужиткового мистецтва.

Дерегус Михайло Гордійович (1904–1997) – відомий український живописець і графік. Працював у Харкові і Києві. Класичними стали історичні картини майстра, присвячені переважно часам козацтва («Народження пісні», триптих «Дума про козака Голоту»). Але найважливіша тема творчості митця – Тарас Шевченко. Протягом усього життя Деревус звертався до образу Кобзаря, епізодів його біографії («Т. Шевченко в науці у дяка», «Тарас-пастух», «Т. Шевченко – студент Академії мистецтв» та ін.). Він є одним із краших ілюстраторів поезії і прози Тараса Шевченка. Деревус ілюстрував також твори М. Гоголя («Тарас Бульба»).



М. Деревус. Тарас Бульба



МЕТОДИ РОБОТИ АКВАРЕЛЛЮ

Лесування. Це метод накладання одного кольору на інший. При цьому спочатку роблять підмалювок, а пізніше накладають фарби, нашаровуючи один відтінок на інший. Той шар фарби, який ви покладете першим, буде ніби просвічуватися крізь верхній. Починати краще з більш холодних відтінків і зверху, оскільки фарба при стіканні сповзає зверху до низу.



Alla prima. Перекладається ця назва з італійської як «із самого початку». Це відбиває головний принцип методу – усі відтінки пишуться в повну силу з першої спроби, відразу беручи до уваги деталі. Такий метод добре підходить для швидких замальовок.



По-мокрому. Для роботи по-мокрому треба спочатку зволожити папір, на якому буде виконана робота. Папір має бути вологим, але без зайвої води. Фарба за такого методу лягає м'яко, без чітких контурів. Колірні відтінки треба намагатися змішувати на палітрі відразу правильні, хоча якщо десь помилилися, то обережно на кінчику пензля можна додати інший колір, який м'яко розтечеться.



20. ПОВІТРЯНА ПЕРСПЕКТИВА. НАСТРІЙ

Повітряна перспектива – це спосіб зображення простору, з урахуванням впливу повітря, яке розділяє глядача з природою. Шар повітря, який відділяє перший план від того, що позаду, вносить свої особливості в те, як ми бачимо навколишній світ.

Використання законів повітряної перспективи допоможе вам передати глибину простору. Що далі від вас перебуває предмет, то більше «холоднішає» він у кольорі і менш чіткими стають його обриси. Відтінок, що міститься попереду, буде теплішим, ніж той, що на задньому плані. Підтвердження цього закону неважко побачити, якщо дивитися з вікна на будинки, дерева, пагорби: ті, що розміщені далеко, ніби вкриті блакитною млою. До того ж предмети на передньому плані виглядають чіткіше і контрастніше. Шар повітря ніби пом'якшує і кольори, і контури заднього плану.

Художник відтворює в картині своє ставлення до природи, свої думки, настрій, і спостережливий глядач обов'язково їх зрозуміє. Що багатшими будуть ваші почуття щодо відтворюваного вами, то змістовнішою буде ваша робота.



Живописний етюд (1) та замальовка олівцем (2) однієї і тієї самої моделі



Учнівські замальовки

Природа – примхлива «натурниця», вона миттєво змінюється залежно від освітлення, часу доби, станів погоди. Настрій людини часто перегукується зі станом природи. Сумний настрій ви можете передати зображенням дощового похмурого дня, а веселий і щасливий асоціюється із сонячним ранком або квітучим садом. Захід сонця можна порівняти зі своїми спогадами.

Робота на пленері має також свої особливості. Почати буде легше з того, що найближче до натюрморту: міні-пейзажу. Так можна назвати малі форми: квіти, листя, гілочки. Корисно зробити замальовки олівцем або тушшю і живописний етюд тієї самої моделі. Це допоможе вам глибше зрозуміти її форму. Одна з поширених помилок – це однаково детально пророблені світло і тіні.



Учнівські замальовки



Учнівські замальовки

Ще на початку роботи вирішіть, що буде зроблено детально, а що треба «узагальнити». Зверніть увагу на те, що на свіжому повітрі в сонячну погоду на освітлених місцях домінують теплі кольори, а тіні мають холодніші відтінки. У похмурий день ці співвідношення інші.



1. Що таке повітряна перспектива?
2. Як змінюється вигляд предметів удаліні?



Зробіть замальовку з натури квітки або гілочки на тлі вікна.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі.

План роботи:

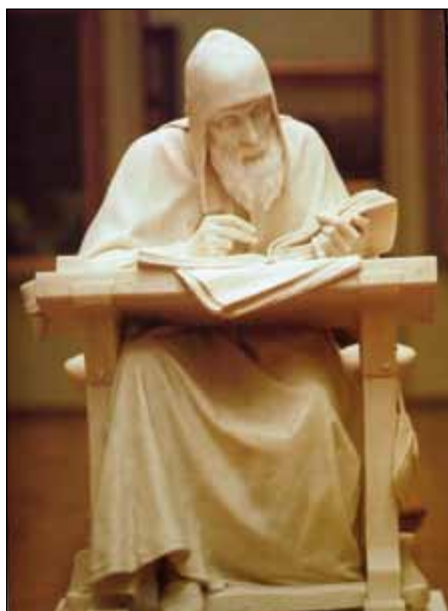
- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Порівняйте пропорції різних частин зображення між собою, ширину до висоти.
- Яке освітлення ви зображуєте – сонячне, похмуре, хмарне?
- Зверніть увагу на те, який час доби ви зображуєте, що характерно для нього.
- Який колорит матиме ваша робота? Який настрій передасте? Як зобразите задній план?
- На палітрі заздалегідь випробуйте колірні співвідношення і оберіть ті, які найкраще відповідають вашому задуму.
- Наприкінці роботи подивіться загалом на свою роботу, виправте помилки, зробіть уточнення. Визначте акценти.

Розділ 3. СКУЛЬПТУРА І ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО

21. ЩО ТАКЕ СКУЛЬПТУРА. ВИДИ СКУЛЬПТУРИ

Скульптура – один з видів образотворчого мистецтва, який художньо відтворює навколишній світ за допомогою об'ємної форми. На відміну від живопису й графіки, скульптура об'ємна і її можна розглядати з різних боків, вона тривимірна, як речі, що нас оточують у повсякденному житті.

Щоб наблизити скульптурний твір до реальності, його фарбували. Так було, наприклад, у Давньому Єгипті. У європейському мистецтві поряд з фарбованою скульптурою цінували природний колір матеріалу, з якого було зроблено статую. Крім того, є скульптура, яку зроблено з різних матеріалів. Вона декоративна, іноді виглядає як дорогоцінна річ. Такою була статуя Зевса з Олімпу – одне із чудес світу, створене зі слонової кістки і золота.



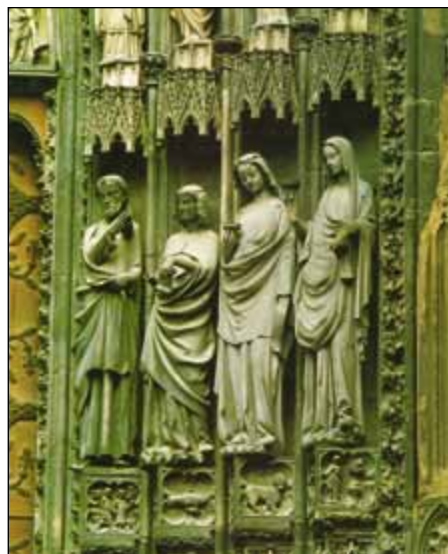
М. Антокольський.
Нестор Літописець



Джованні Лоренцо Берніні.
Аполлон і Дафна



Барельєф з київського Михайлівського Золотоверхого собору



Портал собору в Страсбурзі (Франція)

Скульптура буває **круглою**, її можна обійти навколо, або розміщеною на площині – це **рельєф**. Існує кілька видів рельєфу: якщо зображення невисоко підіймається над тлом – перед нами **барельєф**, якщо ж воно видається дуже сильно і стає майже круглою скульптурою – **горельєф**, а якщо рельєф заглиблений, це – **контррельєф**.

Скульптура може бути малого розміру – це **мала пластика**; середнього розміру і мати самостійне значення, на манер живопису й графіки її називають **станковою**; **монументальною**, пов'язаною з архітектурною будівлею, природним середовищем (пам'ятники, паркова скульптура та ін.).

Скульптура також відрізняється за технікою виконання. Її можна висікати з твердого каменю, виливати з гіпсу, вирізати з дерева, ліпити з м'якого матеріалу – глини, пластиліну, воску, виготовляти з металу.



1. Пригадайте, які скульптурні пам'ятники є у вашому місті, селі. Який з них здається вам найвдалішим і чому?
2. Пригадайте біографію людини, пам'ять якої вшановано пам'ятником. За допомогою яких засобів скульптор виражає загальнолюдське значення її подвигу? А що має підкреслити індивідуальність цієї людини?
3. Уявіть, що ви маєте спроектувати пам'ятник улюбленому поету чи письменнику. У чому полягатиме ваш задум?



Учнівські роботи. Кругла скульптура.
Тварини: кіт, динозавр, ведмідь, со-
бака.



Створіть скульптуру за допомогою інструментів і матеріалів, описаних у підручнику.

Проаналізуйте власний скульптурний твір як приклад малої пластики за таким планом:

- Назва твору, його автор.
- Матеріал, у якому виконано твір (пластилін, глина тощо).
- Чому ви обрали саме цей сюжет для своєї скульптури?
- Що саме ви намагалися передати – спокій свого персонажа чи, навпаки, його рух? Як ви вважаєте, чи вдалося це вам?
- З якого боку, на вашу думку, цей твір краще роздивлятися? За допомогою яких акцентів ви підкреслили саме такий просторовий задум свого твору?
- Роздивіться свій скульптурний твір з інших боків. Чи додають різні ракурси щось для розкриття образу? Можливо, з іншого ракурсу він створює зовсім інше враження?
- Чи можете ви уявити свою скульптуру збільшеною? Де б ви її розмістили?



ЕТАПИ РОБОТИ НАД СКУЛЬПТУРОЮ

Ліплення – створення скульптурного зображення з м'якого пластичного матеріалу. Матеріалом для ліплення є глина або пластилін.

Глина – природний матеріал. Її видобувають із землі і розводять до м'якого стану водою. Для ліплення краще придатна глина зеленого або сірого кольору. Вироби з глини, випалені в спеціальній печі за температури 900 °С, називають керамічними.

Пластилін – штучна пластична маса. Він м'який, не висихає, як глина, виліплені з нього предмети не деформуються і не розтріскуються. Він може бути різнокольоровим. Але якщо температура повітря підвишена або предмет з пластиліну стоїть на сонці, пластилін розм'якшується і плавиться.

Для ліплення використовують стеку – дерев'яну або пластмасову лопатку завдовжки 15–20 см, один кінець якої заточений, як олівець, і дощечку, на якій виконують роботу. Стекою зрізують зайву глину або пластилін, зарівнюють поверхню, роблять заглиблення у формі.

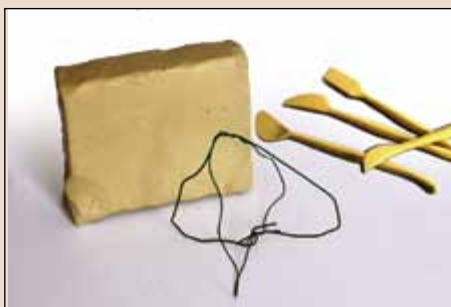
Працювати над скульптурою краще на дощечці, яка повертається навколо своєї осі. Інакше тобі доведеться самому бігати навколо столу чи повертати на різні боки ще не готову роботу, а це може її пошкодити.

1. Перед тим як розпочати роботу, вирішіть, образ якого героя ви хочете зліпити – Русалоньки чи фарбованого лиса, маленького гоббіта, чи капітана Флінта, чи когось іншого.

2. Спочатку зробіть замальовки олівцем, ескізи свого обранця з різних боків. Адже скульптурний образ тривимірний, і

ще до початку ліплення ви маєте уявляти, як буде виглядати ваш герой з різних боків.

3. Якщо скульптура розміром понад 20 см, то потрібно зробити каркас, закріпити його на підставці, він має бути міцним, не повинен деформуватися. Це може бути



Інструменти та матеріали



дерев'яний брусочок або металевий дріт, прикріплений до горизонтальної дощечки.

4. На початку роботи потрібно визначити розмір зображення, матеріал, який найбільше підходить для задуманої композиції, – глина або пластилін.

5. Творчий підхід до завдання потребує звернути особливу увагу на те, за допомогою яких деталей можна найповніше розкрити характер героя: зовнішній вигляд, пропорції.



Етапи роботи над скульптурою



Закінчена робота



Йоганн-Георг Пінзель (XVIII ст.) – один з найвідоміших скульпторів, що працювали в Україні. Біографічних відомостей про Пінзеля збереглося, однак, небагато. Судячи з усього, він походив з Південної Німеччини або Чехії. Точно відомо, що в 1750 р. майстер оселився в м. Бучач (Тернопільської обл.). Помер він у 1761 або 1762 р. Але збереглися численні роботи Пінзеля, кожна з яких свідчить про його величезний талант. Майстер брав участь в оформленні собору Св. Юра у Львові, ратуші в Бучачі, виконував статуї для церков невеликих міст. Скульптури Пінзеля виконані з дерева, розфарбовані та позолочені. Створені майстром образи – Авраам, Самсон, Свята Ганна та інші – сповнені сильних і яскравих почуттів, граничної напруги і справжнього трагізму.



Пінзель. Святий Флоріан

Донателло (повне ім'я – Донато ді Нікколо ді Бетто Барді (бл. 1386–1466)), – великий італійський скульптор-реформатор. Жив і працював у Флоренції, а також у Пармі. Відвідав Рим, де захопився скульптурою. Саме Донателло знов почав створювати круглі статуї, які можна було оглядати з усіх боків. Його найкращі твори – «Давид», пам'ятник кондотьєру (полководцю) Гаттамелато у Пармі – прославляють людину, її красу, її мужність. Але останні статуї майстра («Марія Магдалина», «Юдиф») є дуже трагічними.



Донателло. Мадонна з немовлям

22. ЗАСОБИ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ У СКУЛЬПТУРІ

Ви вже знаєте, що кожен вид мистецтва має свої засоби художньої виразності. У графіці це лінія, штрих, крапка і пляма, у живописі – колір, колірні сполучення, насиченість, світлота, відтінок. Має свої засоби художньої виразності і скульптура. Головний серед них – *об'єм*. Саме він відрізняє скульптуру від інших видів мистецтва. Адже графіка і живопис можуть передати об'ємність предмета лише ілюзорно, тобто не насправді. Скульптура ж дійсно може це зробити. Яблуко, навіть дуже добре намальоване фарбами або олівцями, залишається лише зображенням на плоскому папері чи полотні. А яблуко з пластиліну буде виглядати точнісінько, як справжнє, хіба що з'їсти його неможливо.

Вже найдавнішим скульпторам, які жили в кам'яному віці, найцікавішим здавалося зображувати у скульптурі те, що живе і рухається, – спочатку тварин, а потім і людей. Адже людину можна було відтворити не лише «з обличчя», а з усіх боків, і показати кожен її рух! Статуї, що їх створили геніальні митці минулого – грецькі майстри, італійці Мікеланджело Буонарроті і Джованні Лоренцо Берніні, француз Огюст Роден або український скульптор Пінзель, – однаково цікаво оглядати зусібіч.

Ретельно роздивитися скульптуру, навіть велику, можна, тільки наблизившись до неї. Проте глядач має вже здалеку розуміти,



Аполлон Кіфаред. Римська скульптура Марсі Гаспар. Вогняні коні Аполлона



Донателло.
Бюст Нікколо да Уццано



Імітація рельєфу із
солоного тіста

що саме робить зображений скульптором персонаж – закликає, сумує, радіє, мріє. Саме тому у скульптурі нерідко велику роль відіграє *силует* (значення цього слова вам уже відоме) і *форма*. Форма може утворюватися м'якими, плавними лініями або, навпаки, бути гострою, динамічною.

Крім того, немає скульптур, зовсім позбавлених кольору, навіть якщо статуя є білою або прозорою (зі скла). І, звичайно, пам'ятник із чорного граніту на площі сприймається інакше, ніж світла мармурова статуя в парку. Скульптуру можуть і спеціально розфарбовувати, як-от дерев'яні статуї у старовинних костелах або маленькі порцелянові статуетки. Але в скульптурі колір завжди є так чи інакше пов'язаним із *фактурою матеріалу*, тобто з особливостями побудови його поверхні, які ми сприймаємо не лише на вигляд, а й на дотик. Фактури каменю, бронзи, дерева, скла чи порцеляни є, звичайно, дуже різними, і скульптор завжди це враховує, обираючи те, що краще відповідає його задуму. Наприклад, пам'ятник Лесі Українці краще виглядатиме у бронзі, а героїв її «Лісової пісні» можна вирізати з дерева. Крім того, майстер має можливість зобразити статую умовно, зобразивши лише найголовніші її елементи, а може відтворити найдрібніші деталі так, що до кольору і фактури додасться ще й гра світла та тіні на поверхні. Нарешті, можна по-різному обробити вже готову статую – відполірувати її чи залишити шерехатою, вкрити лаком, розфарбувати.

1. Які існують засоби художньої виразності у скульптурі?
2. З якого матеріалу ви зробили б скульптуру улюбленого літературного героя? Чи треба було б розфарбувати її? Чому?

Створіть рельєфну композицію із солоного тіста. Виконати її вам допоможе опис роботи на сторінці 111 у підручнику. Проаналізуйте власний скульптурний твір як приклад малої пластики.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД РЕЛЬЄФНОЮ КОМПОЗИЦІЄЮ

1. Щоб зробити таку композицію, треба підготувати малюнок-ескіз.

2. Солоне тісто розкотіть в тоненьку пластину і до нього притисніть рослинні деталі, щоб вийшло заглиблене зображення.

3. Потім ці зображення на тлі-основі затонуйте фарбою. Зайву фарбу з поверхні тіста приберіть за допомогою серветки, щоб більша частина фарби залишилась у заглибленнях.

4. Висушіть вироби в сухому приміщенні чи в духовці при невеликій температурі.



Етапи роботи над рельєфною композицією



Закінчена
робота

Рецепт солоного тіста такий: на дві чашки борошна візьміть одну чашку дрібно помеленої солі. Ці інгредієнти розведіть невеликою кількістю води – приблизно півчашки. Суміш має бути еластичною і не прилипати до рук. Щоб тісто не кришилося і було достатньо міцним, до нього додайте 1–2 чайні ложки шпалерного клею.



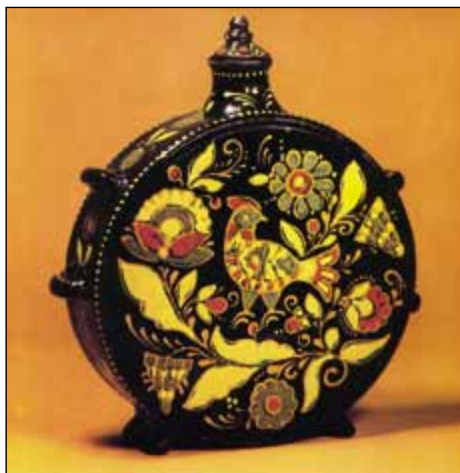
Інтер'єр селянської хати

23. ВИДИ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

Людина намагається прикрасити своє оточення. Вона оздоблює візерунками предмети побуту, житло, середовище, у якому живе. Оздоблювання предметів належить до окремого виду мистецтва, так званого декоративного. Отже, **декоративно-ужиткове мистецтво** – це вид образотворчого мистецтва, твори якого поєднують художні та практичні якості. Слово *ужиткове* означає, що речі мають практичне використання. Слово *декоративний* походить від латинського *dekorare* – прикрашати.

Декоративне мистецтво виникло ще в кам'яний вік, коли люди дуже примітивно створювали форми предметів побуту й узори. Першим прикрасам вони надавали магічного значення.

Декоративне мистецтво краще розвинулося там, де були для цього відповідні умови, а саме де був потрібний матеріал: глина, дерево, камінь.



Куманець (с. Опішня)



Майстер І. Білик. Посудина у формі бика (с. Опішня)

Відповідно до матеріалів і технології їхньої обробки розвинулися різні види декоративно-ужиткового мистецтва: *ткацтво і килимарство, народний костюм і вишивка, кераміка, різьблення по дереву, карбування (отримання рельєфного зображення на тонких металевих листах шляхом калатання за допомогою спеціальних інструментів), лозоплетіння, художнє скло, писанкарство і декоративний розпис.*



а



б

Сучасні світильники: а – промисловий виріб; б – авторська робота



а



б

Сучасні вази: а – промисловий виріб; б – авторська робота (майстер П. Диміч)

Удосконалюючи методи створення своїх виробів, ремісники в давнину намагалися виготовляти товари якнайпривабливішими, зручними в користуванні, надійними і довговічними. Над тим, що колись робила одна людина, у сучасному суспільстві працюють люди різних професій: технологи, конструктори, робітники, дизайнери.

Слово *дизайн* з англійської перекладається як *проект, малюнок*. Завдання дизайнера – спроектувати, створити привабливий зовнішній вигляд предмета, але щоб при цьому він не втратив своєї зручності, практичності. Дизайнер має стежити за тенденціями моди і передбачати, що покупцеві може більше сподобатися, враховувати різні смаки. Тобто мета роботи дизайнера – надати товару такого зовнішнього вигляду, щоб із багатьох схожих ми вибрали саме цей.



Художнє скло. Риба

У той час як дизайнери створюють образ великої промислової партії товарів, майстри декоративно-ужиткового мистецтва виготовляють унікальні, неповторні речі, що часто існують в одному екземплярі і тому так високо цінуються.

Проте і дизайнери, і майстри декоративно-ужиткового мистецтва створюють і прикрашають навколо нас предметне середовище, у якому ми працюємо, відпочиваємо, живемо.



1. У чому відмінність між творами декоративно-ужиткового мистецтва і дизайну?
2. Над якими предметами, що є навколо вас, працювали дизайнери? У чому ви відчуваєте їхній вплив?
3. Чи є спробою дизайнерського проектування ремонт у квартирі? А як вважають однокласники?



Створіть ескіз-проект предмета побуту. Це може бути настільна лампа, посуд, рамка тощо. Свій задум ви можете втілити в життя, якщо добре продумаєте, з яких матеріалів його втілити.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, кольорові олівці.

План роботи:

- Спробуйте уявити й на аркуші паперу намалювати один і той самий об'єкт по-різному: різний зовнішній вигляд, різні пропорції.
- З таких ескізів-начерків оберіть той, який, на ваш погляд, найбільш вдалий, і вже на іншій аркуші зробіть його збільшене зображення.
- У збільшеному зображенні спробуйте продумати і детально зобразити різні частини предмета побуту, при цьому звертаючи особливу увагу на те, чи зручно буде користуватися таким предметом.



Разом з батьками створіть дизайнерську рамку для сімейного фото.



ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ РАМКИ

1. Щоб зробити дизайнерську рамку для фото, треба вирізати з картону рамку тієї товщини, яка вам потрібна. Внутрішній отвір має бути трішечки вужчим, ніж зображення, яке ми помістимо в раму. Колір рамки мусить пасувати до обраного зображення. Адже неправильно, якщо рамка буде занадто яскрава і привертатиме основну увагу, відволікаючи від самого фото.



2. На картонну основу ми можемо наклеїти мереживо, можемо обплести її нитками, можемо навіть зробити аплікацію з різноманітних клаптиків тканини.

3. Наприкінці один або більше куточків нашої рамки можна прикрасити декоративною деталлю, яка стане акцентом дизайнерської композиції.

Для цієї мети підійдуть найрізноманітніші деталі: стрічечки, гудзики, намистинки, природні матеріали на зразок засушених листочків, пір'їнок, ягід або мушель чи морських камінців.

24. ОРНАМЕНТАЛЬНА КОМПОЗИЦІЯ

Орнамент (лат. *ornamentum* – прикраса) – візерунок, побудований на ритмічному повторенні геометричних елементів або рослинних чи тваринних мотивів і призначений для прикрашання різноманітних предметів (предметів вжитку, зброї, меблів, одягу і т.д.), архітектурних споруд.

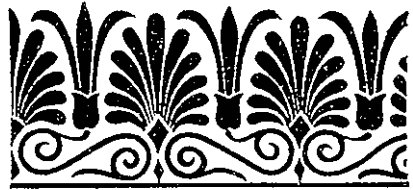
Мотив – частина орнаменту, його головний формуючий елемент.

За мотивами орнаменти поділяють на три групи: *геометричні*, *рослинні*, *тваринні*. Як видно з назви, головним мотивом геометричного орнаменту будуть геометричні фігури.

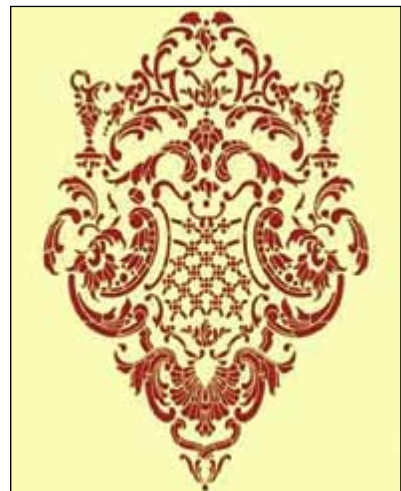
В основі рослинного орнаменту лежить спостереження реально існуючих форм у природі – квітів, листя, гілок, паростків, плодів.

У тваринних орнаментах зображуються тварини, наприклад кінь, заєць, риба, півень, голуб, зозуля.

За композицією орнаменти поділяють на кілька видів: *у смужці* (фризи), *у квадраті*, *у прямокутнику*,



Фриз



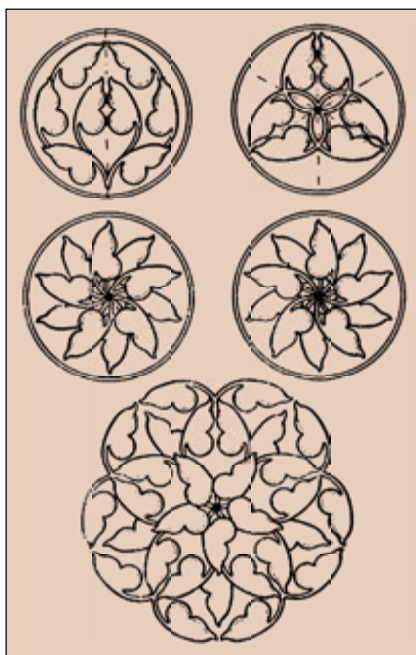
Орнаментальний мотив



Рапорт

у трикутнику, у колі (розети). Зважаючи на те, як створюють орнаменти, їх можна поділити на три типи:

- лінійні;
- сітчасті;
- замкнені.



Розета

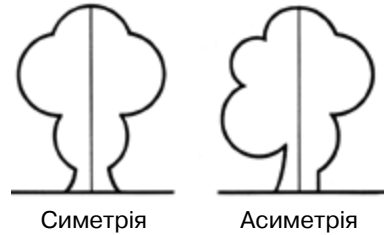
Лінійні орнаменти – це орнаменти в смужці з лінійним вертикальним чи горизонтальним чергуванням мотиву.

Сітчастий, або рапортний, орнамент – такий, у якому мотив повторюється і по вертикалі, і по горизонталі, цей орнамент безкінечний в усіх напрямках. Рапорт – елемент орнаменту, його головний мотив. Зазвичай використовують прямокутний рапорт.

Замкнений орнамент компонується в прямокутнику, квадраті чи колі (розеті). Мотив у ньому або не має повтору, або повторюється з поворотом на площині.

Симетрія (від давньогрецької *συμμετρία* – співмірність) – відповідність, незмінність, виявлені при

повторах, відтвореннях. Двостороння симетрія, наприклад, означає, що права і ліва сторони відносно якої-небудь площини виглядають однаково. **Асиметрія** – відсутність чи порушення симетрії.



Вісь симетрії – уявна лінія, яка поділяє фігуру на дві дзеркально рівні частини. За кількістю осей фігури бувають: з однією віссю симетрії, з двома, із чотирма, а в колі взагалі безкінечна кількість осей симетрії.

В образотворчому мистецтві симетрія є одним із засобів створення художньої форми. Симетрія зазвичай присутня в орнаментальній композиції, це одна з форм прояву ритму в орнаменті.

Ритмом в орнаментальній композиції називають закономірність чергування і повторення мотивів, фігур та інтервалів між ними. Ритм – головна властивість будь-якої орнаментальної композиції. Головною характеристикою орнаменту є ритмічна повторюваність мотивів й елементів цих мотивів, їхні нахили та повороти.

Ритмічна побудова – це взаємне розташування мотивів в орнаментальній композиції. Ритм організує певний рух в орнаменті: переходи від малого до більшого, від простого до складного, від світлого до темного чи повтори тих самих форм через рівні чи різні проміжки.

Ритм може бути:

- 1) метричний (рівномірний);
- 2) нерівномірний.



Учнівська робота. Орнамент, виконаний фарбою і пензлями



1



2



3

Учнівські роботи. Орнамент, виконаний фарбою і пензлями (1); витинанки (2, 3).

Залежно від ритму узор стає статичний чи динамічний.

Нерівномірний ритм додає динаміки в композицію, а рівномірний робить її спокійною.



1. Що таке орнамент? Як поділяють орнаменти за мотивами? за композицією?

2. Які три типи орнаментів ви знаєте?



Оберіть формат і спробуйте створити орнаментальну композицію.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, кольорові олівці.

План роботи:

- Оберіть тип і формат орнаменту, основні мотиви і кольорову гаму майбутнього орнаменту.
- Оберіть, який тип симетрії ви застосуєте.
- Елементи орнаменту будуть повторюватися чи чергуватися?
- Визначте, де у вашій композиції будуть акценти, який колір домінуватиме.
- Визначте, статичний чи динамічний буде ваш орнамент.
- Якими деталями ви збагатите свою композицію, яким буде тло?

25. УКРАЇНСЬКІ ПИСАНКИ

Писанкарство – це ще один прояв самобутньої культури народу. Писанки прикрашали орнаментами-візерунками, побудованими на ритмічному повторенні геометричних елементів або рослинних чи тваринних мотивів.

Геометричні елементи дуже прості: кружальця, трикутники, ромби, «кривульки», лінії. Нині використовують такі мотиви, як «баранячі роги», «кучери», «кудрявці», «вітрячки», «гребінчики», «восьмираменна зірка». «Кривульки», або «безконечник», – зигзагоподібний



Писанки в тарілці

меандровий орнамент, який відомий ще з часів трипільської культури. До цього виду орнаментальних мотивів належать «сосонки», «хвоць» і «перерви». Відомий узор «ружа» (зірки, розетки) являє собою перехід від геометричного до рослинного орнаменту. Іноді він нагадує зображення сонця.

В основі рослинного орнаменту лежать спостереження реально існуючих форм у природі. Їхня виразність – це яскраве враження від побаченого.

Найпоширеніша техніка декорування великодніх яєць – восковий розпис, хоча поширеними були також і *крашанки*, *дряпанки*, *крапанки* або *шкрябанки*.





Писанки, крашанки, крапанки



Писанки розпочинали писати не в якийсь визначений день, а в зручний, вільний від хатньої роботи час. Проте до цього дійства готувалися. Якщо Великодній піст – це час духовного і фізичного очищення, то день, коли писали писанки, був ще особливішим. Цю роботу розпочинали умиротвореними, вгамувавши всі недобрі думки. Розпочинали писати зі слів: «Господи, благослови». Часто першу писанку ознаменовували написом: «Христос Воскрес!». У цей день писанкарка намагалася не робити важкої роботи, аби рука не тремтіла, могла виводити чіткі візерунки.

Протягом Великодніх свят писанками обдаровували дітей, родичів, сусідів. Варені писанки споживали за святковим столом. Найкращі писанки освячували в церкві і обов'язково зберігали від Великодня до Великодня. Освячені пи-



санки дуже шанували, їх зберігали на видному місці або біля ікон, вони були оберегом і окрасою домівки. Ця своєрідна колекція була гордістю кожної писанкарки. Люди не уявляли свято Великодня без писанки.



Створіть ескіз великодньої писанки. Спробуйте розшифрувати зміст зображень.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гума, пензлі, фломастери, кольорові олівці.

План роботи:

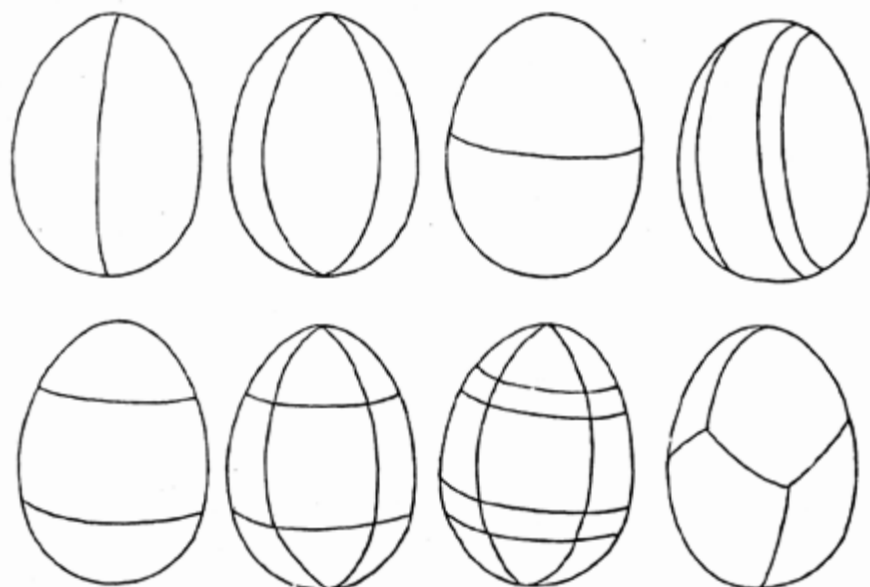
- На аркуші паперу скомпонуйте (знайдіть відповідне місце) зображення, намалюйте збільшений силует яйця.
- Оберіть одну із запропонованих у підручнику схем традиційного розпису писанок.
- Визначте, якими кольорами ви будете користуватися. (Традиційні – жовтий, помаранчевий, червоний, чорний.)
- Почніть наносити кольори з найсвітлішого, як у справжній писанці.
- Якщо ви задоволені результатом, то можете спробувати зробити й справжню писанку, користуючись порадами в підручнику.



Дряпанки



Основні орнаментальні мотиви писанкарства: сонце, зірки, «баранячі роги», «кучери», «кудрявці», «вітрячки», «гребінчики», «восьмираменна зірка», «кривульки», або «безконечник», голуб, коник, риба та інші



Схеми розташування орнаментів на поверхні писанки



Божа рука



півень



берегиня



сигма-вуж



церква



хрест



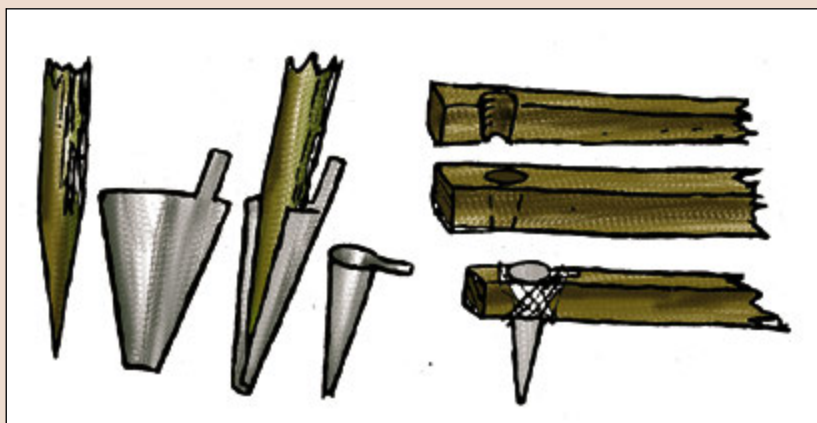
1. Розкажіть, як ваша родина святкує Великдень.
2. Разом із друзями спробуйте виготовити до свята писанку або дряпанку за своїми ескізами.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ПИСАНКОЮ

Писанкарський інструмент **писачок** досить простий у виготовленні. У розщеплену на кінці паличку під прямим кутом вставляють металеву трубочку, частіше використовують металевий наконечник від шнурівок до взуття. Цю деталь закріплюють тонким дротиком. Писачок вмочують у розтоплений віск, потім нагрівають над полум'ям свічки. Цим розігрітим інструментом наносять орнамент на поверхню яйця.

Ще один інструмент **кульку** виготовляють так. У кінець палички встромлюють голку або шпильку з потовщенням на кінці. Інколи використовують звичайний сірник. Від величини потовщення залежить розмір і характер орнаменту. Кулькою працюють дещо відмінно від писачка: її вмочують шоразу в гарячий віск, не нагріваючи на вогні. Крапельку воску, що збирається навколо потовщення, швидко наносять на яйце. Виходить шось на зразок коми. З таких елементів виконують візерунок. Часто писачок і кульку об'єднували в одному інструменті (з одного боку палички – писачок, а з другого – кулька). Розпис роблять одразу двома техніками, що збагачує та урізноманітнює орнаментальний мотив.

Для писанок беруть курячі яйця гарної форми з білою гладенькою шкаралупою, щоб орнамент був контрастний і чіткий, а колір насичений і чистий. Оскільки фарба не за-



Писанкарські інструменти

вжди добре береться, яйце перед розписом протирають розчином оцту і води в пропорції один до одного.

Зазвичай розписують сирі яйця. Полежавши деякий час, воно засихає і тому може зберігатися багато років. А можна попередньо видалити вміст яйця. Для цього в шкаралупі роблять з протилежних сторін два маленькі отвори і видувають вміст яйця. Після розпису писанки вкривають не дуже шільним шаром воску, після чого кладуть у холодний фарбовий розчин. Попередньо дно посудини, призначеної для фарбування писанок, вистилають ганчіркою. Потім на дуже повільному вогні доводять до кипіння. Коли на поверхні розчину фарби з'явилася плівка розтопленого воску, – це знак, що писанки готові. Їх дістають і з іще гарячих стирають залишки воску. Щоб писанка була яскравою, її протирають олією.



Етапи роботи над писанкою



Стилізація рослинних мотивів у вишивці
(вишивка шовком. Київщина, XVIII ст.)

26. СИМВОЛІКА УКРАЇНСЬКОГО ОРНАМЕНТУ

Вишивання (або гаптування) – традиційний для України вид ужиткового мистецтва. Споконвіку кожен регіон мав свої характерні особливості щодо кольорів, основних мотивів орнаменту. Вишивали у вільний від польових та інших господарських робіт час. Це копітка робота.

На Полтавщині сорочки вишивали переважно білими нитками, зрідка червоними та сірими. Візерунок обводився чорними або кольоровими смугами.

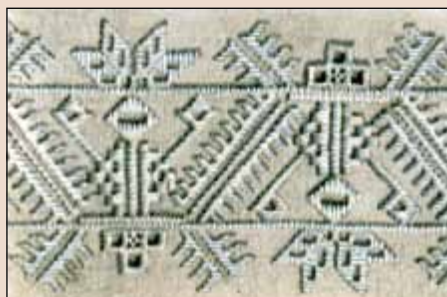
Вишивки Полісся прості й чіткі за композицією. Ромби й інші геометричні мотиви повторювалися кілька разів. Вишивали червоною ниткою на біло-сірому тлі.

Візерунки Волині геометричні, дуже чіткі й прості за композицією. Це одноколірні вишивки, виконані червоною ниткою на білому тлі. Для Чернігівщини характерні білі вишивки. Геометричний або рослинний орнамент вишивався білими нитками або з вкрапленням червоного та чорного кольорів.

Вишивкам Київщини властивий рослинно-геометризований орнамент зі стилізованими гронами винограду, цвітом хмелю, восьмипелюстковими розетками, ромбами, квадратами. Основні кольори вишивок – білий, коралово-червоний, відтінений чорним.



а



в



г



д



б



е

Зразки вишивки різних регіонів: а – Прикарпаття; б – Гуцульщина; в – Полтавщина; г – Поділля; д – Закарпаття; е – Київщина

На Буковині, крім рослинних і геометричних мотивів, використовували тваринні.

Гуцульські вишивки характеризуються різноманітністю геометричних і рослинних візерунків. Два або три відтінки жовтого кольору прояснювали вишивку і надавали їй золотавого відблиску.

Для вишивок Закарпаття характерним є мотив «кривуля» у різних техніках виконання. Кольорова гама вишивок широка: червоне поєднували із чорним (при цьому виділяли один колір – чорний або червоний), використовували як білі, так і багатоколірні орнаменти.

Усі ці регіональні особливості майстри вишивок зберігають і в наш час.

Протягом багатовікової історії мистецтва вишивання прямий, безпосередній зміст символічних зображень поступово стирився. Проте символіка їх в основному збереглася завдяки традиції.

На рушнику для подорожнього вишивали різноколірні смужки, і кожна мала своє значення: червона – на щастя, зелена – зу-



Стилізоване дерево життя
(вишитий рушник, Полтавщина, XIX ст.)



Стилізований кетяг калини у вишивці



Дерево життя в роботах художників

стріч із хорошими людьми, коричнева – дорогу із чистим небом, синя і жовта – на здоров'я та долю. Для маленьких дівчаток вишивали рушники-росянички із зображенням квіток яблуні та незабудок, для хлопчиків – рушники-грайлики – із чорнобривців, волошок і барвінку, а між ними листя дуба, любистку та хмелю.

Кожен вишитий мотив щось символізував: голуби на полотні, що дивляться в очі один одному, – взаєморозуміння і повагу, ромби – плодючість, восьмикутна зірка – знак сонця, виноград – радість і красу творення родини, калина – символ крові та безсмертя, жіночої краси, дуб – чоловічу силу та енергію, ніжний і тендітний мак – оберег від зла, пам'ять роду, пам'ять про загиблих, квітка лілії – цноту та чистоту.

В українській вишивці часто використовуються такі мотиви, як виноград, хміль, дубове листя, барвінок. Так, мотив барвінку є символом немеркнучого життя, яблуко – кохання. У сучасній вишивці трапляється й давній символ – дерево життя, який зображується стилізовано у формі листя або гілок.



1. Якими елементами орнаменту ви прикрасили б свій одяг? Який зміст ви закладаєте в цей орнамент?
2. Чи можна в орнаменті закодувати якесь побажання?



Дерево життя. Учнівські роботи



1. Спробуйте створити ескіз вишивки рушника, який ви подарували б найкращому другові.
 2. Спробуйте створити своє дерево життя з елементами народної традиції. Вирішіть, святковий чи повсякденний одяг ви проектуватимете.
- Інструменти та матеріали:* аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, кольорові олівці.

План роботи:

- На аркуші паперу скомпонуйте зображення.
- Олівцем легко позначте вісь симетрії та обриси дерева, щоб мати змогу витерти невдалі лінії, не пошкодивши папір.
- Виправте невдалі, на ваш погляд, обриси.
- Продумайте і вирішіть, якими зробити деталі: листя, гілки, квіти, птахів чи тварин.
- Визначте, які кольори переважатимуть – контрастні чи стримані.
- Вирішіть, чи акцентуватимете на чомусь увагу.



Знайдіть вишивані речі у вас вдома. Що розповідають орнаменти на них?

27. ЯК СТИЛІЗУВАТИ ПРИРОДНІ ФОРМИ

Розглядаючи орнамент чи декоративне панно, ми помічаємо, що природна форма силою уяви перевтілюється за допомогою умовних форм, ліній, плям у щось зовсім нове. Ми вгадуємо, що перед нами рослина або тварина, але не така, як на фото.

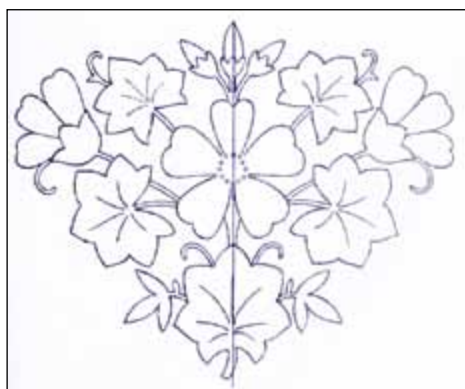
Існуюча форма спрощується до гранично узагальненої, геометричної форми. Це дає змогу багато разів повторювати мотив орнаменту без зайвих зусиль і спеціальних приладів. Те, що було втрачено природною формою при спрощенні та узагальненні, призвело до площинності зображення і дає змогу використовувати її як художній орнаментальний засіб: ритмічно повторювати, розвертати, відтворювати в різних масштабах.

Панно – картина або барельєф, що заповнюють частину стіни, стелі; зараз так іноді називають і просто декоративну картину.

Як природні форми перевтілюються в орнаментальні мотиви? Спочатку виконують зарисовку з натури, максимально точно відтворюючи подібність і подробиці (етап «фотографування»). Далі – перевтілення – перехід від зарисовки до умовної форми. Треба ніби спростити, розкласти зображення на прості геометричні форми.



Жабки. Іван Семенюк. Гаптування.



Етапи стилізації дикої мальви

Це другий етап – трансформація, стилізація мотиву. З однієї зарисовки можна створити різні орнаментальні мотиви.

Ритмічно повторюючи або чергуючи орнаментальний мотив, можна створити власний, неповторний орнамент.

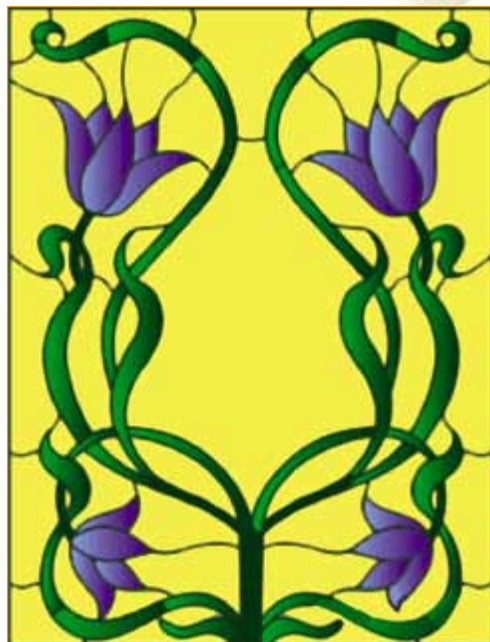


Настя Фомічева. Приклад стилізації жука (1).

Ксенія Головіна. Приклад стилізації метелика (2)



Етапи стилізації
дзвоників:
замальовка
олівцем, кольорова замальовка,
стилізоване зображення



1. Що таке стилізація?
2. Які риси притаманні стилізованій формі?



Оберіть реальну модель у природі (можете використати замальовки квітів чи рослин, які ви робили восени) і спробуйте створити її стилізоване зображення.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, кольорові олівці.

План роботи:

- Зробіть з природи кілька начерків природних об'єктів (це можна зробити заздалегідь) або використайте ті ботанічні замальовки чи замальовки квітів, які ви робили восени. Проаналізуйте їх.
- Виявивши найхарактерніші, найупізнаваніші деталі зображення, перенесіть їх на папір. Можливо, це буде лише проміжний етап стилізації, а може, у вас із першого разу вийде зробити досконале зображення. У будь-якому випадку потрібно спробувати декілька разів по-різному стилізувати один і той самий об'єкт.
- На окремий аркуш паперу перенесіть найвдаліше зображення. Вирішіть, який тип симетрії ви застосуєте, чи, може, створите асиметричне зображення.
- Кольори мають наслідувати кольори у природі, хоча стилізоване зображення допускає і деякі порушення. Виправдайте зміну кольорів (наприклад, гармонією колірної гами, символічністю кольору). Зверніть увагу на деталі, тло.

Катерина Білокур (1900–1961) – народний художник України. Народилася в с. Богданівка на Київщині, де і прожила все життя. Незвичайне обдарування майстрині розкрилося в таких її картинах, як «Квіти», «Квіти і овочі», «Натюрморт з колосками та глечиком». Катерина Білокур створила життєрадісні, поетичні композиції. Вона малювала пишні букети, приділяючи увагу кожній квіточці, кожній деталі. Твори народної майстрині вражають багатством барв, витонченістю і завершеністю.



К. Білокур. Натюрморт з колосками та глечиком

Марія Приймаченко (1908–1997) народилася в с. Болотня на Київщині. Художниця у своїх роботах створила неповторний світ з квітами, звірами і птахами. Звірі в неї добрі і злі, незграбні і симпатичні, вигадані і реальні. Яскраві та різноманітні барви у творах Марії Приймаченко: «Калиновий берег», «Гороховий звір», «Весілля в лісі», «Стародавній болотяний звір», «Ведмеді пасічники». Невідомою частиною змісту картин є самотні авторські підписи – вірші, приказки, притчі. Твори М. Приймаченко привертають увагу своєрідністю бачення світу, любов'ю до життя, людей і рідної землі.



М. Приймаченко. Чорний звір



Килим. Полтавщина

28. НАРОДНІ ПРОМИСЛИ

У давні часи, коли в Україні існувало натуральне господарство, селяни самі виготовляли предмети побуту, знаряддя праці, одяг. Поступово почали утворюватися осередки, де розвивалося народне ужиткове мистецтво – килимарство, ткацтво, гончарство, ковальство, художня обробка дерева, гаптування.

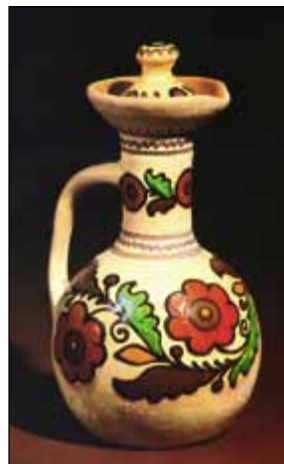
Нині одним з найрозвиненіших центрів українського народного мистецтва є м. Косів, що в Прикарпатті. Тут виготовляють керамічний посуд і кахлі, які оздоблюють малюнками сюжетів про життя мешканців карпатських селищ. Широкого розвитку набуло в Косові мистецтво різьблення по дереву. Здавна вироби з дерева (меблі, музичні інструменти, посуд) прикрашалися вирізьбленими геометричними візерунками та оздоблювалися різноколірним деревом, бісером, металом і перламутром. Далеко за межами краю славиться Прикарпаття ще й килимарством, ткацтвом, гаптуванням, писанкарством.



м. Харків. Глечик у формі міщанина. ХІХ ст.



В. Девдюк. Різьблена таріль (м. Косів, різьблення по дереву, оздоблення бісером)



Майстер Ф. Чирвенко. Глечик (с. Опішня, ХІХ ст.)

У с. Опішня Полтавської області можна познайомитися з творами майстрів-гончарів. Тут виготовляють куманці, дзбанки, іграшки, вази, барильця, посуд із жовтої глини і розписують їх білими, червоними, рудими візерунками із зображенням рослин, звірів, птахів.

У західній частині Карпат, на Бойківщині, народні майстри роблять оригінальні «горбаті» скрині у вигляді маленького будиночка з двосхилим дахом. Їх прикрашають різьбленими і намальованими геометричними орнаментами. На Бойківщині виробляють також глиняний посуд зеленого кольору, одяг, розшитий геометричними орнаментами, прикраси з бісеру.



Косівська кераміка



Ескіз розпису в колі та в смугі в стилі опішнянського розпису

У селі Петриківка, що в Дніпропетровській області, дбайливо зберігають традиції знаменитого петриківського розпису. В Україні існує ще велика кількість центрів народних художніх промислів, наша земля багата на талановитих людей. Кращі твори народних майстрів дбайливо зберігаються в музейних збірках Києва, Львова, Івано-Франківська, Полтави, Коломиї та інших міст.



Елементи опішнянського розпису: грона, кетяги, листя, квіти, безконечники



1. У яких центрах народних промислів ви бували?
2. Які предмети традиційних народних промислів є у вас удома? Розкажіть, як вони до вас потрапили.



Оберіть формат і спробуйте створити декоративну композицію.

Інструменти та матеріали: аркуш паперу, акварельні фарби, олівець, гумка, пензлі, фломастери, кольорові олівці.

План роботи:

- Вирішіть, який тип симетрії ви застосуєте чи, може, створите асиметричне зображення.
- Визначте, де у вашій композиції будуть акценти, який колір домінуватиме.
- Кольори можуть бути традиційними для українського ужиткового мистецтва, а можуть відрізнитися, наприклад, гармонією колірної гами, символічністю кольору.
- Вирішіть, якими деталями ви збагатите свою композицію, яким буде тло.



Разом з батьками власноруч зробіть із солоного тіста і розпишіть декоративну кахлю або рельєфне зображення. Як виготовити солоне тісто для декоративного виробу, ми розповідали в розділі, присвяченому скульптурі. Фарби для цього підійдуть гуашеві або темперні.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД ДЕКОРАТИВНОЮ КАХЛЕЮ

1. Для створення декоративного розпису потрібно спочатку, як і в будь-якій іншій творчій роботі, створити ескіз. На пошуковому ескізі вам потрібно продумати форму майбутньої кахлі: квадрат, коло або і взагалі зооморфна чи рослинної форми. Також потрібно вибрати стиль, у якому розписуватимете кахлі: в опішнянському, коломийському чи довільному, вигаданому саме вами.

2. Із солоного тіста сформуєте кахлю і підсушіть її.

3. Висохлу кахлю розпишіть гуашшю у вибраному вами стилі. Колірна гама також має відповідати задуму: чи це буде традиційний для певного регіону колорит чи вигаданий вами.





В. Глуценко. Все для тебе, кохана (розпис на картоні, с. Петриківка)

29. ПЕТРИКІВСЬКИЙ РОЗПИС

Петриківка – село в Дніпропетровській області, одне з тих сіл, де дбайливо зберігають і шанують традиції давніх народних промислів. Знаменитий петриківський розпис відомий далеко за межами України. Петриківка 230 років тому була заснована Петром Калнишевським. У цьому вільному козацькому селі виник цікавий звичай: жінки стали розписувати стіни хат барвистими квітковими орнаментами. Їх малювали пензлями, зробленими з котячої шерсті, сірниками, обмотаними м'якою тканиною, і просто пальцями. Фарби розводили на яйцях і молоці, а кольори вибирали найяскравіші, як сама природа Придніпров'я.

Елементи петриківського розпису. «Зернятко» – простий малюнок, профіль якого залежить від пензлика. Це один з основних елементів петриківського розпису, за допомогою якого створюються всі орнаментальні мотиви. «Кривеньке зернятко» – дуже поширений елемент, за допомогою якого утворюють пірчасте листя, пуп'янки, пелюстки квіток. Щоб зробити «кривеньке зернятко», треба кінчик пензлика опустити на папір біля вертикальної лінії. Витягуючи тонку лінію вусика, роблять легкий поворот пензли-



Володимир Мельник. Елементи петриківського розпису

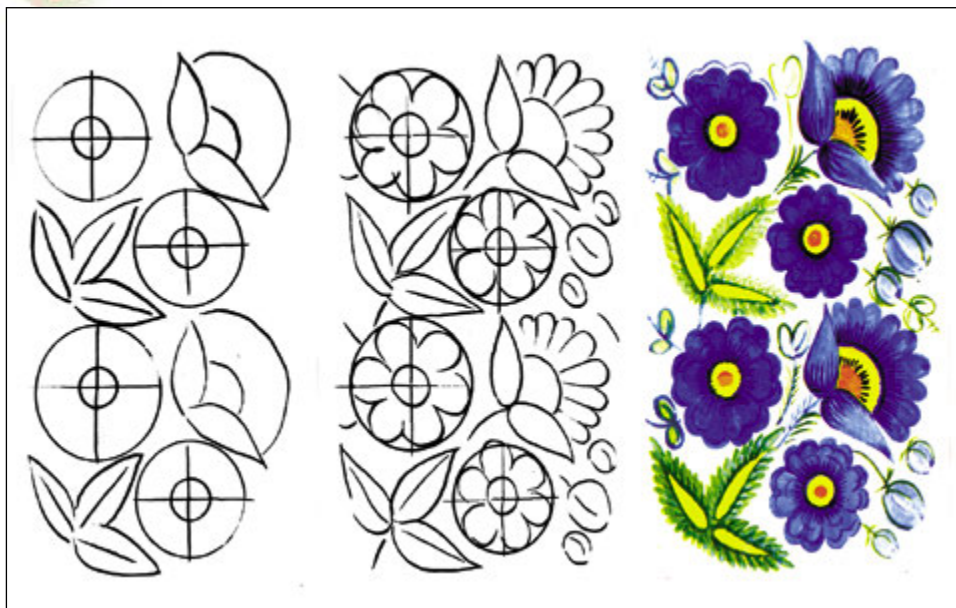
ка. Закінчують цей мазок притискуванням «п'ятки» пензлика до паперу.

Можна намалювати «бігунець», який складається з трипелюсткових квіток і «пірчастого листя». Квіти, розміщені на однаковій відстані одна від одної (нахил квітки щоразу змінюється), з'єднують легкою хвилястою лінією, з країв якої розташовують листочки з довгими вусиками («пірчасте листя»).

«Бігунець» – один з найважливіших елементів петриківського розпису. Він може бути використаний для декоративного обрамлення будь-якого виробу.

Малювання ромашки, майора, айстри. Нові необхідні елементи композиції створюють об'єднанням таких різних мазків, як «зернятко» і «кривеньке зернятко». Потрібно зважати на їхній розмір, розміщення та колір. В основі квіток – «пуп'янок», доповнений у певному порядку дрібними й великими пелюстками. На основі квітки «пуп'янка» будуються й інші великі квіткові елементи. Залежно від форми основи (круглуватої, видовженої чи розтягнутої по ширині) вибирають форму рослинного елемента.

Ще один варіант квіток можна зробити за допомогою «зерняток», покладених колом в один або декілька рядів. Ці смуги дозволяють зробити ромашки, майори й айстри. В середині кола



Володимир Мельник.
Етапи створення декоративного розпису

«зерняток» дерев'яним кінцем пензлика, вмоченим в густу фарбу, накладіть фарбу невеликими крапками, які зроблять малюнок рельєфнішим і веселішим. На основі цих нових рослинних елементів можна виконати свої варіанти квіток, створити новий мотив орнаменту за допомогою вже відомих нам прийомів.

Виконання смородини, горіхів, кетяга калини за допомогою пальця. Ягоди калини, винограду, смородини і горішки петриківці роблять кінчиком пальця або паличкою. Набравши фарби на кінчик пальця, зробіть відбиток на папері. Він може бути меншим чи більшим (якщо виконувати відбитки паличкою, всі відображення будуть однакові за розміром). Зробивши декілька ягідок, розмістіть їх у формі кетяга, грона чи кошичка (ягоди розміщують одна над одною, поступово зменшуючи їхній розмір), потім з'єднайте ягоди тонкими гілочками. Малюнок можна доповнити хвилястими листочками і тоненькими вусиками, створюючи таким чином нові цікаві елементи.

Виконання елемента «перехідний мазок». Цей елемент виконують пензлем більшого розміру, ніж попередні. У петриківському розписі часто трапляється ефект плавного переходу одного насиченого кольору в інший – світліший чи темніший. Цього дося-



Олена Щербань, Ганна Назаренко, село Петриківка.
Декоративні композиції

гають «перехідним мазком». На пензель набирають фарбу яскравого кольору (наприклад, зелену), потім кінчиком пензля набирають фарбу світлішого кольору (наприклад, жовту). Роблять перший мазок: спочатку тягнуть світлий (жовтий) вусик, поступово з'являється другий відтінок (зелений), що набирає сили в кінці мазка. Для нового мазка весь процес повторюють.

Об'єднання деталей орнаменту за допомогою «пітушинок». Щоб композиція мала завершений вигляд, у петриківському розписі використовують так зване пітушиння, тобто з'єднання як окремих мазків у квітах і листочках, так і окремих елементів між собою. Це можуть бути тоненькі лінії, з'єднані в одній точці в квітах, уздовж центральної лінії в квітці або різноманітні «травинки», «пуп'янки», маленькі ягідки, колосочки і багато інших дрібних деталей, які розміщені навколо основних елементів або вздовж стебла в букетах.

Ці елементи є додатковими засобами для збагачення малюнка, але вони мають велике значення в петриківському розписі, тому



Володимир Мельник. Етапи створення декоративного розпису

що є завершальним елементом усього твору, надають йому легкості, гостроти та об'ємності.

На початковому етапі роботи найкраще звернутися до творів визнаних майстрів петриківського розпису, уважно їх роздивитися і спробувати зробити копії із цих робіт.



1. Назвіть основні елементи петриківського розпису.
2. Чим майстри-петриківці виконували свої розписи?
3. Які кольори переважають у петриківському розписі?



1. Виконайте декоративну квітку за допомогою пензля.
2. Користуючись порадами в параграфі, виконайте за допомогою пальця декоративний кетяг калини, а використовуючи мазок «кривеньке зернятко», – пірчасте листячко біля кетяга. «Пітушинками» доповніть свою декоративну композицію.

Розділ 4. ПОЄДНАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВ



Головна площа Києва – поєднання мистецтва скульптури, архітектури, ландшафтного дизайну та містобудування. Фото Олега Жарія

30. МИСТЕЦТВО НАВКОЛО НАС

Ви вже познайомилися з основними видами образотворчого мистецтва – графікою, живописом, скульптурою, декоративно-ужитковим мистецтвом. Але просто картину, просто гравюру, просто статую можна побачити хіба що в музеї чи художній галереї. А зазвичай твори, що належать до різних видів мистецтва, постійно взаємодіють між собою.

Уявіть пам'ятник, який встановлено в вашому місті чи селі або який ви бачили під час екскурсії. Якщо його розташовано на площі, то навколо обов'язково існують якісь споруди. Відбувається взаємодія скульптури та архітектури – вони створюють враження не окремо, а разом; у глядача виникає загальний образ. Якщо поєднання скульптури і архітектури є вдалим, площа з пам'ятником на ній стають окрасою міста, і навіть його символом. Найвідоміші такі поєднання отримали всесвітню славу, ними пишаються і захоплюються, навіть не розділяючи, що саме тут належить до архітектури, а що – до скульптури.



Шкільна вистава – поєднання різних видів мистецтва: літератури, музики, образотворчого мистецтва, моделювання одягу тощо

Різні види образотворчого мистецтва здатні взаємодіяти не лише один з одним, а й із зовсім іншими мистецтвами, з якими їх, здається, нічого не може пов'язувати. Наприклад, ви читали книжку і роздивлялися ілюстрації в ній. Проте це два різні види мистецтва – література і графіка, і вони одночасно допомагають вам уявити героїв та їхні пригоди!

Та найбільші можливості для поєднання різних видів мистецтва дають театр і кіно, а також цирк. Адже, наприклад, театральна вистава – це поєднання чи не всіх видів мистецтва, які можна пригадати. По-перше, існує драматичний твір, п'єса, яка належить, звичайно, до літератури. Дуже рідко вистава може обійтися зовсім без музики, а іноді нові мелодії створюють спеціально для неї. А що ж образотворче мистецтво? На його відповідальності – декорації і костюми героїв (тобто живопис, а іноді й графіка). Декорації досить часто бувають об'ємними. Акторів (якщо вони не персонажі з театру тіней) і, звичайно, їхні костюми глядачі також побачать під час вистави з усіх боків. Отже, театральні художники використовують ще й виразні засоби скульптури, а іноді й архітектури. Однак усе сказане зовсім не означає, що у виставі можна поєднувати будь-які декорації, костюми, музику і текст. Уявіть, напри-

ПОЄДНАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВ

клад, «Попелюшку», де текст буде звичайним, а музика – занадто урочистою або моторошною, костюми – сучасними, а декорації будуть зображувати далеке майбутнє чи іншу планету! Таке попри моторошну музику буде виглядати просто смішно!



Циркова вистава – приклад поєднання різних видів мистецтва



Учнівські роботи. Композиції на тему «Клоуни в цирку»

Якщо все буде вдало, глядач скаже наприкінці: «Яка чудова вистава!». Якщо ж він скаже: «Геніальна п'єса!», або «Прекрасна музика!», або «Дуже цікаві декорації і костюми!», – вистава не вдалася чи, точніше, вийшла схожою на борщ, у якому є смак буряка, картоплі, сметани, а ось смаку борщу чомусь немає!

Перші фільми (ви, мабуть, бачили уривки з них) мало чим відрізнялися від знятих на плівку вистав – хіба що були чорнобілі і супроводжувалися лише музикою. Зовсім інша річ – сучасні фільми, особливо ті, де використовують приголомшливі спецефекти. Проте й із сучасних фільмів нікуди не поділися література (сценарій) і музика, так само залишилися в них і види образотворчого мистецтва – живопис, графіка, скульптура, за допомогою яких створюють костюми і декорації. Щоправда, тепер художникові в цьому допомагають не лише олівець і фарби, а й комп'ютер.



1. Наведіть приклади зв'язку різних видів мистецтва з повсякденного життя.
2. Поміркуйте, чи є види мистецтва, які ніяк не можуть поєднуватися між собою.



Зробіть декоративне панно «клоун».

Інструменти та матеріали: для виготовлення такого панно можна взяти солоне тісто, акрилові фарби, пензлі, стрижень, ніж, білі та помаранчеві нитки, клей.



ЕТАПИ РОБОТИ НАД ДЕКОРАТИВНИМ ПАННО «КЛОУН»

1. Для виготовлення основи розкотимо шар тіста і виріжемо з нього прямокутник. Розкотимо смужки з тіста і зробимо з них рамку по краях чотирикутника. Приклеїмо цю рамку до цілого шара і зробимо два отвори зверху нього. Рамочка має висохнути, затвердіти. Потрібно пофарбувати лицьовий бік основи обраним для тла кольором. Цю підготовчу роботу можна заздалегідь виконати вдома разом з батьками. А можна замість основи з тіста використати картон.

2. Голову клоуна зліпимо так: розкотимо овальну пластинку – обличчя, зробимо стекою його усмішку та зморшки біля очей. З додаткових маленьких шматочків тіста зробимо очі й ніс клоуну та приклеїмо їх до обличчя. Стекою виріжемо зіниці. Прикріпимо брови. На основу панно потрібно наклеїти волосся для клоуна, на тому місці, де буде розташована його голова. Потім приєднаємо і саму голову клоуна.

3. Метелика також зліпимо з тіста і приклеїмо трошки нижче голови. Коли тісто підсохне, покриємо його фарбою.





Старовинні рукавичні ляльки

31. ЛЯЛЬКОВИЙ ТЕАТР

Ляльковий театр – особливий вид театральної вистави, у якій замість акторів чи поруч з ними діють ляльки. Сцена лялькового театру – зменшена модель сцени справжнього театру або ж ширма, за якою ховаються актори-ляльководи. І ширму, і задню частину



Українська народна лялька із хусточки (1) та ляльки-мотанки (2)



Тіньові напівпрозорі розфарбовані ляльки індонезійського лялькового театру ваянг-кулит

декорацій оформлюють згідно зі змістом твору, який розігрують перед глядачами. Це можуть бути казкові міста, інтер'єри чи пейзажі – уявні або справжні і навіть іншопланетні.

У ляльковому театрі, як і в справжньому, усе підпорядковується основному задуму. Місце дії (ширма чи сцена), зовнішній вигляд персонажів, музика – усе мусить розкривати ідею сценарію і створювати поєднання мистецтв. Театральна лялька в ляльковому театрі – головний художній інструмент, за допомогою якого вистава демонструється глядачеві.

Ляльки бувають різних типів. Тростяні – актор тримає ляльку над собою і грає нею, перебуваючи за ширмою. Головний стрижень іде від голови через усе тіло, а два інші – від рук. Тіньові ляльки вирізають із щільного матеріалу або прозорої шкіри і підфарбовують – тінь виходить різнокольорова. Плоскі ляльки випилюють по частинах із фанери. Тулуб, руки, ноги і голову розфарбовують. Окремі частини з'єднують одну з одною дротом або мотузками, щоб вони могли рухатися. Лялькою-маріонеткою керують згори на нитках. Актор тримає в руках вагу – дошку, до якої чіпляються мотузки від голови, рук, ніг. Повертаючи вагу, актор



Ляльки з очерету (1) та кукурудзяного листа (2)

водить ляльку. Рукавична лялька – найпростіша. Її основа – рукавичка. Голову роблять з різних матеріалів: пап'є-маше, поролону, пінопласту, пластиліну, паперових циліндрів. Руки роблять з того самого матеріалу, що й голову, і потім їх прикріплюють до рукавички.

Від чого залежить виразність художнього образу створеної ляльки? Звичайно, від її обличчя. Так відразу можна відрізнити позитивного героя від лиходія. Вираз обличчя допомагає повніше розкрити характер. Зачіска й одяг – також важливі елементи образу. За їхньою допомогою можна охарактеризувати певні особливості: вік персонажа, багатий він чи бідний, який має фах, чоловік це чи жінка. Отже, художникові тут є над чим попрацювати. До того ж вистави лялькового театру відбуваються поруч із глядачами, тому помітна найменша дрібниця.

Усі ми бачили вистави, де актор, який грає лялькою, ховається за ширмою. Ширму теж можна прикрасити. А на задній частині сцени обов'язково має бути зображено місце дії, або й кілька, якщо у виставі дія відбувається в різних місцях.

Отже, ляльковий театр – це важлива частина театрального мистецтва. У ляльковому театрі працюють справжні актори, режисери, художники. А лялька – це уособлення живої істоти (лю-



Ляльки із солоного тіста.
Їхні голівки можна використати
і для рукавичної ляльки



Ляльки із солом

дини або тварини). Процес її «оживлення» здається глядачеві дивом! Лялька може бути веселою, ніжною, саркастичною, злою. У ляльковому театрі можна створювати вистави, які неможливо було б здійснити в іншому театрі.



1. Які типи ляльок ви знаєте?
2. Чи застосовується в ляльковому театрі закон повітряної перспективи?



Зробіть з картону пласку ляльку, руки і ноги якої рухалися б. Для цього на картоні намалуйте її образ і визначте місця, де окремі деталі перекриватимуть одна одну. Після цього зробіть викрійку, розфарбуйте її і виріжте. Місця стику частин ляльки з'єднайте тонким дротом або зшийте нитками.



Зробіть ляльки разом з товаришами і розіграйте уривок літературного твору, який ви нещодавно вивчили в школі. Голову для майбутньої рукавичної ляльки зліпите із пластиліну, глини або солоного тіста. З ниток або сухої трави чи солом



зробіть волосся для ляльки. Розфарбуйте обличчя. Можливо, образ, який ви створили, потребуватиме додатково якогось головного убору. Продумайте вбрання для свого персонажа.

Зробіть ляльку з панчохи.

ЕТАПИ РОБОТИ НАД РУКАВИЧНОЮ ЛЯЛКОЮ

1. Для виготовлення ляльки її голову ліпимо із солоного тіста майже так само, як і для клоуна. Відмінність у тому, що вона має бути круглою і не буде приклеюватися на основу.

2. Обличчя робимо так само: стекою формуємо ніс, усмішку, очі та зморшки біля очей. Очі і ніс можна зробити також із додаткових маленьких шматочків тіста та приклеїти їх до обличчя. Стекою виріжемо зіниці. Потім у нижній частині голови зробимо отвір для пальця.



Саморобна рукавична лялька

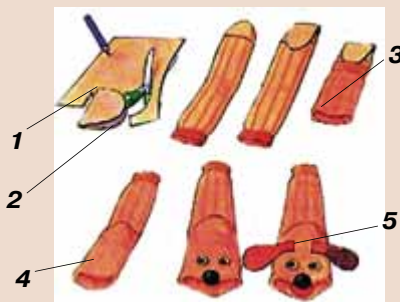


ЕТАПИ РОБОТИ НАД ПАНЧІШНОЮ ЛЯЛКОЮ

З картону виріжте овал (1), як показано на схемі, зігніть його навпіл (2). Цю заготовку розмістіть усередині носка панчохи (3), сформуєте рот і закріпіть нитками (4). Ззовні у рот, на згині картону, можна пришити язичок. На голові приладняйте очі, ніс, зачіску (або вуха, якщо це тварина) (5). Всередині панчохи для об'ємності заповніть ватою чи іншим наповнювачем.



Готові ляльки з панчіх та етапи їх виконання





ПІСЛЯМОВА

Наша подорож чарівною країною мистецтва закінчується. Сподіваємося, що протягом цього навчального року ви багато чого навчилися і дізналися чимало нового, а ще – що вам було цікаво. Мабуть, тепер, відвідуючи виставку, музей або галерею, ви будете почуватися впевненіше. Адже тепер ви вже знаєте імена найвидатніших митців – графіків, живописців, скульпторів, майстрів декоративно-ужиткового мистецтва. Ви орієнтуєтесь у видах образотворчого мистецтва, а також – у техніках, які застосовують для їхнього виконання, тобто завжди зможете відрізнити акварель від лінориту, а олійний живопис від офорту. Найголовніше ж, ви самі доторкнулися до захоплюючого й загадкового процесу творчості. І все це сталося в цьому навчальному році!

Але до кінця підійшла лише ця подорож. А в 6-му класі на нас чекають нові несподівані зустрічі. Ми поглибимо наші знання з перспективи, світлотіні, кольорознавства. Ми навчимося розрізняти твори мистецтва не лише за видами, а й за жанрами. А до того ж ми самі створюватимемо портрети, пейзажі, натюрморти, а також виконуватимемо замальовки і начерки з натури. Ми познайомимося з іншими видатними художниками минулого і побачимо кращі їхні твори.

Отже, до зустрічі!





СЛОВНИЧОК

Автопортрет – портрет художника, виконаний ним самим.

Акварель – прозора фарба, що легко розчиняється водою; твір, виконаний такими фарбами.

Алегорія – у мистецтві розгорнуте уподібнення, частини якого складають систему натяків, втілення в конкретному художньому образі абстрактного поняття.

Аплікація – виготовлення орнаментів або художніх зображень накладанням (нашиванням) чи наклеюванням на папір (тканину) різнокольорових шматочків паперу (тканини); виріб, створений таким способом.

Барельєф – скульптурний твір, різновид рельєфу, у якому опукле зображення не дуже сильно виступає над плоскою поверхнею (тлом).

Батальний жанр – жанр образотворчого мистецтва, присвячений темам війни і військового життя.

Буквиця – заголовні літери, ініціали.

Вишивка – нашивання візерунків на тканину або шкіру різними видами ниток, бісером.

Відтінок – різновид будь-якого кольору, що відрізняється від основного певною яскравістю, інтенсивністю.

Візерунок – декоративний малюнок: переплетення ліній, фігур, сполучення фарб.

Віньєтка – графічна прикраса у вигляді невеличкого малюнка у книжці та в інших друкованих виданнях.

Вітраж – вид монументально-декоративного мистецтва: картина, виконана на склі фарбами чи складена зі шматків скла за допомогою вузьких свинцевих смуг.

Вугіль – матеріал для малювання, виготовлений з обпалених гілок дерев; рисунок, виконаний таким матеріалом.

Галерея – спеціальне приміщення, у якому розміщені для огляду твори мистецтва.

Гама кольорова – ряд гармонійно взаємозв'язаних відтінків кольорів (з одним головним) в образотворчому мистецтві.

Гончарне мистецтво – вид декоративно-ужиткового мистецтва: виготовлення виробів з глини; кераміка.

Горельєф – скульптурний твір, різновид рельєфу, у якому опукле зображення досить сильно виступає над плоскою поверхнею (тлом).



Гравюра – вид графіки, у якому зображення є друкованим відбитком.

Графіка – вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний переважно на папері олівцем, пером, пензлем, вуглем тощо; друковані зображення, відтиснуті на папері гравірованою формою. Розрізняють станкову, книжкову, журнально-газетну, прикладну, плакатну графіку.

Гризайль – декоративне малярство, виконане відтінками одного кольору, зазвичай чорного або брунатного; іноді імітує скульптурний рельєф.

Гуаш – непрозора фарба, яка розчиняється водою; малюнок, виконаний такими фарбами.

Декоративно-ужиткове мистецтво – вид мистецтва, суть якого полягає у виготовленні предметів, що мають художні якості і призначені для задоволення практичних потреб (посуд, тканина, меблі), а також прикрашання житла, парків, архітектурних споруд.

Декорація – художнє або архітектурне зображення місця дії у сценічних виставах.

Дереворит – різновид гравюри на дереві, ксилографія.

Дизайн – художнє конструювання зручних і красивих предметів.

Енкаустика – живопис восковими фарбами.

Ескіз – попередній начерк картини.

Етюд – допоміжний малюнок, виконаний з натури, для майбутнього твору чи його частини.

Жанр – 1. Стійкий різновид художнього твору, що склався історично: портрет, пейзаж, натюрморт, історичний, побутовий, батальний та ін. 2. Зображення побутових сюжетів.

Живопис (малярство) – вид образотворчого мистецтва, що відтворює предмети та явища за допомогою фарб. Розрізняють монументальний, декоративний, станковий живопис.

Задній план – те, що намальовано позаду, що не становить головного змісту картини, не є істотним.

Замальовка – малюнок з натури з метою тренування чи збирання матеріалу для якої-небудь теми в малюванні; начерк, ескіз.

Заставка – малюнок перед початком розділу, частини книжки.

Ікона – живописне зображення Бога або святих, що є предметом релігійного поклоніння.





Ілюстрація – зображення, яке наочно пояснює або доповнює будь-який друкований текст.

Інкрустація – врізування та вклеювання в поверхню предмета шматочків інших матеріалів для його оздоблення.

Історичний жанр – жанр образотворчого мистецтва, присвячений темам історії.

Картина – твір живопису, виконаний фарбами на полотні, папері, дошці.

Кінцівка – графічна композиція, що завершує і прикрашає книжку чи будь-який її розділ.

Книжкова графіка – різновид графіки, призначений для оформлення книжки.

Колорит – гармонійне поєднання кольорів у різнобарвному творі мистецтва.

Композиція – 1. Конкретна побудова, внутрішня структура твору. 2. Твір як кінцевий результат творчої праці митця.

Контраст – різка протилежність у чомусь.

Контур – лінія, що окреслює форму.

Кругла скульптура – вид скульптури, твори якої є самостійними тривимірними об'ємами, не зв'язаними з площиною тла. Круглу скульптуру однаково цікаво розглядати з усіх боків.

Ксилографія – див. дереворит.

Лак – плівкотворний розчин смол або целюлози в спирті, ефірі або в маслі, яким вкривають поверхню предметів для їхнього збереження і надання їм блиску.

Лесування – нанесення тонкого шару прозорої фарби на картини з метою підсилити або змінити забарвлення.

Лінійна перспектива – показує, у скільки разів зменшиться віддалена частина предмета порівняно з наближеною, завдяки чому з'являється можливість правильно зображати предмет у будь-якому положенні.

Лінійний малюнок – малюнок, засобом якого є тільки лінії.

Лінія – риска, вузька смужка на будь-якій поверхні, один з головних засобів образотворчого мистецтва.

Лінія горизонту – перспективна лінія, отримана перетином горизонтальної площини, розташованої на рівні очей того, хто малює, з площиною картини.

Ліногравюра, або **лінорит**, – техніка гравюри на лінолеумі.

Ліплення – створення скульптури з м'яких матеріалів (віск, глина, пластилін).





Літографія – вид графіки; друкування зображення здійснюється з літографського каменю.

Мазок – накладання фарби коротким рухом, ледве торкаючись пензлем.

Макет – просторове зображення, модель будь-чого, звичайно в зменшених розмірах.

Манера – сукупність особливостей, творчих прийомів, властивих митцеві, напрямку в мистецтві, художньому твору.

Марина – картина із зображенням морського краєвиду; тип пейзажу.

Метод – цілісна система основних прийомів, принципів художнього узагальнення й відтворення дійсності в мистецтві.

Мініатюра – живописні зображення, що прикрашали й ілюстрували середньовічні рукописи.

Модель – людина або предмет, що слугує для художнього відображення.

Мозаїка – зображення або візерунок на стіні, створені зі смальти, кольорового каменю, керамічних плиток, які щільно припасовані один до одного.

Мольберт – підставка для живопису, на яку встановлюють підрамник з полотном, картон, дошку для роботи художника.

Монотіпія – різновид графічної техніки. Фарби одного чи кількох кольорів накладають на рівну поверхню металевої дошки, на друкарському верстаті отримують єдиний відбиток.

Монумент – архітектурна або скульптурна споруда на честь визначної події або особи, пам'ятник.

Монументальна скульптура – твори скульптури, які фізично чи просторово пов'язані з архітектурою чи певним предметним оточенням і тому статично закріплені (наприклад, на п'єдесталі).

Монументальний живопис – різновид живопису, що призначений для створення картин великого розміру (вітраж, мозаїка, фреска), роль яких визначено архітектурним комплексом.

Мотив – 1. Тема або ідея художнього твору. 2. Зразок, характерна особливість.

Натура – реальні явища, істоти й предмети, які митець зображує, спостерігаючи як модель.

Натюрморт – жанр образотворчого мистецтва: зображення неживих предметів (посуд, квіти, овочі й фрукти тощо).

Об'єм – форми, абриси будь-чого в трьох вимірах.





Олія – художня фарба, що готується розтиранням кольорових пігментів на олії (зазвичай льняній).

Оранта – один з типів зображення Богоматері: на повний зріст, з піднятими до рівня обличчя руками й оберненими до глядача долонями.

Оригінал – справжній твір (не копія).

Орнамент – візерунок, побудований на ритмічному чергуванні і поєднанні геометричних елементів або стилізованих тваринних чи рослинних мотивів.

Офорт – вид гравірування. Лінії малюнка роблять різцем або голкою на смоляному покритті металевої граверної дошки і про- травлюють кислотою.

Панно – декоративний живописний або скульптурний твір, призначений для оздоблення стіни чи стелі.

Пастель – м'який кольоровий олівець без оправы; малюнок, виконаний такими олівцями.

Пейзаж – жанр образотворчого мистецтва, присвячений зображенню природи, міст, архітектурних композицій.

Перо – інструмент для писання і створення малюнків чорнилом, тушшю.

Перспектива – спосіб зображення об'ємних фігур на площині (картині, малюнку) залежно від змін їхньої величини, чіткості, зумовлений ступенем віддаленості від глядача.

Писанка – вид декоративно-ужиткового мистецтва: яйце, розписане різнокольоровими візерунками.

Півтон – забарвлення, фарба, перехідні від ясного тону до темного.

Плакат – малюнок з коротким текстом, який вивішують на вулиці чи в громадських закладах з агітаційною, інформаційною чи рекламною метою.

Пленер – малювання на відкритому повітрі (не в майстерні).

Пляма – частина будь-якої поверхні, що виділяється своїм забарвленням, кольором, освітленням.

Побутовий жанр – жанр образотворчого мистецтва, присвячений темам побуту.

Повітряна перспектива – показує, як змінюється колір і тон віддалених предметів, що сприймаються зором не досить яскраво і навіть не того відтінку, яким бачаться, якщо подивитися на них зблизька.





Портрет – жанр образотворчого мистецтва: зображення людини або групи людей у живописі, графіці, скульптурі.

Прикладна графіка – різновид графіки, творами якої є предмети практичного призначення (етикетки, поштові марки тощо).

Пропорція – 1. Співвідношення частин цілого між собою.
2. Розмірність тіла людини.

Ракурс – вигляд різних предметів, фігур, архітектурних форм у перспективі, що спричиняє зміну їхніх звичайних обрисів.

Рельєф – скульптурне зображення на площині.

Сангвіна – м'який червоний або червоно-брунатний олівець без оправы; малюнок, виконаний таким олівцем.

Світлотінь – сувора закономірна градація ясних і темних штрихів, плям як засіб передачі об'ємності зображення.

Силует – однобарвне зображення будь-кого, будь-чого, яке намальоване на однотонному тлі або вирізане.

Скульптура – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну або рельєфну форму і виконуються способом різьблення (з твердих матеріалів) чи ліплення (з м'яких матеріалів).

Смальта – кольорове непрозоре скло у формі кубиків чи плиток, яке застосовують у мозаїці.

Соус – сухий матеріал з пресованої сажі для рисування; використовують і як фарбу (мокрый соус).

Станкове мистецтво – мистецтво (живопис, графіка, скульптура), твори якого мають самостійний художній характер (на відміну від монументального мистецтва).

Статуя – скульптурне тривимірне зображення людини або тварини (зазвичай на повний зріст).

Сценографія – вид образотворчого мистецтва, пов'язаний з художнім оформленням театральної вистави.

Сюжет – тема, предмет зображення.

Темпера – фарба, розтерта на яєчному жовткові або на суміші клейового розчину з олією і розведена водою; темперою зазвичай малюють на дереві.

Тінь – місця на малюнку, картині, які зображують найменш освітлені ділянки будь-чого.

Тло – другий план картини, рельєфу, орнаменту, на якому чітко вимальовуються основні зображення.

Тон – відтінок будь-якого кольору, що характеризується певним ступенем яскравості, насиченості.





Трафарет – платівка з картону, металу тощо, у якій проріза-но малюнки, літери чи цифри, щоб їх можна було швидко на щось наносити.

Туш – фарба (рідка або суха), зазвичай чорного, дуже стійко-го кольору, яку використовують для малювання, креслення пен-злем, пером.

Фарба – речовина для забарвлення предметів у той чи інший колір для малювання картин; шар такої речовини на поверхні предмета.

Фломастер – різновид ручки для малювання; малюнок, вико-наний такою ручкою.

Фреска – різновид монументального живопису: малювання во-дяними фарбами по вологій штукатурці.

Штрих – лінія, риска, яку виконують одним рухом руки; основний, найпростіший елемент малюнка.

Рекомендована література

Любимов Л. Искусство Древнего мира. – М.: Просвещение, 1980.

Любимов Л. Искусство Древней Руси. – М.: Просвещение, 1981.

Любимов Л. Искусство Западной Европы.– М.: Просвещение, 1982.

Маккаи Л. Мир Ренессанса.– Будапешт: Корвина, 1980.

Нелюба А. Словник образотворчого мистецтва. – Харків, 1996.

Степовик Д. Скарби України.– К.: Веселка, 1991.

Энциклопедический словарь юного художника.– М.: Педагоги-ка, 1983.

Энциклопедия для детей. Искусство (т. 7). – часть 1. – М.: Аванта+, 1997.

Энциклопедия для детей. Искусство (т. 7) – часть 2. – М.: Аван-та+, 1999.

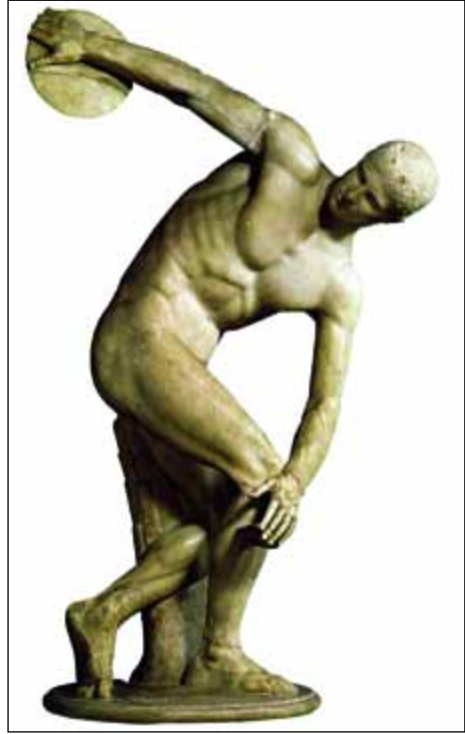
Сто найвідоміших шедеврів України.– К.: Автограф, 2004.



ДОДАТОК



«Ніка Самофракійська»



Мірон. «Дискобол»



Фрески з розкопок міста Помпеї



«Мадонна Літта»

Леонардо да Вінчі.
«Мадонна з квіткою» (мадонна Бенуа)



«Тамна вечеря»





«Мадонна Террануова»

Рафаель Санти.
«Сикстинська Мадонна»



Сандро
Боттічеллі.
«Паллада і
кентавр».
«Благовіщення»





Мікеланджело Буонарроті.
«Пророк Ісайя», «Моїсей»



Альбрехт Дюрер. Чотири вершники.
Ілюстрація до «Апокаліпсиса»



«Ірис»



Рембрандт Гарменс ван Рейн.
«Флора»



«Свята родина»



Рубенс. «Загибель Публія Деція Муса» (1617)





І. Рєпін.
«Бурлаки на Вол-
зі»



«Лєв
Миколайович
Толстой на
відпочинку
в лісі»



«Портрет композитора
Модеста Мусоргського»



М. Дерєгус. «Тарас Бульба на чолі війська»





Джованні Лоренцо Берніні.
«Святий Лонгін»



Огюст Роден. «Мислитель»

Й. Пінзель.
«Самсон, що роздирає пашу леву»





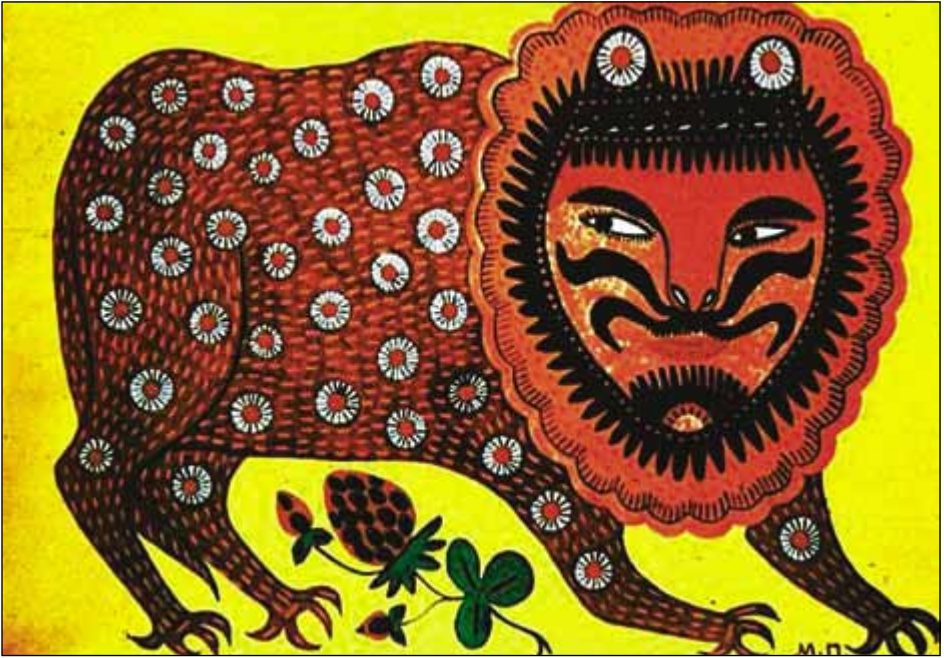
Г. Нарбут. «Поезія». Заставка до журналу «Мистецтво»



К. Білокур.
Натюрморт «Кавун, морква, квіти»

«Квіти за тинном»





М. Приймаченко. «Звір гуляє», «Дивний птах»



ЗМІСТ

Шановні п'ятикласники! 3

Вступ. ЩО ТАКЕ МИСТЕЦТВО

1. Види образотворчого мистецтва 5
2. Із чого починається картина. Формат 10
3. Як скомпонувати малюнок в обраному форматі 18

Розділ 1. ГРАФІКА

4. Ботанічні замальовки 20
5. Графіка. Види графіки. Графічні техніки 26
6. Лінія та силует у рисунку 32
7. Прийоми композиції 37
8. Що таке конструкція і пропорції 44
9. Світлотінь 47
10. Знайомство з перспективою, рисування куба і предметів
прямокутної форми 50
11. Рисування предметів циліндричної форми, подібних
до кулі, та складної форми 53
12. Ілюстрація 59
13. Із чого складається книжка 64
14. Художній шрифт 67
15. Ужиткова графіка 70


Розділ 2. ЖИВОПИС

16. Види живопису 77
17. Колірний спектр 82
18. Колорит 86
19. Вплив світла на колір. Флористика 94
20. Повітряна перспектива. Настрій 100

Розділ 3. СКУЛЬПТУРА

І ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВЕ МИСТЕЦТВО

21. Що таке скульптура. Види скульптури 103
22. Засоби художньої виразності у скульптурі 109
23. Види декоративно-ужиткового мистецтва 112
24. Орнаментальна композиція 117



25. Українські писанки	121
26. Символіка українського орнаменту	128
27. Як стилізувати природні форми	133
28. Народні промисли	137
29. Петриківський розпис	142

Розділ 4.

ПОЄДНАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ МИСТЕЦТВ

30. Мистецтво навколо нас	147
31. Ляльковий театр	152
Післямова	157
Словничок	158
Рекомендована література	164
Додаток	165

